

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

©COPYRIGHT 2021, ERZURUM KÜLTÜR
EĞİTİM KİTAP KIRTASIYE

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Erzurum Kültür Eğitim Kitap ve Kırtasiye'ye aittir. Yayınevinin izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı, mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

**ERZURUM KÜLTÜR EĞİTİM KİTAP
KIRTASIYE YAY. ELEKTRONİK İNŞ.
TAAH. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Cum. Cad. Özel İdare Tic. Sit. No:20
Yakutiye/ERZURUM
Tel: (0442) 235 23 23
Fax: (0442) 235 15 15**

Bütün Eserleri: 1

İçtihat Nedir?

Mehmed KIRKINCI

Editör / Tasarım

Nurgül DERE

Kapak Tasarımı

Gürsel AVCI

ISBN

978-605-80341-5-0

1. Baskı

Ocak 2022

Basım yeri

Ayrıntı Basımevi

Saray Mahallesi 126.

Cadde No: 20/A

Kahramankazan/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 49599

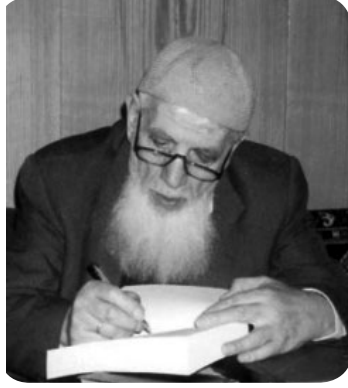
İÇTİHAT NEDİR?

MEHMED KIRKINCI

kültür eğitim
kitap ve kırtasiye

Erzurum 2022

MEHMED KIRKINCI HOCAEFENDİ

1928 yılında Erzurum ili, Aziziye ilçesinin Güllüce (Eski ismi Paşaki) köyünde doğdu. Babası Celal Efendi, oğullarını okutmak üzere 1940'da Erzurum'a yerleşti. Kardeşi merhum Hacı Musa Efendi ile birlikte baba dostu Serçemeli Mustafa Necati Efendi'den Arabî ilimleri okumaya başladı. 1941'den 1946'ya kadar tedrisatına onun yanında devam etti.

Merhum Mustafa Necati Efendi'nin Medine-i Münevvere'ye hicret etmesi üzerine, Erzurum'un Tifnik Köyü'nden büyük bir mütefekkir olan ve hem ulum-u aklîye hem de ulum-u nakliyyede fevkalade salâhiyet sâhibi bir âlim bulunan Hacı Faruk Bey'in yanında tahsiline devam etti. İlk icazetini bu büyük âlimden aldı.

Hacı Faruk Bey'in 1953'de dar-ı bekaya irtihal etmesi üzerine, Mısır Ezher Üniversitesi'ne gitmeye karar verdiyse de, bu durumu istişare için mektup yazdığı Mustafa Necati Efendi'nin yönlendirmesi ile Alvarlı Efe hazretlerini ziyaret etti. Efe hazretleri kendisini bir mektupla Ağrı'daki halifesi, hem dini ilimlerde, hem de takvâ ve hüsn-ü ahlâkta mümtaz bir zât olan büyük âlim merhum Molla Nadir Efendi'ye gönderdi. İki seneden fazla Nadir Efendi'den ders aldı.

İkinci icazetini aldığı Molla Nadir Efendi'nin yanında askere gidene kadar kalan Hoca Efendi, askerlik dönüşünde kırk senelik Erzurum müftüsü Solakzâde İakabıyla mâruf M. Sâdık Efendi'den ders almaya başladı. 1955-1960 yılları arasında beş yıl kendisinden Mantık, İlm-i Kelâm ve Usûl-ü Fıkıh dersleri aldı.

İlk defa Hocası Nâdir Efendi'den "Münazarat" isimli eserini edindiği Üstad Bediüzzaman'ı 1955 senesinde Isparta'da ziyaret etti ve duasını aldı. Bu ziyaret kendi ruh dünyasında büyük bir çağır açtı ve bu büyük dâvâ adamın dâvâsı, onun dâvâsı oldu. Kalan bereketli ömrünü bu uğurda bezletti. Birçok insanın iman ve Kur'an dâvâsını tanımasına vesile oldu.

Çarpıcı zekâsı, dehâsal temsilleri, çıkmazları çözen yorumları, insânî tavırları ile üniversite hocaları ve öğrencilerini etkiledi. Etrafında –tâbir-i câizse– bir akademi oluştu.

Dâvâsı için birçok defa çilelere giriftar olan hocamız, 1960 darbesinde ve 1973'de "Medrese-i Yusufiye"ye girdi.

Güçlü mantığıyla getirdiği misallerle birçok iman hakikatinin açılımına vesile olan Hoca Efendi, iktisab ettiği ilmî ölçüler, kazandığı verimli feyizler sebebiyle çok değerli kitaplar yazmış, kıymetli eserler istifademize sunmuş, en girift ilmî mevzuları inceleyip kaleme almıştır. Zaman zaman dergi ve gazetelerde çeşitli yazıları neşredilmiştir.

Evli olup, çocuğu olmayan Kırkinci Hocamız, 88 senelik bereketli bir ömür sonrasında böbrek ve akciğerlerindeki rahatsızlıktan dolayı tedavi gördüğü hastanede 24 Şubat 2016 tarihinde dar-ı bekaya irtihal eyledi.

Eserleri

- 1- Hikmet Pırıltıları
- 2- Nükteler
- 3- Kader Nedir?

- 4- Ruh Nedir?
- 5- Nasıl Aldanıyorlar?
- 6- Dar'ül Harb Nedir?
- 7- İslâm'da Birlik
- 8- Alevilik Nedir?
- 9- Gönül Damlaları
- 10- Fikir Damlaları
- 11- Nasıl Bir Maarif?
- 12- İctihat Nedir?
- 13- İnsan, Millet ve Devlet
- 14- Rahman'ın Misafiri İnsan
- 15- Siyasette Ölçü
- 16- Anadolu'dan Türkistan'a Selam
- 17- Peygamber Efendimiz
- 18- İslâm Birliği ve Yavuz Sultan Selim
- 19- Merak Edilen Sorulara Cevaplar
- 20- Kırk Soru Kırk Cevap
- 21- Bediüzzaman'ı Nasıl Tanıdım?
- 22- İrşad Sahasında Bediüzzaman
- 23- Cihad Sahasında Bediüzzaman
- 24- Bediüzzaman ve Tasavvuf
- 25- Hayatım Hâtıralarım

İçindekiler

Mukaddime	9
İçtihat Nedir? Şartları Nelerdir?	15
İçtihadın Meşruiyeti	17
İçtihadın Önemi	22
Şer'î Hükümlerin Kısımları	27
Müçtehit Kimdir?	30
Müçtehidde Bulunması Gereken Şartlar Şunlardır:	31
Müçtehidler Örnek İnsanlardır	35
Müçtehidin-i İzam'ın Tabakaları	39
Asr-ı Saadette İçtihat	42
Sahabe Devrinde İçtihat	47
Tabiîn Devrinde İçtihat	55
Amelî Mezhepler	58
Azimet-Ruhsat Mes'elesi	63
Mezheplere Tâbi Olmayanlar	71
İslâmî Mezhepler Hıristiyanlıktaki Mezheplere Benzemez ...	75
Din ve Akıl	78
Ehemmiyetli Bir Nokta	84
Mezheplerdeki İhtilafın Rahmet Ciheti	97
Edille-i Şer'îyye	101
1- Kur'ân-ı Kerîm	101
2- Sünnet-i Seniyye	104
Sünnet'i Terk Edip, Yalnız Kur'ân ile Amel Etmek	
İsteyenler	108
Sünnetin Ehemmiyeti	112
Rasûlullah (a.s.m)'ın Sünnetine İmtisali, Kur'ân ile Hadis	
Arasında Kopmaz Bir Bağ Olduğunu Bildiren Hadisleri	120

Sünneti İslâm'dan Tecrid Etmek İsteyen Gruplar	123
Hadislerin Sıhhati.....	125
Hadis İlmi	126
3- İcmâ	135
4- Kıyas	137
Meclis-i Şûra	140
Şûra'nın Lüzumu	142
Şûra'nın Özellikleri	148
Şûra'nın Vazifesi	148
İstihsan ve Mesâlih-i Mürsele	149
Ehil Olmayan Müçtehitler	154
İçtihat Heveslilerinin Yanıldıkları Hususların Beyânı	154
İçtihat Dâvâ Eden Dört Grup İnsan.....	165
İslâm ve Müsbet İlimler	180
Mühim Bir Soru.....	184
Bu Millet İçtihadından Ziyâdeİrşada ve İkaza Muhtaçtır.....	186
Dört İmam.....	195
İmâm-ı Azam Ebû Hanife (H.80-H.150)	196
İmâm-ı Şâfiî (H.150-H.204).....	203
İmâm-ı Mâlik (H.93-H.179)	207
İmâm-ı Ahmed (H.164-H.241)	209
Hatime	212
Bibliyografya.....	219
Konu ve Yer İndeksi	223
Şahıs İndeksi	228

Mukaddime

İnsanlık âleminde hak ile bâtil, hayır ile şer her zaman çarpışmış ve mücadele hâlinde olmuşlardır. Bu durum, küllî ve umumî bir kaide hâlinde devam edip gelmiştir. Tarihin yapraklarını tedkik ve tahkik eden bir kimse, bu hakikati açıkça görüp okuyabilir.

Evet, nev-i beşer, Âdem (a.s.)’dan bu güne kadar bu münakaşa ve münazaraların arasında bazen sıkışarak, bazen de yorularak gelmiştir. Gerçi her hak ve her hayır pek çok hücumlara uğramıştır, fakat ne hikmetse bu muaraza ve hücumlara en fazla peygamberler ve onların izini takip edenler hedef olmuşlardır. Bu hâl asrımızda da ciddi bir şekilde devam etmektedir. Materyalizm, ateizm, evrimcilik, tabiatperestlik gibi menfî fikirlerle hak dini olan İslâm’a karşı planlı bir mücadele yapılmaktadır. Bazıları da din düşmanlıklarını onu tağyir ederek, hükümlerini değiştirerek sergileme yoluna girmişlerdir. Maalesef memleketimizde de bu menfur plana bilerek veya bilmeyerek âlet olan kimselere rastlanmaktadır. Dine ait emirlerin inceliğine ve rûhuna vâkıf olmayan bu kimseler, dinin birtakım hükümlerini, tebdil ve tağyir ederek reform yapma hevesine kapılmaktadırlar. Hâlbuki dinin hükümlerini vazeden Allah olduğu gibi, onları tebdil ve tağyir edecek olan da ancak O’dur. Çünkü din, “bir vaz’ı ilâhidir ve akıl sâhiplerini kendi ihtiyarlarıyla hayra, fazilete, irfâna sevk eden bir rehber-i umumî ve bir mürşid-i

küllüdür” şeklinde tarif edilmektedir. İslâm dini beşerin yaratılışına ve istidadına en uygun bir dindir ve insanlara saadet ve selâmet yollarını gösteren bir hidâyet meşalesidir.

Bu din muayyen bir zamana, mahdud bir mekâna, hususi bir kavme mahsus değildir. Hurafelerden, akim kabul etmeyip reddettiği hayalattan müberra olup, beşerin vicdanını tatmine muktedirdir. Bunun için kendisinden sonra bir din gelmesine ihtiyaç bırakmamıştır. Bir kimse en büyük bir mütehasıs, bir dâhi de olsa dinî mevzulara müdâhalede bulunmaya ve reform yapmaya selâhiyeti olamaz. Çünkü İslâm dini, en son ve en mükemmel dindir; insanları tâkatları nisbetinde mükellef kılan, sühûletli ve müsâmahakâr bir dindir. Reforma ihtiyacı yoktur.

Allah-u Tealâ Hazretleri, Peygamberimiz (a.s.m) vesilesiyle bu ümmete birçok kolaylıklar ihsan buyurmuştur. Bunlardan biri de İslâm dininin içtihadı imkân vermesidir. Müçtehitlerin fer’î meselelerdeki farklı içtihadları, bütün Müslümanlar için büyük bir nimet ve gayet geniş bir rahmettir.

İslâm dininin getirdiği ilâhi esaslar her zaman tazedir. Bundan dolayı ezelden geldiği gibi ebede gidecektir. Ancak din müessesesine beşerin tahrip edici eli girdiği, heva ve hevese dayanan şahsî fikirleri karıştığı zaman, artık o din ilâhî olmaktan çıkar, beşerî bir din hüviyetini alır. O zaman dinin rûhu zâil olur, îmanın temeli sarsılır. Ortada cansız bir cesetten başka bir şey kalmaz. Böyle tahrif edilmiş bir din ise, beşerin hidâyetine ve necatına vesile olamaz.

Din beşerî kanunlar gibi insanlar tarafından va’z olunmuş bir müessese değildir ki, isteyen arzu ettiği gibi ona müdâhale edebilsin. Tıp ilmi tahsil etmemiş birinin, o sahada hüküm

vermesi ne kadar yersiz ve tehlikeli ise; din sahasında zerre kadar ehliyeti olmayanların dine ait meselelerde ahkâm kesmeleri de en az o derece zararlıdır. Zira insanın akli da, fikri de kendi gibi mahlûktur ve mahduttur. İdrak ettikleri şeyler de kendileri gibi sınırlıdır. Anlayamayacağı, kavrayamayacağı, şaşırıp kalacağı noktalar çoğunluktadır. Malumdur ki, sınırlı ve hudutlu olan vasıtalar sonsuzu ihata edemezler. İnsanın ilmi de, fikri de, tecrübesi de bir noktaya kadar gelir, ondan öteye geçemez. Bunlar; ulvî bir hayata ve ebedî bir saadete namzed olan insana müşîd olamazlar. İnsan bunlarla sırat-ı müstakimi bulamaz, huzur ve saadete eremez. Akıl, fikir ve ilim; insanı ancak bir noktaya kadar götürebilir, çoğu kere hata ve tehlikelere düşürür. O hâlde beşer için bunların fevkinde bir müşîd ve rehber lâzımdır.

Buna binaen Cenâb-ı Hakk, insanı yalnız kendi akıl ve fikrinin, ilim ve tecrübesinin rehberliğine bırakmamış, onun dünyevî ve uhrevî tekâmül ve terakkisine ait kanun ve prensipleri ihtiva eden kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Bu cümleden olarak bize de âhir zaman Nebisi'ni (a.s.m) ve ona inzal olan Kur'an'ı göndermiştir. Evet, bize gelen Kur'an dünya ve âhirette insanların ne sûretle tekâmül edip saadete nail olacaklarını en mükemmel şekilde tesbit etmiş, gerek itikad ve ahlâka, gerek ibâdet ve muamelâta ait bütün düsturları ihtiva etmiştir. Bilinen bir gerçektir ki; her şeyin sonra geleni evvelkilere nazaran daha mükemmel ve daha ihatalıdır. Nasıl ki enbiya zincirinin son halkasını teşkil eden Peygamber Efendimiz (a.s.m) geçmiş nebilerin en kâmil ve onların sultanı ise, kendine nâzil olan Kur'an da diğer semâvî kitapların en engin ve en zengin olanıdır. Bu noktada Kur'an'ın diğer semâvî kitaplara rüçhâniyeti ve

imtiyazı vardır. Evet, onlarda olmayan hükümler ve metodlar, Kur'ân'da kemal derecede mevcuttur.

Kur'ân'ın ihtiva ettiği düsturları kabul edip hareketlerini ona göre tanzim edenler, dünya ve âhirette en yüksek mertebelere çıkarlar. Ondan yüz çevirip istifade edemeyenler ise, kendi felâketlerini hazırlamış olurlar. İşte bu hikmete binaen Hz. Peygamber (a.s.m): *"Size iki şey bıraktım ki, onları kendinize rehber ve mürşid ediniyorsanız, iki cihan saadetine kavuşursunuz. Onlardan biri Kur'ân-ı Âzîmüştân, diğeri de Sünnet-i Seniyye'dir"*¹ buyurmuşlardır. Bu da gösteriyor ki; İslâm dininin esası ve membaı Kur'ân'dır. O'nu Sünnet-i Seniyye takip eder. Çünkü; ebedî saadet hazinesi olan Kur'ân-ı Hakîm'in birinci tefsiri hadis-i şeriflerdir. Kur'ân'daki mücmel hakikatleri ve sırları, işaret ve remizleri anlamak ve vuzuha kavuşturmak vazifesi birinci derecede Peygamberimize aittir.

Kur'ân-ı Hakîm'in mahiyet ve rûhuna hakkıyla vâkîf olan ancak O'dur. Çünkü Kur'ân'ı izahta vahiy ve ilhama istinad ettiği gibi, Kur'ân'ın mücmel ve müphem olan hususlarını açıklamada da yine vahye ve ilhama istinad ederek içtihatla bulunmuştur.

Efendimizden (a.s.m) sonra bu vazifeyi; başta Sahabe-i Kiram ve Fukaha-i İzam hazretleri deruhte etmişler, bu iki membaı esas tutarak, zaman ve mekânı, örf ve âdetleri de nazar-ı itibara alarak ortaya çıkan fûruata ait yeni mes'elelerde içtihat etmiş ve bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmişlerdir. Müçtehit efendilerimiz bütün hükümleri, İslâm'ın temeli

¹ Hâkim, Müstedrek; 1/93.

olan Kur'ân ve sünnetten istinbat etmiş ve birtakım şer'î kaidelerin ışığında bu ümmet-i Muhammed'e yol göstermişlerdir. Çünkü bunlar Peygamber Efendimizin (a.s.m) esas vâris ve vekilleridirler. Allah Rasûlü (a.s.m): *"Ümmetimin âlimleri, Benî İsrail'in peygamberleri gibidir"*² buyurarak, nazar-ı dikkati onların mertebe ve derecelerine çekmiş ve onlara ittiba etmeyi teşvik etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki, peygamberlerden sonra gelen makam ve derece onlara aittir. Bu müçtehidler içerisinde de en büyükleri ve en mümtazları dünyanın her tarafında Müslümanların tevecüh ve kabulüne mazhar olup şöhret kazanan dört mezhep imamlarıdır.

Zira, gerek İslâm dinine hizmet hususunda, gerekse ahlâk, fazilet ve ilim itibariyle Peygamberimize (a.s.m), sahabîden sonra, en ziyâde yakın olanlar bu zâtlardır. Her birinin hakkında, her devirde pek çok kıymetli kitaplar yazılması ve bunların hüsn-ü kabul görmeleri bu hakikati tasdik etmektedir.

Bu dini; ehl-i dalâletin ve cehâletin, hâricî ve dâhilî düşmanların tecâvüzünden muhafaza eden başta bu müçtehidin efendilerimiz olmuşlardır.

Onlara arka çeviren kimseler, onların derecelerini takdir edemez ve büyüklüklerini göremezler.

² Bu hadis, kaynaklarda haber-i meşhur olarak geçmektedir. Bazı âlimler bu rivâyetin zayıf veya aslının olmadığını söylemelerine rağmen, birçok âlimin bu rivâyeti Peygamberimize (a.s.m) ait bir hadis olarak kabul ettiğini görmekteyiz (bk. Razi, Tefsir, VIII/302; Neysaburi, Tefsir: I/264; Keşfu'l-Hafâ: II/64).

Netice olarak ifade edersek, İslâmiyet ferдин ve cemi-yetin dünyevî ve uhrevî saadet ve huzurunu tekeffül eden bütün esasları câmidir. İslâmiyet'in yeryüzünde yaşandığı en muhteşem dönem devr-i saadettir. Bu devirde sahabe-i kiram birçok ülkeleri fethedip, küfür ve dalâletin belini kırdıkları gibi, Kur'an'ın nûru ile de insanların kalplerini tenvir ederek vicdanlarını huzura kavuşturdular. Kur'an ve hadiste açık olarak bulunmayan müşkil mes'eleleri içtihadları ile hâlletiler. Bütün himmet ve iktidarlarını sarf ederek İslâmiyet nûrunu dünyanın en ücra köşelerine kadar neşrettirler. Tâbiîn, Tebe-i Tâbiîn ve bunlardan sonra gelen fukaha ve müçtehidler bu vazifeyi kemaliyle deruhte ettiler.

Cenâb-ı Hakk Sahabe-i Kiram ve müçtehidin-i izam ile bu din-i mübini neşir ve muhafaza ettirdiği gibi, bunlardan sonra da bu vazifeyi kıyâmete kadar gelecek olan âlimler ile devam ettirecektir. Demek ki bu dinin devam ve muhafazası, ulemânın vücuduna bağlıdır.

İşte bu âlimlerin va'z-u nasihatlerine, irşad ve ikazlarına sımsıkı sarılanlar ve kendi hayatlarında tatbik edenler, hiç şüphesiz dünya ve âhirette saadet ve huzur bulurlar. Ecdadımızın tekâmülü de İslâm'ı kendi hayatlarına hâkim kılıp, tatbik etmelerindendir. Bu, tarihin şehâdeti ile sâbit bir hakikattir.

Bu da gösteriyor ki ebede namzet olan insan gibi müm-taz bir varlığa, bu gibi mürşidler ve rehberler her zaman lazımdır. Tâ ki dünya ve âhîret saadetini temin etsinler.

Mehmed KIRKINCI
Erzurum, 2000

İçtihat Nedir? Şartları Nelerdir?

İçtihadın lügat mânâsı; meşakkatli, külfetli, zor bir işi vücuda getirmek için bütün gücünü sarf ederek cehd ve gayret göstermektir.

Istilahî mânâda ise içtihat; kesin ve açık delillerle sâbit olmayan zannî ve fer'î hükümleri şer'î delillere uygun olarak istihraç ve istinbat hususunda bütün güç ve tâkatini sarf ederek çalışmaktır. Yani, Kur'ân, hadis ve icmâ ile sâbit olan şer'î delillerden hüküm çıkarmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, ezeliyete bakan ve ebediyetten haber veren bir ummandır; sonsuz bir feyiz ve rahmet hazinesidir. O'nun hikmet ve esrarı nihayetsizdir. Her asrın âlimleri, idrakleri nisbetinde ondan hisselerini almışlardır ve kıyâmete kadar da alacaklardır. Ümmet-i Muhammed (a.s.m) onun bereketine mazhar olmuşlar, maddeten ve mânen Kur'ân'dan istifade etmiş ve edeceklerdir.

Kur'ân-ı Kerîm, mücmel ve ince nüktelerle doludur; birçok prensip ve kaideleri, esas ve usulleri ihtiva eden zengin bir hazinedir.

Cenâb-ı Hakk bir âyet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır:

وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

“Yaş ve kuru her şey Kitâb-ı mübindedir.”³

Bediüzzaman Hazretleri bu âyeti şöyle tefsir eder:

“Bir kavle göre Kitâb-ı Mübin, Kur’ân’dan ibarettir. Yaş ve kuru, her şey içinde bulunduğunu, şu âyet-i kerime beyân ediyor. Öyle mi? Evet, her şey içinde bulunur. Fakat herkes her şeyi içinde göremez. Zira muhtelif derecelerde bulunur. Bazen çekirdekleri, bazan nüveleri, bazan icmalleri, bazan düsturları, bazan alâmetleri; ya sarahaten, ya işareten, ya remzen, ya ibhamen, ya ihtar tarzında bulunurlar. Fakat ihtiyaca göre ve maksad-ı Kur’ân’a münasib bir tarzda ve iktiza-yı makam münasebetinde şu tarzların birisiyle ifade ediliyor.”⁴

Bu İlâhî hazinede, beşeriyetin kıyâmete kadar karşılaşaacağı bütün meseleler sarahaten yani açık ve net olarak bulunsaydı, mevcut Kur’ân’ın bin misli kadar bir kitap olması gerekirdi.

İmâm-ı Şa’rânî’nin buyurduğu gibi:

“Eğer Peygamber Efendimiz (a.s.m) Kur’ân-ı Kerîm’deki icmalleri (toplu, öz olarak bir arada bulunan ilimleri) açıklamasaydı, Kur’ân-ı Kerîm icmâli üzere kalırdı. Aynı şekilde,

³ En’âm Sûresi, (6), 59.

⁴ Nursî, Said, Sözler, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 270.

müctehid din imamları, sünnette bulunan icmalleri açıklama-salardı, sünnet kendi icmâli üzere kalırdı.”⁵

Malumdur ki, Cenâb-ı Hakk nazarında en makbul olan amel, güç olanıdır.

افضل العباداة احمرها

“İbâdetlerin en faziletlisi zahmetli olanıdır”⁶

Hadis-i şerifi de bunun bir delilidir. İctihat da zor bir araştırma ve derin bir incelemeyi icap ettiren yüksek bir ilim ve ehli için mukaddes bir vazifedir. İnsanların bütün hâl ve hareketleriyle alâkası vardır. Buna mazhariyet ise kuru bir iddia ile değil, Peygamberimize (a.s.m) kemâliyle vâris olmakla mümkündür.

İctihadın Meşruiyeti

İctihadın meşruiyeti Kur’ân’ın şu âyeti ile sabittir:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ
إِلَى الرَّسُولِ وَالْإِلَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ
مِنْهُمْ

“Onlara emniyet ve korkudan bir haber geldiği zaman onu ifşâ ederlerdi. Eğer onu Peygambere veya aralarından re’y

⁵ İmâm-ı Şa’rânî, Mizanü’l-Kübra, Berekât Yayınevi, İstanbul 1980, s. 70.

⁶ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü’l-Hafâ, Müessesetu’r Risale, Beyrut-Lübnan 2012, 1/165.

sâhibi olanlara arz etselerdi, elbette ki o re'y sâhipleri (hâl ve maslahata göre) içtihat ve istihraç ederlerdi.”⁷

Medine’ye hicret eden Müslümanlar, kısmen emniyete kavuşmakla beraber, bütünüyle rahat değillerdi. Her an Mekkelilerin saldırısına uğrama ihtimalleri vardı. Halk arasında zaman zaman “geldiler, geliyorlar” şeklinde dedikodular yayılmaktaydı. Üstteki âyet, böyle durumlarda yapılması gerekeni ders vermektedir.

Hamdi Yazır, bu âyetten şu hükümleri çıkarır:

1. *Olayların hükümleri içinde, doğrudan nass ile malum olmayıp, istinbat (icthâat) ile bilinecek olanlar da vardır.*
2. *İstinbat da bir delildir.*
3. *İstinbata ehil olmayan avamın, olayların hükmünde ehl-i ilme müracaatı ve taklidi vâciptir.*
4. *Rasûlullah da istinbat ile mükelleftir.*⁸

Ebû Zehra’nın da buyurduğu gibi:

“Olaylar sonsuzca meydana gelir. Mevcut nasslar ise mahduttur. O hâlde mevcut nassların ışığı altında, hakkında nass bulunmayan hususlara dair hükümler çıkarmak bir zarurettir.”⁹

İşte bu âyet-i kerime kıyas ve icthâdın edille-i şeriyeden (şer’î deliller) olduğunun en büyük delilidir. Zira yeni bir vakayı istinbat ve istihraç ehil olan ulemâya havale etmek, onların icthâat etmelerini ve kıyasta bulunmalarını istemek

⁷ Nisâ Sûresi, (4), 83.

⁸ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur’ân Dili, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1935, c. II, s. 1403-1404.

⁹ Ebû Zehra, İslâm’da Fikhi Mezhepler Tarihi, Hisar Yayınevi, İstanbul 1976, s. 19.

demektir. Çünkü hakkında sarih hüküm olan hâdiselerde içtihad zâten gerek yoktur.

Fahreddin-i Razi bu âyet-i kerimenin üç şeye delalet ettiğini beyân buyurur:

Birincisi; âyetin sarahatiyle bilinmeyip de içtihat ile bilinenlerdir.

İkincisi; içtihat ve istinbatın şer'î delil olmasıdır.

Üçüncüsü; avam-ı nasın, ulemâyı fer'î amellerde taklid etmelerinin vâcib olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk bu âyetiyle yeni hâdiselerin hükümlerini bilmeyenlerin, bu hükümleri şer'î delillerden çıkarmaya ehil olan kimselere müracaat etmeleri gerektiğini beyân buyurmuştur.¹⁰

Cenâb-ı Hakk şu âyet-i kerime ile de ehil olanların içtihat yapmalarını emir buyurmaktadır:

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ey ilim sâhipleri, (âyetlerimizi) tâbir edin.”¹¹

Şu hâlde Kur'an-ı Kerim'de kat'î hükümler yanında açık olarak ifade edilmeyen fer'î hükümler yani teferruat-tan sayılacak ikinci derecede hükümler de mevcuttur. Bu gibi hükümlerde zan ile amel etmeyi Cenâb-ı Hakk câiz kılmıştır. Avamın bu hükümleri Kur'an'dan istihraç etmesi mümkün değildir. Onlara düşen vazife âlimlere tâbi olmalarıdır. Böyle bir taklit, avam için vâcibtir.

¹⁰ Bkz. Fahreddin-i Râzi, Tefsir-i Kebir, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1990, c. VIII, s.186-191.

¹¹ Haşr Sûresi, (59), 2.

Evvela içtihat yapmak büyük bir ilim ve ihtisas işidir, herkesin kârı değildir. Çünkü şer'î hükümler binlerce hatta on binlercedir. Bunların delilleri ise gayr-ı mahduttur. Bütün bu hükümleri o sayısız delillerden çıkarmak herkes için mümkün olmaz. Diğer taraftan, bütün Müslümanların içtihat yapacak derecede âlim oldukları farz edilse bile, bunların içtihat için çalışmaları hâlinde dünyevî hiçbir meslek icra edilemez olur. Bu iki mühim sebepten dolayı avam, müçtehitleri taklit etmekle mükelleftir.

Cenâb-ı Hakk içtihadı ehil olanları içtihat ile emreylediği gibi, sair mü'minleri de bunlara ittiba etmeye şu âyet-i celile ile emr buyurmuştur:

فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) ehline sorun.”¹²

Bir Müslümanın Allah-û Teâlâ'nın rızasına uygun ibâdet yapabilmesi, ancak müçtehitlere uyması ile mümkündür. Şeyh Abdullah Diraz taklidin vâcib ve zaruri olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Kendisinde içtihat yapma ehliyet ve yetkisi olmayan kimse, karşısına fer'î bir mes'ele çıktığı zaman, ya esas olarak hiçbir şey yapmayacak ve kulluk görevini aksatacaktır. Bu ise icmâya aykırı bir davranış olur. Ya da bir şeyler yaparak, kulluk görevini yerine getirmeye çalışacaktır. Bu da ya ortaya çıkan yeni mes'eyleyle ilgili hükmü tesbit eden delili bulup, ona bakarak hareket etmek, ya da bir müçtehid taklid etmek

¹² Nahl Sûresi, (16), 43.

sûretiyle olur. Birincisi (karşılaşılan her yeni mes'elenin delilini bulup bu delilden hüküm çıkarmak) herkes için kat'iyyen mümkün değildir.

Çünkü bu yol, hem yeni durumlarla karşılaşan kimse, hem de bütün insanlar hakkında hâdiselerin delillerini arayıp bulma zorunluğunu doğuracağından, insanların geçim çabalarını engelleyecek, her türlü san'at ve tekniği durduracak, ziraat ve benzeri bütün faaliyetleri tatil sûretiyle dünyanın harab olmasına yol açacaktır. İşte bu sebeple taklidin re'sen kaldırılması son derece tehlikelidir. Görülüyor ki, geriye taklidden başka hiçbir çıkar yol kalmamıştır. Böyle bir durum karşısında tek yol bir müçtehide tâbi olmaktan ibarettir.”¹³

Bu hususu Şâtıbî şöyle ifade etmiştir: “Bir müçtehide göre şer’î delil ne ise, câhil bir insana göre de bir müçtehdin verdiği fetva odur.”¹⁴

İşte müçtehitler Kur’ân-ı Kerîm’de remzen, işareten, mevcud olan fer’î hükümleri istihraç ederek insanlık âleminin istifadesine sunmuşlardır. Nitekim kâinat kitabında bulunan gizli ve perdeli hakikatler de, ilgili fen âlimlerince keşfedilmişlerdir. Bu zâtlar da kâinat kitabının müfessirleri ve müçtehitleri hükmündedirler.

Bir fende ehil olmayan kimselerin o fennin ilim adamlarına ittiba etmeleri ve onların ortaya koyduğu eserlerden faydalanmaları aklın gereği olduğu gibi, avamın da Kur’ân-ı Kerîm’den istinbat edilen hükümlerde müçtehitleri taklid

13 el-Buti, M. S. Ramazan, Mezhepsizlik , (Ter: Durmuş Ali Kayapınar), Sebat Basımevi, Konya, 1976, s. 165-166.

14 Şâtıbî, el-Muvafakat, İz Yayınları, İstanbul 1999, IV/296.

etmeleri vâciptir. Akıllı başında bir insan “Ben ancak kendi yaptığım uçağa binerim” yahut “Kendi yaptığım bilgisayarı kullanırım” diyemeyeceği gibi, “Ben müçtehitleri taklid yerine Kur’ân ve hadisten kendim hüküm çıkarırım” da diyemez.

İçtihadın Önemi

İçtihat, Cenâb-ı Hakk’ın bu ümmete en büyük lütuf ve ihsanıdır. Cenâb-ı Hakk’ın, Kur’ân-ı Kerîm’de te’vile açık olan hakikatleri, işaret ve remizleri ümmetin âlimlerine bırakmasının birçok hikmetleri vardır. Cenâb-ı Hakk tevile açık hükümleri eğer kesin bir şekilde bildirseydi, fûruata ait bütün meseleler, farz ve vâcib olurlar ve onlara muhalefet edenler helakete düşerlerdi.

Diğer bir hikmet; Cenâb-ı Hakk içtihat müessesini açmakla âyet ve hadislerden şer’î hükümlerin çıkarılmasında akla da bir hisse vermiş, böylece ümmet-i Muhammedi ve ulemâsını şereflendirmiştir.

İlahî hediyelerin en müstesnası akıldır. Akıl, eşyanın hakikatini, kâinatın sırlarını keşfeden İlahî bir nurdur, lâtif ve şerif bir cevherdir. Kur’ân-ı Kerîm’in en derin mânâ ve hakikatleri o cevherle hâll edilir. Evet, akıl insana Cenâb-ı Hakk’ın lütuf ve inâyetinin, fazl ve kereminin son mertebesidir. Bununla beraber insanlar akıl ve ilim noktasında aynı seviyede değildirler.

İlmin mahiyeti bir olsa bile anlaşılması başka başkadır. Binlerce insan bir âlimden aynı dersi aldıkları hâlde her birinin aldığı feyz ve irfan farklıdır. Kabiliyetler farklı olduğu için, her biri kendi istidadı nispetinde feyz ve mârifete mazhar olur.

Aklı zayıf, fikri mahdut insanlar en açık şeylerden bile bir şey anlamazlar. Perdeli sırlara ve hakikatlere nüfuz etmek, akl-ı kâmilin vazifesidir. Bu sırları akıl ve şuurla keşfedemeyen insanın kazandığı malûmatlar kâfi derecede bir ilim olmaz; görüşlerinde ve tefekkür ettiği şeylerde noksanlık olur. Evet, ümmet-i Muhammed içinde her ilim dalında birçok âlimler, nice mütefennin, mütefekkir, mütekellim ve mutasavvıf yetiştiği hâlde, içtihat mertebesine ulaşanların sayısı çok azdır. İctihada ait mârifet ve ilmin sahası ve muhiti pek geniş ve pek derindir. O, her gavvasın dalamayacağı bir deryadır. Her basar etmekle ve basiret sâhibinin idrak edemeyeceği birçok hakikati ihtiva eden bir ummandır. Onun hakiki mahiyetini her akıl keşfedemez.

İctihat, zor bir mes'ele ve derin bir sırdır. Her istidadın, her akıl ve zekânın cevelleri edebileceği bir saha değildir.

O ummanların derinliklerinden inci gibi kıymettar pırlantaları ve cevherleri çıkarmak ancak ve ancak müçtehit imamlara ve bilhassa dört imâma mahsustur.

İslâm dini en mükemmel bir dindir. Nitekim Cenâb-ı Hakk da:

الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

“Bugün sizin için dininizi ikmal ettim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım”¹⁵

buyurmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de, gerek itikad, gerek ibâdet ve muamelata dair açık hükümler bulunduğu gibi, kıyâmete

¹⁵ Mâide Sûresi, (5), 3.

kadar zuhur edebilecek yeni hâdiseleri çözmeye kâfi kanun ve prensipler de mevcuttur. Bunlardan hüküm istihraç etmek ise ancak içtihat ile mümkündür.

Evet, İslâm dininde içtihadın mevki ve ehemmiyeti pek mühimdir. Müslümanların birçok ihtiyaçları bu müessese sayesinde karşılanmıştır. Malumdur ki, zamanın değişmesiyle yeni yeni hâdiseler ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlara cevap verebilecek temel kaideler, ulvî esaslar Kur'ân ve hadislerde mevcuttur. Ama bu derin ve perdeli mânâları herkesin anlaması mümkün değildir. İşte müçtehitler, Kur'ân'dan ve onun birinci tefsiri olan hadislerden bu gibi fer'î hükümleri istinbat edip insanların müşküllerini hâlle etmişlerdir.

Evet insan, ancak Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Nebeviyyenin tâyin ettiği yolu takip etmekle hatadan kurtulabilir. Çünkü bu iki kaynak, insanların felahı için taraf-ı İlahiden vaz' ve tespit edilmiş bir hidâyet meselesidir.

Esasen şer'î hükümlerin ekserisi, Kur'ân ve hadislerin nassı ile tesbit edilmiştir. Bu kısım Bediüzzaman Hazretleri'nin ifadesiyle: Kur'ân ve Kur'ân'ın tefsiri olan sünnetin malıdır. İctihada ait meseleler altın ise, bunlar birer elmas sütundur.¹⁶

İşte müçtehitler, bu iki hazineden azami derecede istifade ederek:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ

¹⁶ Sözler, RNK Neşriyat, İstanbul 2005, s. 759.

“Allah, hikmeti istediğine verir.”¹⁷

âyet-i kerimesine hakkıyla mâsadak olmuşlardır. Peygamber Efendimiz de (a.s.m) İctihadın ehemmiyetini ve müçtehitlerin kıymet ve derecelerini şu hadis-i şerifleri ile en güzel bir şekilde ortaya koymuşlardır:

اذا حكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا حكم
فاخطا فله اجر واحد

“İctihat eden kimse isabet ederse iki sevab, etmezse bir sevap alır.”¹⁸

Hadis-i şerifteki hatadan yani isabet etmemekten murat, efdaliyetin terkidir. Muhammed bin Hazm bu konuda: “Buradaki hatadan murad, delilin isabet etmemesidir. Sâhibini şeriattan çıkaran hata değildir. Zira onunla şeriattan çıkmış olsaydı, onunla kendisine sevab verilmezdi.”¹⁹ demektedir.

Ancak şu hususu önemle belirtelim ki, içtihadı ehil olmayan bir kimse verdiği hükümde hata ettiği takdirde mazur olmaz, günahkâr olur.

Bedir Gazasında alınan esirlere ne gibi bir muamele yapılacağına dair henüz bir vahiy nâzil olmamıştı. Fahr-i Kâinat Efendimiz (a.s.m), kendisine bildirilmeyen her hususu ashabıyla istişare ettiği gibi, bu meseleyi de istişare etti. Hazret-i Ebû Bekir esirlerin bedeline fidye alınması ve serbest

¹⁷ Bakara Süresi, (2), 269.

¹⁸ Buhâri, İ'tisam, 21; Tirmizi, Ahkâm, 2.

¹⁹ Şa'rânî, s. 76.

birakılması görüşündeydi. Hazret-i Ömer Efendimiz ise esirlerin hemen öldürülmeleri fikrindeydi. Ashâb-ı Kîram'ın bir kısmı Hazret-i Ömer'in, bir kısmı da Hazret-i Ebû Bekir'in içtihadından yana oldular. Aralarında ihtilaf çıkınca Hazret-i Rasûlullah (a.s.m), Hazret-i Ebû Bekir'in içtihadını tercih etti ve onun muktezasıyla hüküm icra edildi.

Lakin bu hususta itab-ı İlahîyi celbeden şu âyet-i kerime nâzil oldu:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُفْخَرَ فِي الْأَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ

“Yeryüzünde ağır basıp (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, Hâlbuki Allah (sizin için ebedî olan) âhireti istiyor.”²⁰

Bu âyet-i kerime, Hazret-i Ebû Bekir'in içtihadını bozmamakla beraber, Hazret-i Faruk'un fikrinin daha üstün olduğunu ortaya koymaktadır. Demek ki, birbirine muhalif iki fikir de tasvip edilmiştir. İşte bu âyet-i kerimeden anlaşıyor ki; her ehl-i içtihat, reyinde isabet etmektedir. Eğer, Hazret-i Ebû Bekir Efendimizin fikri hatalı olsaydı; hüküm icra olunmadan evvel âyet nâzil olurdu. Demek ki, bu hususta nâzil olan ilahî itab azimet ve efdaliyetin hilafını tercihten dolayıdır.

²⁰ Enfâl Süresi, (8), 67.

Hazret-i Ebû Bekir'in maksadı, esirlerden alınacak fid-yeyle Müslüman askerini düşmana karşı silahlandırıp kuvvet kazandırmaktı. Hazret-i Ömer'in maksadı ise, bunlarda ıslah emaresi olmadığından vücutlarını ortadan kaldırmakla yeryüzündeki fesadı önlemektir.

Şer'î Hükümlerin Kısımları

Şer'î hükümler; itikad, ibâdet, muamelat ve ahlâk olmak üzere dört kısma ayrılır. Bunlardan itikada ait hükümlerde içtihat câiz olamaz. Çünkü bu hükümler Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyyenin açık nasslarıyla sâbittir ve aklî delillerle de teyid edilmiştir. Bunlar şüphe ve tereddütlerden müberradırlar. Bunlar hakkında zan değil, yakîn ve kat'iyet muteberdir. Onlar ne artar, ne eksilir, ne de değişirler.

İbâdete taalluk eden hükümlere gelince, bunlar da Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin açıklamasıyla tespit edilmişlerdir, değiştirilmeleri mümkün değildir. Bunlara, olduğu gibi îman ve itikad etmek gerekir. Bu gibi hükümlerde de içtihadın cereyan edemeyeceği açıktır. Çünkü namaz, oruç, zekât, hac gibi ibâdetler taraf-ı İlâhîden kesin ifadelerle nâzil olmuş ve Sünnet-i Nebeviye ile tamamlanmıştır. Bunlar hakkında içtihat yapılamaz. Meselâ: Namazın rükünleri, rekât adetleri, vakitleri hususunda içtihadla asla mahal yoktur. Aynı şekilde, şirk, katl, zina, haram, içki gibi kesin yasaklar da zamanın tagayyürü ile tebeddül etmezler. Bunlarda içtihat yapmak, bunların mahiyetlerini değiştir-

mek asla câiz görülemez. Böyle bir cüret, eğer cehâlet eseri değilse, mukaddesata karşı bir suikast demektir.

Hakkında tevile ihtimal olmayan sarîh âyet ve hadis bulunan bir konuda müçtehitlerin içtihatlarına din cevaz vermez. Bu gibi nasslara muhalif olan içtihatlar ile amel edilmez.

Kur'ân ve hadis ile sâbit olan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi katî hükümlerde içtihat yapılamayacağı gibi, icmâ ile sâbit olan hükümlerde de içtihat cereyan etmez. Bunlar şer'î hükümlerin yüzde doksanını teşkil ederler. Kıyas ve içtihada mevzu olan fer'î hükümler ise yüzde on kadardır.

İçtihat; ibâdet ve muamelat ile alâkalı zannî ve fer'î mes'elelerde, yani hakkında kesin hüküm olmayan sahalarda yapılabilir.

Bir Soru: Acaba içtihat yolu açık olduğu hâlde, büyük fıkıh âlimleri neden dolayı içtihat yapmak yerine bir mezhebe tâbi olmayı ve o mezhebin hükümlerini yaymayı tercih ettiler? Onları bu yola sevk eden sebep nedir?

Cevap: Evvela; fıkıh âlimlerimizin bir kısmı içtihat kudretini kendilerinde göremediklerinden, büyük müçtehitleri taklid etmeyi tercih ettiler.

Diğer taraftan; 11. asırda müçtehitler her tarafta çoğaldılar. Bir müçtehide tâbi olan ve arkasından giden mü'minler, diğer müçtehitleri noksan görmeye, hatta ifrata giderek onlar hakkında şanlarına yakışmayacak sözler sarf etmeye başladılar. Zamanla bu konuşmalar mücadele şekline girdi. Birbirlerine karşı hasmâne tavır takındılar. Mü'minler arasındaki muhabbet ve hürmet, yerini kin ve

nefrete terk etmeye başladı. Bundan dünyevî ve uhrevî zararların doğma tehlikesi baş gösterdi. Buna mâni olmak için dört imam dışındaki müçtehitler ve onlara tâbi olan âlimler kendi içtihatlarından vazgeçip dört imâmın arkasından gitmeyi tercih ettiler. Bu sayede Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik te'sis edildi.

Usûl-ü fıkıh âlimlerinden Muhammed Seyyid Efendi, Medhal adlı eserinde bu mes'ele hakkında geniş izahatta bulunmuştur. Bu izahların kısa bir özetini bugünün Türkçesiyle aktarmakta fayda görüyorum:

Fukaha-i kiramın içtihadı girmemelerinin sebepleri:

1. Fukahanın şer'î hükümleri Kur'ân ve Hadisten doğrudan istinbat etmeye muktedir olamamalarıdır.
2. Bazı meselelerde içtihadı muktedir olsalar bile, bütün meselelerde içtihat yapma gücüne sâhip olmadıkları için, bu meselelerde de içtihattan vazgeçip büyük imamlara tâbi olmuşlardır.
3. Ulemâ arasındaki rekabet ve ihtilaf sebebiyle mü'minler arasındaki birlik ve beraberliğin bozulmaması için bazı zâtlar içtihattan vazgeçmişlerdir.

M. Seyyid Efendi bu noktada İmâm-ı Gazâlî Hazretlerinin şu ifadelerine yer verir:

“Teşvîş-i ezhandan (zihinleri karıştırmaktan) başka bir faydası olmayan ve hakikati tenvirden ziyâde fikirleri yanıltan, karıştıran bu gibi münakaşalara meydan vermemek için ekser fukaha içtihadı terk ile dört imâmı taklid yolunu tercih ettiler.”²¹

²¹ Muhammed Seyyid, Medhal, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, s. 262.

Müçtehit Kimdir?

Müçtehit; Kur'ân'ın esrarına hakkıyla vâkıf, içtihadâ Mehil, İslâmî ilimlerin bütün ahkâmında mütehasıs olan her fakihdir. Bu zâtlar âyet ve hadislerin sırlarına mazhar olma istidadına hâiz mümtaz insanlardır. Aklî ve naklî ilimlerin derinliklerine dalmış, keşfettikleri çeşitli cevherleri Müslümanların istifadesine sunmuşlardır.

Müçtehitlik, âlî ve mümtaz bir makam ve yüksek bir mertebedir. Kişi o makama iddia ile değil; ilimde rüsuhan kazanma yanında, Cenâb-ı Hakk'ın ikram ve ihsanı ile çıkabilir. O sahada onlarla yarışmak her kişinin kârı değildir. Nazar-ı ibretle bakılırsa, enbiyaya vâris olmanın en şanlı ve en muhteşem bir numunesi onlarda görülebilir. Müçtehidîn-i İzam Efendilerimizin her biri nur-u hidâyete mazhurdılar. İlâhî hükümlerdeki maksatları idrak etmek onları tatbik sahasına koymak vazifesi onlardadır.

Sahabiden sonra şartlar değişmeye başladı. Muamelelatta, ticaretle, sanatta, ziraatte yeni inkişaf lar meydana geldi ve yeni meseleler ortaya çıktı. Örf ve âdetlerde değişmeler oldu. Elbette ki bu ihtiyaçlara lakayd kalınamazdı. İşte bu devrede her bir müçtehid, kendisine terettüp eden vazifenin ağırlığını takdir ederek pek büyük bir gayret ve

ihtimam ile içtihat bulundular. Bütün himmet ve iktidarlarını sarf ederek fıkıh ilminin kaide ve kanunlarını tespit ettiler. İşte bu zâtlar sayesinde içtihat ilmi kemal noktasına vâsıl oldu.

Müçtehidde Bulunması Gereken Şartlar Şunlardır:

1. Arapçanın kaidelerini bütün incelikleriyle bilmelidir.
2. Kur'ân'a ait ilimlere kemaliyle vâkıf olmalıdır.
3. Müçtehidin, icmâ-i ümmete muhalefet etmemek için hakkında icmâ meydana gelmiş bütün hükümleri bilmesi lâzımdır. Bunu bilmesi için de tâ ashabdan itibaren bütün İslâm fukahasının nerelerde ihtilaf edip, hangi meselelerde ittifak etmiş olduklarını tahkik etmiş olması icab eder.
4. Müçtehit, kıyasın vecihlerini bilmelidir. Zira, içtihadın rûhu kıyasdır. Bu sebeple bir müçtehit, ilm-i usûlün kıyas bölümündeki bütün rûkûnleri, nevileri, hükümleri, şartları teferruatıyla bilmelidir.
5. Müçtehit örf ve âdetlere vâkıf olmalıdır.
6. Müçtehit olan zâtın, hükümlere taalluk eden hadisleri hıfz edip onların senetlerini, râvîlerini; mütevâtir mi, meşhur mu, ahad mi, mensuh mu olduğunu bilip ihata etmesi şarttır. Yine bu hadisleri rivâyet eden zâtların cerh ve ta'dil açısından ahvallerine de vâkıf olmalıdır.

7. Usûl-ü fıkıhta zikredilen esaslar, kaideler ve şartlar müçtehidde meleke hâline gelmelidir.

Sadece bu şartların olması da kâfi değildir. İctihat için fitrî bir istidat, dehâ derecesinde bir zekâ ve kabiliyette şarttır. Abdulkerim Zeydan, Usûl-ü Fıkıh adlı eserinde, bu hususu şöyle açıklıyor:

“Müçtehit latif bir idrake, fıkıh ilmine müstaid bir akla, sâfi bir zihne, nâfiz bir basirete, güzel bir anlayışa, harika bir zekâyâ sâhip olmalıdır. Bunlara sâhip olamayan bir kimse içtihat kaidelerini bilse bile müçtehit olamaz.”

Bundan sonra da şöyle bir misal verir:

“Bir insan edebiyat ve şiirde ne kadar bilgisi olursa olsun, fitrî bir istidadı yoksa şair olamaz.”

Yine bu konuda, İmâm-ı Mâlik Hazretleri de şöyle buyurmuştur:

“İlim, kesret-i rivâyetle değildir; belki o bir nurdur ki, Allah-u Teâla onu kalbe va'z eder de, onunla hak ile bâtilin arası tefrik olunur.”²²

Evet, içtihat için ilahî bir mevhibe de şarttır. Yani kesbî olan şartlar içtihadın cesedi ise, mevhibe-i İlahî de içtihadın rûhu hükmündedir. Takvâ ve amel-i sâlihde yeterince hassas olmayan bir insan, ilimde ne kadar ileri olursa olsun onun içtihadına itibar edilmez.

²² Bilmen, Ömer Nasuhi, Tefsir Tarihi, Doğuşt Ltd. Şti. Matbaası, Ankara, 1960, s. 130.

Bir kimsede mezkûr şartlardan birisi veya bir cüzü bulunmazsa, o kimseye ıstılâhi mânâsıyla müçtehit denilmez. Dâvâyla, mücerred iddia ile sultan olunmaz. Zira delil istenilir.

İlim ve irfan sadece insanın şahsî gayretine ve kesbine münhasır olsa elbette ki pek nakıs kalır. Çünkü insanın fikri de, aklı da sınırlıdır. Binaenaleyh, bunlarla her şeyin, her hakikatin mahiyetini, esasını ihata etmek mümkün değildir. İlim ve marifetin tekâmülü için İlahî ilham da lâzımdır. Ancak o zaman basiret nûru parlar, birçok sırlar ve hakikatler o nur ile keşfedilebilir. Evet, ilham ve inâyete mazhar olan bir insan hakikatlerin keşfine muktedir olabilir.

İçtihat için pek büyük bir kabiliyet ve pek geniş malûmat yanında pek büyük bir takvâ, salâhat ve yüksek bir ahlâk da iktiza eder. Hâfızalarını bütün Kur'ân ile ve yüz binlerce hâdis-i şerifle tezyin etmiş nice büyük zâtlar bile içtihadı cesaret edememiş, içtihat iddiasında bulunmamışlardır. Çünkü bu salâhiyeti hâiz olmayanların içtihat yapmaları, mesuliyeti mucibdir. Binaenaleyh içtihadı ehil olmayanların bir müçtehidî taklid etmekten başka çıkış yolları yoktur. Aksi hâlde, dinin kudsi ahkâmını muhafaza ve idame etmek kabil olmaz.

Ehl-i sünnet dairesinde olan müçtehit efendilerimizin cümlesinin, kâmil bir hidâyet ve müstakim bir yol üzerinde olduklarına itikat etmek, Müslümanlar üzerine bir vecibedir. Çünkü başta Peygamber Efendimizin (a.s.m) ve sahabe-i kiramın en güzide, en salâhiyetli vârisleri bu büyük müçtehitlerdir. Bunların, evliyanın da sertacı olduklarında ümmetin

ittifakı vardır. Allah, dine ait hükümleri ikame ve şeriatın hikmetlerini Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnetten çıkarma hususunda bu zâtlara hususî bir ihsanda bulunmuştur.

Hakikaten onlar şeriat ve hakikatin kendilerinde zuhur ettiği muhakkık ve müdekkik asfiyaların en büyüklerindendir. Şu hâlde onlardan herhangi birini hafife almak, tezyif etmek veya onlarla müsavat dâvâ etmek en azından haddini bilmezliktir.

“Sebeup olan yapan gibidir” kaidesince onlar kıyâmete kadar gelecek bütün mü'minlerin yaptıkları ibâdetlerden hissedardırlar. Küllî fazilet ve ilim noktasında onların topuğuna dahi yetişilemez.

Bu meselede, Bediüzzaman Hazretleri, “Başta müçtehidin-i izam imamları mı efdal, yoksa hak tarikatların şahları, akta-
bları mı efdaldır?” sorusuna şöyle cevap vermiştir:

*“Umum Müçtehidin değil; belki Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî, Ahmed İbni Hanbel; şahların, akta-
bların tevkindedirler. Fakat hususî faziletlerde Şah-ı Geylanî gibi bazı harika kutup-
lar, bir cihette daha parlak makama sâhiptirler. Fakat küllî fa-
zilet imamlarındır.”*²³

Müçtehitlerden bazıları Sahabe-i Kiram Hazretlerini gördüler, onlarla sohbetle bulundular ve onlardan ilim ve edeb tahsil ettiler. Şer'î ahkâma ait kaide ve kanunları Kur'ân ve hadislerden istihrac ettiler. Bu hükümleri istinbat hususunda azamî derecede ihtimam gösterdiler. Akıl ve nakle istinad eden şer'î meseleleri ihtiva eden kitaplar yazdılar.

²³ Nursî, Mektubat, RNK Neşriyat, İstanbul 2018, s. 307.

İşte onların bu fedakârâne çalışmaları ile fıkıh ilmi tam bir istikrar ve istikamet kazandı.

Müçtehidler Örnek İnsanlardır

Müçtehitler, meslek ve meşreplerinde ciddiyete, hâl ve hareketlerinde de rıfk ve mülâyemete azami dikkat ederlerdi. Onlar, “mahbub-u kulub, muallim-i ukul, mürebbi-i nüfus” olmuşlardı. Mugalatadan, aldatmaktan, şöhet-i kazibeden, riya ve tasannudan şiddetle nefret ederlerdi. Hakikatî taharri ve ona vusulde son derece gayretliyidiler.

Müçtehidin-i izam efendilerimiz ilim ve marifette birer umman oldukları gibi, güzel ahlakta da örnek şahsiyetlerdi. Mübârek yüzlerinde muhabbetle karışık bir vakar lemaan ederdi. Allah-u Teâla Hazretleri ilmi, hikmeti, iffeti, şecaati, sehaveti onlarda cem etmişti.

Dinin ulviyeti kalplerinde yer tutmuştu. Ruhları güzel seciye ve faziletler ile münakkaşdı. İstikamet ve adalet onlarda cibilli bir emir hâlindeydi. Hak yolunda hiçbir kuvvet onları adaletten men edemezdi.

Onlar, fitraten temiz, kuvve-i kudsiyeye mâlik birer insan-ı kâ mildiler. Kalpleri nefsanî hastalıklardan müber-raydı. Onlar, hakkı izhar ve tebliğde cerbezeden ve hileden son derece uzaktılar, zâten kâmil bir akıl; insanı cahilane cüretlerden meneder.

Onlar, hak ve hakikatin âşığı idiler. Hakikat kimin ağzından çıkarsa çıksın, onu kabulde ve teslimde asla tereddüt göstermezlerdi. Benlikten, gururdan, kibirden son derece nefret ederlerdi. Nitekim İmâm-ı Şâfiî:

“Hakikatin, münazara ettiğim kimselerin elinden çıkmasından memnun olurum” buyurmuştur.

Onlar, hakkın tecellisine o derece sarsılmaz bir aşk ve muhabbetle bağlı idiler ki, bu uğurda hiçbir fedakârlıktan çekinmezlerdi. İcabında canlarını bile esirgemezlerdi. Birtakım zâlim melikler ve müstebid sultanlar bu fukaha-i izam hazretlerine her türlü ezâ ve cefâyı tatbik ettiler, İslâmiyet’in nûrânî sahifelerini akıllara durgunluk veren zulûmatlara çevirdiler, vicdanları ebediyyen sızlattılar. Gayr-i meşru arzu ve zevklerini yerine getirmek, mevki ve makamlarını muhafaza etmek için o imamları kendi siyasetlerine âlet etmeye çalıştılar, fakat buna muvaffak olamadılar. Bütün bu ezâ ve cefaya rağmen o büyük zâtlar hak dâvâlarında sebat edip, hakikatten zerre kadar taviz vermediler. Son nefeslerine kadar hak gördükleri mesleklerinden ayrılmadılar.

İmâm-ı Azam, Ahmed bin Hanbel gibi büyük müçtehitler en zâlim sultanlara karşı hakikati söylemekten çekinmemişlerdir. İmâm-ı Azam kendisine teklif edilen rütbe ve payeleri reddederek hapishaneye girmeyi, hatta mazlum olarak ölmeyi tercih etti. İmâm-ı Ahmed de hapishanede zulüm ve işkencelere maruz kaldığı hâlde hakikatleri söylemekten çekinmedi.

Müçtehitler, hakkı ihyâ, bâtılı iptal yolunda hatır ve gönül tanımazlardı. Öyle ki, haksız taraf babaları ve çocukları dahi olsa hiç tereddütsüz aleyhlerine hüküm verirlerdi. Yegâne maksatları Rızâ-i Bâri’yi tahsil etmektir. Allah korkusu kalplerinde o kadar yer tutmuştu ki, gözyaşları bazılarının yanaklarında izler bırakmıştı.

Onlar vüs'at-ı ihataya mâliktiler; gördükleri, işittikleri, okudukları şeyleri zihinlerinde, hafızalarında muhafaza ederlerdi. Bu nimeti Hak Teâla Hazretleri onların fitratlarına bahşetmişti.

Hafızaları çok vüsatli birer malûmat hazinesiydi. Ayaklı kütüphane tâbiri gerçekten bu gibi zâtların unvanıdır denilse yeridir. Meselâ; İmam Ahmed bin Hanbel, bir milyon hadis-i şerifi hıfzetmişti.

Bununla beraber, nice erbâb-ı hadis vardır ki, binlerce, yüzbinlerce hadis ezberledikleri hâlde, o hadislerin ihtiva ettikleri şer'î hükümleri istihraca muktedir olamamışlardır.

Nitekim bir gün hadis üstadı İmâm-ı A'meş, fıkıh imamlarından İmâm-ı Ebû Yusuf'tan bir meselenin hükmünü sorar. İmâm-ı Yusuf cevap verince, İmâm-ı A'meş: *"Bu hükmü nereden istihrac ettin?"* diye sorar. Ebû Yusuf da: *"Senin bana rivâyet ettiğin hadisten"* der ve hadisi okur. Bunun üzerine İmâm-ı A'meş: *"Ben bu hadisi, sen daha dünyaya gelmeden ezberlemiş olduğum hâlde, bugüne kadar mânâsını böyle anlamamıştım"* diyerek İmâm-ı Ebû Yusuf'un fıkıh ilmindeki derecesini takdir eder.

Müçtehitlerin bir kısmı tabiîn, diğer kısmı da tebe-i tabiîn devrinde yetişmişlerdir.

Bu devirler ilim ve mârifet için en güzel bir zemindir; ilim ve irfanın baharıdır. O zamanda hikmet ve mârifet tohumları, az bir zamanda neşv ü nema bularak mârifet çiçekleri açardı. Meselâ; Süfyan b. Uyeyne dört yaşında hâfız olmuştu.

Müçtehidîn-i İzam Efendilerimiz ilim ve irfanlarını sahabîlerden aldılar ve onların malûmatına kemaliyle vâris oldular. Sahabîlerin bütün ahvallerini, faziletlerini, tercüme-i hâllerini bilirlerdi. Herhangi bir hâdisenin zuhurunda ev-vela Kitap ve Sünnete, sonra sahabe-i kiramın içtihatlarına müracaat ederlerdi. Bunlarda açık bir hüküm bulamadıkları meselelerde kendi rey ve içtihatları ile amel ederlerdi.

Onların mertebeleri, istidatları, ilim ve irfanları gayet yüksekti. Bunlar asr-ı saadete daha yakın olduklarından, bizzat o asrın feyzine vâris olmuşlardı. Bir kısmı, Sahabe-i Kiram efendilerimizi bizzat görüp onlardan ulum-u İslâmiyeyi tahsil etmişler, içtihadı ait prensipleri onlardan ders almışlardı. Bu ise, ulvi bir mansıb ve şereftir.

Müçtehitler, Sahabe-i Kiram gibi Kur'ân âyetlerinin bütün meziyet ve sırlarını anlamışlardı. Ashâb-ı Kiramın ittifak ettikleri meseleleri aynen kabul ederlerdi. Üzerinde icmâ hâsıl olan meselelerde içtihadı teşebbüs etmezlerdi. Müçtehitler Sahabe-i Kiram Hazretlerine hayru'l-halef oldular. Dine ait meseleleri tedkik ve tahkikde ümmet-i Muhammed'e nokta-i istinad olup müşkillerini hâllettiler. Usûl ve fûrua ait fikhî meseleleri bir araya toplayıp kitab hâline getirerek, ümmet-i Muhammed'e kıyâmete kadar istifade edecekleri engin ve zengin bir hazine bıraktılar.

İçtihatı kemal mertebesine nail olmak şerefi ancak dört büyük imâma nasip olmuştur. Kur'ân ve sünnetin esrarına hakkıyla vâkıf olan bu zâtlar, ruhlarını güzel ahlâk, sâlih amel ile bezemişlerdir. Bu zâtların her biri birer irfan harikasıdır. Müslümanların müşkillerini hâlletme hususunda birbirlerini tamamlamışlardır.

Peygamber Efendimize (a.s.m) kemal derecede vâris olan bu zâtlar, akılları hayrette bırakan hizmetleri ile vicdan-ı umumînin takdir ve hürmetlerine mazhar olmuşlardır.

Müçtehidîn-i Kiram Hazretlerinin bu ümmete pek büyük, pek faydalı hizmetler yaptıkları inkâr edilemez. Tarihin sayfaları mütalaa edilirse, bu hizmetlerin nice misalleriyle karşılaşılır.

Müçtehidîn-i İzam'ın Tabakaları

Usûl-ü Fıkıh ulemâsı, müçtehitleri ikiye ayırıyorlar: Müçtehid-i mutlak ve müçtehid-i mukayyed. Müçtehid-i mutlak, bütün şer'î meselelerde içtihat ehliyetine hâiz olan zâtlardır. Müçtehid-i mukayyed ise bazı meselelerde içtihadı muktedir olup, bazı konularda ise içtihadı ehil olmayan fakihlerdir. Bunlar içtihat edemedikleri konularda diğer mutlak müçtehitleri taklid ederler.

Müçtehit kendi akıl, hayal ve hissiyatından mes'ele istihraç edemez. Ancak bütün gücünü kullanmış olmak şartıyla, şer'î deliller içinde saklı olan ve dinin itikatla ilgili olmayan fer'î meselelerini istihraç edebilir; aksi hâlde mesul olur.

Müçtehitlerin tabakaları birbirinden farklıdır. Bazısının derecesi daha yüksek ve daha feyizdardır.

Tabaka-i fukaha yedidir:²⁴

1. Müçtehid-i fi'ş-şer'îa: Buna müçtehid-i mutlak denir. Usûl ve furû'da bir başka müçtehidi taklide mecbur ol-

²⁴ İbni Âbidîn, Dürrü'l-Muhtar Haşiyesi, Mısır, H. 1386, s. 77.

mayan İmâm-ı Ebû Hanîfe, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Şâfiî, İmam Ahmed Bin Hanbel gibi zevattır.

2. Müçtehid-i fi'l-Mezhep: İctihatta tâbi olduğu mezhep imamlarının takdir ettiği usûl ve kaideler üzerine hareket eden müçtehitlerdir; İmâm-ı Ebû Yusuf, İmâm-ı Muhammed gibi.

3. Müçtehid-i fi'l-mes'ele: Kendi mezhebinde hükmü mevcut olmayan bir meselede içtihad muktedir olan fukahaya denir. Meselâ: Ebû Hasan el-Kerhî, Şemsü'l-eimme el-Hülvanî, İmâm-ı Serahsi gibi birçok zevat. Bu zâtlar ne usûlde, ne de fûrûda mezhep imamlarına asla muhalefet etmemişlerdir. Yalnız yeni hâdiselerde onların koyduğu usûl ve kaideler üzere içtihat yapmışlardır.

4. Ashâb-ı Tahriç: Bu zâtlar, içtihat iktidarına sâhip olmayan mukallitlerdir. Bunlar kendi mezhep imamlarından nakil olup da birkaç cihete ihtimâli olan mücmel ve müphem meseleleri tefsir ve tavzihe muktedir olan fukahadır. Meselâ: Cessâs, Ebû Bekir er-Râzî gibi meşhur zâtlar.

5. Ashâb-ı Tercih: Halkın örfünü, âdetini ve zamanın ihtiyacını dikkate alarak mezhebindeki muhtelif rivâyetlerden en muvafık olanını tercih iktidarına sâhip olan ulemâ-i kiramdır. Meselâ: Meşhur "Kudurî" sâhibi Ebû'l Hasan, Hidâye sâhibi Şeyh-ül İslâm Merğînânî gibi.

6. Ashâb-ı Temyiz: Bunlar tercihe iktidarlara olmayıp, kendi mezheplerinde mevcut bulunan kavi ile zayıf hüküm arasını temyize muktedir olan zevattır. Meselâ,

Kenz'in müellifi Nesefî, Muhtar'ın sâhibi Ebû Fazl Müceddidi el-Mevsılî, Vikāye'nin sâhibi Tâcü's-Serîa Mahmud Buhârî, gibi...

7. Ashâb-ı Taklid: Müçtehit derecesinde olmayan fıkıh âlimleridir. İbni Âbidîn gibi...

Hanefî mezhebinin temel kitaplarından olan sekiz ciltlik fıkıh kitabının sâhibi olan böyle büyük bir âlimin müçtehitlerin yedinci tabakasından sayılması, günümüzde içtihat dâvâsında bulunanların üzerinde insafla düşünmeleri gereken bir husustur.

Asr-ı Saadette İctihat

Sual: Hazret-i Peygamber zamanında içtihat yapılmış mıdır?

Her güzel şey, her hayır Nebiler eliyle meydana geldiği gibi, küllî bir hayır olan içtihadı da ilk defa icra eden Peygamber Efendimiz (a.s.m) olmuştur. Allah Rasûlü (a.s.m) gerek ibâdete, gerek muamelata ait birçok hükümleri, Kur'ân-ı Kerim'den istinbat etmiştir. Peygamberimizin içtihat kapısını açması, teşvik ve tâlim etmesi Ümmet-i Muhammed'e İlâhî bir lütuftur.

İslâm dininin tekmil ve te'sisinde Allah-u Teâla Hazretleri, Habib-i Ekrem'ine (a.s.m), sahabe-i kiram efendilerimizi yardımcı kıldı. Peygamberlerin en efdaline, insanların en hayırlılarını refik eyledi. Rasûlullah Efendimiz (a.s.m), ashâbına miras olarak, ifrat ve tefritten uzak bir sırat-ı müstakim bırakmıştır. Gönüllere silinmez bir muhabbet, zeval bulmaz bir sadakat nakşetmiştir.

Hazret-i Peygamberin (a.s.m) iki yönü vardır:

1. Risâlet yönü.
2. Beşeriyet yönü

Risalet yönüyle Hazret-i Peygamber (a.s.m), sırf bir tercümandır, yani, “O kendi hevâsından konuşmaz. Ona gelen ancak bir vahiydir”²⁵ âyetinin mazharıdır. Beşeriyet yönüyle ise, içtihatla mükellef bir insandır.

Üstad Bediüzzaman Hazretleri Peygamberimizin içtihatları hakkında şöyle buyuruyor:

*“Vahiy iki kısımdır: Biri: ‘Vahy-i sarîhî’dir ki, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselam onda sırf bir tercümandır, mübellîğdir, müdahalesi yoktur. Kur’ân ve bazı Ehadis-i Kudsiye gibi... İkinci Kısım: ‘Vahy-i Zımnî’dir. Şu kısmın mücmel ve hulâsası, vahye ve ilhama istinad eder; fakat tafsilâtı ve tasviratı, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâma aittir. O vahiyden gelen mücmel hâdiseyi tafsil ve tasvirde Zât-ı Ahmediye Aleyhissalâtü Vesselam, bazan yine ilhama, ya vahye istinad edip beyân eder ve yahut kendi ferasetiyle beyân eder. Ve kendi içtihadıyla yaptığı tafsilât ve tasviratı ya vazife-i risâlet noktasında ulvî kuvve-i kudsiyye ile beyân eder, veyahut örf ve âdet ve efkâr-ı âmmeye seviyesine göre, beşeriyeti noktasında beyân eder.”*²⁶

Elmalılı M. Hamdi Yazır Hazretleri de bu konuyu şöyle beyân eder:

“İlm-i usûlde sahih olan şudur ki; Rasûlullah vahye muntazır olur ve vahiy vârid olmayan hususatta re’y ü içtihadıyla amel ederdi. Ve bu içtihadda ibtida’ hata da melhuz olabilir, ancak hata vuku bulur ise vahiy tashih olunur, devam etmezdi. İchtihat-i Peygamberinin, içtihadat-i saireden farkı bu idi, yoksa Cenâb-ı Allah:

²⁵ Necm Sûresi, (53), 3-4.

²⁶ Nursî, Mektubat, s. 101.

لعلمه الذين يستنبطونه منهم

diye ulemâ-i müçtehidîni medhetmiş ve:

فا اعتبروا يا اولى الابصار

*diye isti'mali basiret ile itibar ve kıyası da emretmiş iken, ulül'ebzarın seyyidi olan ve akl-ü zekâsı herkesin fevkinde bulunan Rasûlullah'ın bu hususdan hark olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh Rasûlullah vahiy nâzil olmayınca içtihadı me'mur idi."*²⁷

Peygamber Efendimiz (a.s.m) hem bir müderris hem de bir kadı idi. Şer'î hükümlerin ekserisi ona tevcih edilirdi.

Efendimiz (a.s.m) dünya ve âhirete ait meseleleri ashâbına ta'lim ediyordu. Âhirete teşriflerinden sonra bu kudsî vazifeyi Sahabe-i Kiram Efendilerimiz deruhte etmişlerdir. Evet, en mukaddes ve mükemmel bir dinin hizmetinde öyle güzide kullarını Rasûl-i Ekremine (a.s.m) yardımcı vermesi Cenâb-ı Hakk'ın hikmet ve rahmetinin muktezasındandır.

Rasûlullah Efendimiz (a.s.m), hakkında sarîh hüküm bulunmayan hususlarda kendisi bizzat içtihat ederlerdi. Fakat peygamberimizin (a.s.m) içtihadı hatadan mahfuzdu. Çünkü bu içtihat her ne kadar kendisinin ise de, hadd-i zâtında vahyin bir semeresiydi. Belki de vahyin bir mertebesiydi. Çünkü içtihat ettiği bütün mes'eleler Cenâb-ı Hakk'ın murakabesindeydi. Bu itibarla onun dine ait istihraç ettiği

²⁷ Yazır, c. II, s. 127.

hükümlerde Allah'ın emirlerine muhalif olması düşünülemez. Şayet içtihadında bir hata olursa, vahy ile ikaz edilip düzeltilirdi. Yaptığı içtihada bir ikazda bulunulmaz ise, o içtihat Cenâb-ı Hakk tarafından tasdik edilmiş demektir. Nitekim Peygamberimizin vahiy ile düzeltilmiş içtihatları da vardır. Efendimizin Sünnetleri bu içtihatların neticesidir.

İçtihat ilminin kapısını ilk defa açan, en büyük rehber Rasûl-ü Ekrem (a.s.m)'dir. Efendimiz (a.s.m), talim buyurdıkları ahkâmın esbab-ı mûcibesini beyân ederdi. Bazı şer'î hükümleri, emsallerine kıyas ederek izah buyururlardı. Meselâ bir defasında bir sahabe: *"Aman ya Rasûlallah! Büyüyük bir fenalık yaptım. Oruçlu olduğum hâlde zevceyi öptüm"* dedi. Rasûl-ü Ekrem (a.s.m): *"Oruçlu olduğun hâlde, suyu ağzına almada bir beis tasavvur ediyor musun?"* buyurdular. Sahabe: *"Hayır ya Rasûlullah"* dedi. Efendimiz (a.s.m): *"O hâlde öpmende de bir beis yoktur"* diye hükmettiler. İşte Efendimiz (a.s.m), bu hâdisede su içmenin mukaddimesi olan ağza su almakla orucun bozulmadığına, zevceyi öpmeyi kıyas eylemiştir.²⁸

Diğer bir misale gelince; Cüheyneli bir kadın Rasûlullah'a gelerek: *"Annem hacetmeyi adamıştı, adağını yerine getiremeden öldü; onun yerine hacı ifâ edebilir miyim?"* diye sordu. Hazret-i Peygamber (a.s.m): *"Evet, onun yerine hacı ifâ et; annenin bir borcu olsaydı onu ödeyecek değil miydin?"* buyurdu.²⁹ Yine bir kadın, Hazret-i Peygambere (a.s.m) ge-

²⁸ Ebû Davud, Savm, 33.

²⁹ Aynî, Umdetu'l-Kârî, c. V, s. 117; Müslim, el-Câmiu's-Sahîh, c. II, s. 805.

lip, annesinin oruç borcu olduğu hâlde öldüğünü ve onun yerine oruç tutup tutamayacağını sorunca: “*Evet, tutabilirsin*” buyurdu.³⁰ İşte bu üç misale benzer siyer ve fıkıh kitaplarında Efendimizin (a.s.m) içtihatları mevcuttur.

³⁰ Müslim, Siyam, 157.

Sahabe Devrinde İctihat

Ashâb-ı Kiram efendilerimizin fazilet ve meziyetlerini, ömür boyu yazsak bitiremeyiz. Bu bir hakikattir. Sahabilerin kudsiyyet ve ulviyetlerini, kadir ve kıymetlerini takdir etmeyen hiçbir şuurlu Müslüman bulunmaz.

Dünya ashâb-ı kiram efendilerimizin sayesinde huzura kavuşmuştu. Cihanın yegâne medar-ı iftiharını onlar idi. Fazilet, kemalat ve adaletin yegâne mümessilleriydiler. Hikmetin, marifetin nurunu âlemin en uzak köşelerine kadar götüren onlardı. Onların himmet ve gayretleri, cesaret ve fedakârlıkları ile nice küffar ülkeleri İslâm diyarı hâline geldi.

Onlar, bütün beşeriyetin hidâyet, selamet ve saadetini hayatlarının en büyük gayesi ve hedefi bilirlerdi. Devr-i sadet bir gayret, bir faaliyet devri idi. Bir sahabe yüz kişiye bedel idi. Azim ve metanet, îman ve irfan; sıdk ve sadakat onlarda âdeti teecessüm etmiş idi. Az bir zaman zarfında çölleri geçtiler, dağ ve deryaları aştılar, İslâmiyet'i Afrika'nın, Asya'nın sahralarına kadar götürdüler. Maddî mânevî fuhutatlara nâil oldular. Bir taraftan zulüm ve cehaletin izalesine gayret ederken, diğer taraftan ilim ve irfanın hudutlarını genişletmeye devam ettiler.

İşte bu azim, gayret ve fedakârlığın neticesi olarak İslâmiyet bütün cihana yayıldı. Artık onlara ebedî saadet ve huzur refakat etmektedir.

Fahr-i Kâinat Efendimiz (a.s.m) kendisi içtihatla bulunduğu gibi, ashâb-ı kiramı da içtihat yapmaya teşvik ederdi.

Efendimizin âhirete teşriflerinden sonra zuhur eden meselelerde Ashâb-ı Güzin Hazretleri, aynı tarzda hareket etmişlerdi. Birçok misallerinden birisi şudur ki:

Fahr-i Kâinat Efendimiz (a.s.m), ashâbın fakih ve âlimlerinden Muaz İbni Cebel Hazretlerini Yemen'e kadı gönderdiğinde, kendisini imtihana tâbi tutarak şu sualleri sordular:

- *Ya Muaz, ne ile hükmedeceksin?"*
- *Kitab ile hükmederim Yâ Rasûlallah.*
- *Ya Onda bulamaz isen ne ile hükmedeceksin?"*
- *Sünnet-i seniyye ile hükmederim.*
- *Onda da bulamazsan.*
- *Artık o zaman rey'im ile içtihat ederim ya Rasûlallah, dedi.*

Hazret-i Peygamber (a.s.m), Hazret-i Muaz'ın bu cevaplarından çok memnun oldular ve "Cenâb-ı Hakka hamd ederim ki, Rasûlünün elçisini, Rasûlünün razı olacağı şeye muvaffak buyurmuştur." dediler.³¹

³¹ Tirmizi, Ahkâm 3, 1327-1328 30, Keşfü'l Hafâ, 1, 64.

Diğer bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Kitâbullah’tan herhangi bir hükmü alıp onun ile amel etmek cümlenize vâciptir. Eğer aradığınız hükmü Kur’ân-ı Kerîm’de bulamazsanız benim sünnetime tabi olunuz. Eğer onda da bulamazsanız ashabımın akvaline (sözlerine) temessük ediniz (onların içtihatlarına uyunuz). Zira Ashabım semadaki yıldızlar gibidir. Herhangi birinin sözünü tutsanız hidâyeti bulursunuz.”³²

Rasûlullah Efendimiz (a.s.m) sahabîler arasında meydana gelen fikir ayrılıklarından dolayı hiçbir sahabeyi muamele etmemiştir. Ebubekir (r.a.) Hazretleri de: “Sahabîlerde ortaya gelen ihtilaflar, diğer mü’minler hakkında ayn-ı rahmettir” diye buyurmuşlardır. Ömer İbni Abdülaziz Hazretleri de: “Sahabe-i Kiram’ın farklı içtihatlarda bulunmalarından duyduğum sürûr; bütün Arabın meşhur develerine sâhip olmaktan alacağım sürûrdan daha ziyâdedir” demiştir.

İmam Ahmed Bin Hanbel de, “Sahabîler arasında geçmiş olan ihtilafın, ümmet-i Muhammed için geniş bir rahmet olduğunu,” ifade etmiştir.³³

Sahabe-i Kiram Hazretleri Peygamberimizin (a.s.m) medresesinden ders aldılar, O’nun terbiyesi ile tekemmül ettiler. O’nun getirdiği şeriat ile akıllarını ikmal, kalblerini tenvir ettiler. O Rasûl-ü Azam’ın (a.s.m) irşadı ve tâlimiyle Kur’ân-ı Âzimüşşan’ın en derin sırlarını idrake muvaffak oldular.

³² Keşfü’l-Hafâ, 1, 64.

³³ Mer’i, Dr. Hasan Ahmet, el-İçtihat Fi’ş-şerî’at-il İslâmiye, Riyad, 1984-1404, sh. 8.

Efendimiz zamanında açılan içtihat kapısı, Ashâb-ı Kiram zamanında daha ziyâde ihtiyaç kesbetmişti. Zira o devirde birçok memleketlerin fethedilmesiyle İslâm âleminin hudutları fevkalade genişlemişti. Kur'ân-ı Âzîmüşşan, dünyanın en uzak köşelerine kadar nûrunu yaymıştı. Ayrı ayrı milletlerden İslâmiyet'e giren insan sayısı had safhaya ulaşmıştı. Binaenaleyh bunların ahval ve muamelelerine ait yeni yeni mes'eleler, hâdiseler art arda zuhur ediyordu. İşte bunların hepsine, hem şeriata ve hem de maslahata uygun cevaplar vermek icap ediyordu. Yani Kur'ân ve Sünnet-i Seniyye'nin rûhuna muvafık bir tarzda, Müslümanların müşküllerini hal etmek lazım geliyordu. Bu ise sahabe-i kiramın âlimlerine ve fakihlerine düşen en mühim vazifelerdendi.

Sahabîler şer'î hükümlerin bütün hakikatlerini ve esaslarını doğrudan doğruya Peygamberimizden (a.s.m) tâlim etmişler, asr-ı saadette şer'î ahkâmın tahakkukuna vesile olan bütün hâdiselere bizzat şâhit olmuşlardır. Bunun için şeriata hikmetini, Peygamberimizin maksadını, âyet ve hadislerin sarâhat ve delâletlerini, işaret ve îmâlarını, hakikat ve mecazını, umum ve hususunu bilmek onlarda meleke hâline gelmişti. Kitap ve sünnetin nasih ve mensuhunu, hadislerin sahih ve gayr-i sahihini herkesten ziyâde bilirlerdi.

İçtihadı ait kaideleri evvelâ Rasûl-i Ekrem Efendimizin huzurlarında sahabe-i kiram efendilerimizin fakihleri tespit ettiler. Bir hâdisenin şer'î hükmünde birinci derecede Kitab'a, ikinci derecede Sünnete müracaat ederlerdi. O mesele hakkında kitap ve sünnette sarâhat bulunduğu rey ve kıyasa asla itibar etmezlerdi. Mümkün olduğu kadar hükümleri, âyet ve hadislerin delâlet ve işaretinden istihraç

ederlerdi. Allah Rasûlü (a.s.m) hayatındayken, O'nun yanında ve yakınında bulunan ashâbı, meseleleri bizzat kendisinden sorarlardı. Uzakta bulunanlar ise âyet ve hadisten bulamadıkları hükümlerde içtihadla müracaat ederlerdi.

Hanbelî ulemâsından meşhur İbni Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkiîn adlı kitabında sahabe-i Kirâm'ın fakihlerinin sayısının 130 olduğunu beyân ediyor. Fakat bunlar içinde içtihatla en ziyâde maruf ve meşhur olanları; dört halife, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ-el-Eş'ârî, Muâz bin Cebel, Übey bin Kâ'b ve Zeyd bin Sâbit Hazretleridir.

Hazret-i Ömer bir mes'ele hakkında hüküm vereceği zaman hiç acele etmez, uzun süre düşünür, pek ziyâde itina ederdi. Sahabînin fakihlerini toplar, her birinin reylerini alırdı. Tam kanaat edinceye kadar müzakerelerde bulunur, sonra hükmederdi. Hazret-i Ömer icraatında ne kadar şedid ise, şer'i mes'elelerin hallinde o derece halim ve mülayim idi. İstişaresiz hiçbir zaman hüküm vermezdi. Ebû Mûsâ-el-Eş'ârî'ye, kitab ve sünnet-i Nebvî'de sarâhaten bulamadığı hususlarda içtihadla müracaat etmesini emretmişti.

Hazret-i Ömer bir gün minberde şöyle der:

"Ey insanlar! Rey (görüş, içtihat) ancak peygamberden isabetli olur. Çünkü Allah Ona gerçeği göstermiştir. Bizden sâdır olan rey ise, bir zan ve tekellüftür."

Efendimizden (a.s.m) sonra kendilerine uyulmaya layık olanlar, ancak bu güzide insanlardır. Ümmet-i Muhammed'in içerisinde onların imtiyazı, hadis-i şeriflerin sarahatiyle, yıldızlar gibidir. Onlara fedakârlık, ubudiyet, takvâ, ilim ve

irfanda olduğu gibi içtihat noktasında da kimsenin yetişemeyeceğinde ehl-i Sünnet ittifak etmiştir.

O asrın insanları hayır ve fazilette en üstün mertebelere nail oldular. Nitekim Peygamberimizden sual etmişler: *“İn-sanların hangisi daha hayırlıdır?”* Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: *“Güzel hayatı, saadet ve selâmetle yaşamanın en âlâsı beni görene ve beni göreni görene ve o göreni görene... (ilâ âhir)”*³⁴ buyurmuşlardır. Bu hadis-i şerife göre en yüksek makam ve şeref sahabîlerindir. Bunların fevkinde bir makam ve şeref tasavvur edilemez. Zira bunlar nübüvvet medresesinin talebesi, Risalet semâsının yıldızlarıdır. Bunlardan sonra tâbiîn ve tebe-i tabiinin dereceleri gelir; içtihat noktasında cadde-i kübra bunlarındır. İbn Hacer Hazretleri de bu hadis-i şerifi izah sadedinde şöyle buyurmuşlardır:

“Rasûlullah’ın bu hadis-i şeriften muradı, o asırlarda ilim ehli ve içtihat sâhiplerine ilim ve fazilet noktasında, sonradan gelenlerin yetişemeyeceğidir.” Evet, Efendimizin (a.s.m) hüsn-ü teveccühüne mazhar olan bu mümtaz insanlara tâbi olmaları ümmet-i Muhammed hakkında bir zarurettir. Zira Allah, İslâm’ın binasını onlarla tesis etmiş ve onları Nebiyy-i Zîşan’ın (a.s.m) huzur ve nazarıyla taltif eylemiştir.

Onlardaki, kalb temizliği, gönül zenginliği, ilmî ihata, ince nazar, ciddiyet ve sadakat onları hidâyetin zirvesine çıkarmıştır. Senelerce Fahr-i Kâinat Efendimizin (a.s.m) sohbetinde bulunarak o nur-u Nübüvveti kana kana içen sahabîler içinde

³⁴ Bu hadis Câmîu’s-Sağir’de Ebû Saïd el-Hudrî’den rivâyet edilmiştir.

yetişen âlim ve fakihlerin yaptığı içtihatlar, sonraki asırlarda gelen müçtehitlere ve fakihlere rehber olmuştur.

İslâmiyet’i yayma uğrunda gösterdikleri gayret ve fedakârlıkta olduğu gibi, Kur’ân’dan hüküm çıkarma dirâyetinde de sahabe-i kirama kimse yetişemez. Nitekim Bediüzzaman Hazretleri bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“İçtihatı yani istinbat-ı ahkâmı, yani Cenâb-ı Hakk’ın marziyatını kelâmından anlamakta, sahabîlere yetişilmez. Çünkü o zamandaki o büyük inkılab-ı İlahî, Marziyat-ı Rabbanîyeyi ve Ahkâm-ı İlâhîyeyi anlamak üzere dönerdi. Bütün ezhan, istinbat-ı ahkâma müteveccih idi. Bütün kalbler, “Rabbimizin bizden istediği nedir!” diye merak ederdi. Ahval-i zaman, bu hâli işmam ve ihsas edecek bir tarzda cereyan ediyordu. Muhaverat, bu mânâları tazammun ederek vuku buluyordu. İşte bunun için her şey ve her hâl ve muhavereler ve sohbetler ve hikâyeler, bütün o mânâları bir derece ders verecek bir tarzda cereyan ettiğinden; sahabenin istidadını tekmil ve fikirlerini tenvir ettiğinden; içtihat ve istinbatta istidadı kibrit derecesinde nurlanmaya hazır olduğundan; bir günde veya bir ayda kazandığı mertebe-i istinbat ve içtihadı, o sahabenin derece-i zekâvetinde ve istidadında olan bir adam, şu zamanda on senede, belki yüz senede kazanmayacaktır. Çünkü şimdi saadet-i ebediyeye bedel, saadet-i dünyeviye medar-ı nazardır. Beşerin nazar-ı dikkati, başka maksadlara müteveccihdir. Tevekkül-süzlük içinde derd-i maişet, rûha sersemlik ve felsefe-i tabiiye ve maddîye akla körlük verdiğinden; beşerin muhit-i içtimaîsi, o şahsın zihnine ve istidadına, içtihat hususunda kuvvet vermediği gibi, teşeddüd veriyor, dağıtıyor. Yirmi yedinci Söz’ün

içtihat bahsinde, Süfyan İbni Uyeyne ile onun zekâveti derecesinde birinin muvazenesinde isbat etmişiz ki; Süfyan'ın on senede kazandığını, öteki yüz senede kazanamıyor.”³⁵

³⁵ Nursî, Sözler, s. 539.

Tabîîn Devrinde İctihat

Tabiîn devrinde İslâm âleminin her tarafında birçok ulemâ ve muhaddis yetişmiş idi. Bunların çoğu müçtehit derecesindeydiler ve birbirlerini asla taklit etmezlerdi. Sahabe-i Kiram'ın ittifak etmiş olduğu mes'eleleri aynen kabul ederlerdi. Tâbiîn zamanındaki bütün sohbetler, nübüvvet nûrunun yakınlığı sebebiyle feyizli ve bereketli idi. O sohbetleri yapan ulemânın imanları dağlardan daha rasih, çelikten daha kavi idi. Vicdanları saf, akılları berak idi. Ashâb-ı Kiram Efendilerimiz İslâm dininin zâhir ve bâtınını Nübüvvet güneşinden nasıl istihraç etmişlerse, bunlar da aynı yolu takip etmişlerdi.

Lakin ashâb arasındaki ihtilaflı mes'elelerde; hangisinin rey ve fikrini daha kuvvetli ve kendi içtihatlarına daha uygun bulurlarsa onu tercih ederlerdi. Sahabe zamanında temeli atılan içtihat ilmi, tâbiîn devrinde kemal noktasına ulaştı. Ve müstakil bir ilim hâlini aldı.

O devir, müçtehitler sayesinde cidden bir ilim ve irfan asrı hâline gelmişti. O dönemin erbâb-ı irfanı bütün himmetlerini ilim ve mârifetin terakki ve tealisine, bilhassa içtihat ilmine hasretmişlerdi. Zira onların nazarında en yük-

sek maksad insanların müşküllerini halletmek için Kur'ân ve hadislerden fer'î mes'eleleri istinbat ve istihraç etmektir.

O zamanda yetişen ulemâ, Peygamber Efendimizin (a.s.m) hakiki mânâda vârisiydiler. Onlar dünyaya ait servet, makam, şöhrat ve ihtişam gibi fânî meziyetlere bedel fazileti tercih etmişlerdi. Bu zâtlar dünyanın şan ve şerefine iltifat etmediler, fakat şan ve şeref de bunların peşini bırakmadı. Bu bahtiyar insanların hayatları inceden inceye tedkik edildiğinde görülür ki, bunlar dünyaya zevk ve sefa için değil, sadece fazilet ve irfan için gelmişlerdi. Fazilet, ilim ile ubudiyetin ittihadından hâsıl olan ulvî bir seciye-dir. Bunun rûhu ve esası rızay-ı İlâhîdir ki, maddî-mânevî hiçbir şeye hatta cennete bile vasıta edilemez. Evet, fazilet hissi dünyevi ve şehvanî zevklerden çok daha mümtazdır. Tatmayan bilemez, zevk etmeyen anlayamaz.

İslâm tarihi bize gösteriyor ki, ilim ve irfanın en muhteşem ve en feyizli dönemi asr-ı saadetten sonra, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemi olmuştur. O zamanda bütün Müslümanlar dine karşı derin bir hürmet, hakiki bir muhabbet beslerlerdi. İman ve Kur'ân sadece kalp ve vicdanlarında hükmetmekle kalmıyor, hareketlerine de bütün haşmetiyle aksediyordu. İnsanların büyük çoğunluğu, her şeyden ziyâde ilim meclislerine rağbet ederlerdi. O meclislerde cereyan eden hâdiselerden ve sohbetlerden ders alırlardı. O asırda bütün ulemanın istidat ve kabiliyeti tamamen içtihadı yönelmiş ve kısa bir zaman zarfında binlerce âlim, içtihat âleminde pek parlak mevkiele ihraz eder hâle gelmişlerdi.

İmâm-ı Azam, İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Ahmed Hazretleri gibi dâhi âlimler ve nevvar dimağlar, bu devirde zuhur eden ilim ve irfan meş'aleleridir. Risalet güneşinin en yakın vârisleri bunlardır. Bu zâtları, kendilerinden sonra gelen asırlardaki âlimlerden mümtaz kılan meziyetlerde, bu yakınlığın payı çok büyüktür. Bundan dolayıdır ki daha sonra gelen fukahânın hiçbirisi bu âlimlere yetişememiştir. O devre ârifane bir nazar ile bakılınca görülür ki, müçtehidin-i izam hazretleri dâima hikmet ve mârifetin teâlisiyle meşgul olmuşlardır. Hayatın en âli zevk ve sürûrunu bu meşguliyetlerinde bulmuşlardır.

Amelî Mezhepler

Mezhep, lügatta, gidilen yol mânâsına gelir. Ehl-i Sünnet dairesi içerisinde binlerce müçtehit varsa da; bunlar içerisinde kendilerine tâbi olunan ve meşhur olan mezhep sâhipleri şu on iki imamdır:

On iki İmam;

1. İmâm-ı Azam Ebû Hanife
2. İmâm-ı Mâlik
3. İmâm-ı Şâfiî
4. İmâm-ı Ahmed b. Hanbel
5. İmâm-ı Evza'î
6. İmâm-ı Sufyan b. Uyeyne
7. İmâm-ı Sufyan es-Sevrî
8. İmam Davud
9. İmam Muhammed İbn-ül Cerir et-Taberî
10. İbni Hazm
11. İmâm-ı Ebû Bekir b. Münzir
12. İshâk Bin Râheveyh

Bunlar:

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا

“Kime hikmet verilmişse, ona hayr-ı kesir verilmiş olur,”³⁶ âyet-i celîlesine ve: “(Allah) Kime hayır murad ederse O’nu dinde fakih kılar,”³⁷ hadis-i şerifine hakkıyla mâsadak olmuşlardır.

Bunların ilimdeki ve içtihatteki yüksek makamlarına onlardan sonra gelen âlimler yetişememişlerdir. Hak mezheplerin sayısı önceleri on ikiye kadar çıkmış ise de, daha sonra diğer sekizinin taraftarları kalmadığından mezhepler dörde inhisar etmiştir.

Muhammed Seyyid, “Medhal” adlı eserinde mezheplerin teessüsüne geniş yer vermiştir. Bu bölümden bir kısmını günümüz Türkçesi ile aşağıda takdim ediyoruz:

“Mezhepler teessüs etmeden önce bir kimse bir mes’ele için herhangi bir fıkıh âlimine, bir başka mes’ele için de başka bir âlime müracaat ederdi.

Tâbiîn devrinin sonuna doğru yavaş yavaş içtihat müessesesi teessüs etmeye ve fıkıh hususi bir dal olarak tedris edilmeye başlandı.

Müçtehit devri başlayınca, içtihat ile ilgili meslekler tamamen teessüs etti ve içtihat müstakil bir ilim olarak diğer ilimlerden ayrıldı. Iraklıların imâmı Ebû Hanife, Hicazlıların

³⁶ Bakara Süresi, (2), 269.

³⁷ Müslim, İmaret, 175.

imâmı İmâm-ı Mâlik, Mısır'ın imâmı İmâm-ı Şâfiî gibi büyük müçtehitler bütün cehd ve gayretlerini sarf ederek âyet ve hadisleri, sahabîlerin ve tabîinin eserlerini tamamen tedkik ettiler ve kendilerinden önce cevapları verilmiş veya verilmemiş fikhî mes'eleleri tertip ederek hükümlerini tespit ettiler. Bu sûretle fıkıh ve usûl-ü fıkıh ayrı birer ilim dalı olarak teşekkül etti.

İşte bu sûretle teessüs eden fıkıh müesseselerinin her birine MEZHEP ve bunların kurucularına da İMAM ismi verildi.”³⁸

Fıkıh ilmi, dolayısıyla mezhepler, dört imam ile başlamış değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, içtihat kapısının açılması ve dolayısıyla mezheplerin teşekkülü tâ asr-ı saadete dayanır. Bu hususta Kevserî'nin beyanlarından bir kısmını aşağıda takdim ediyoruz:

Peygamber (a.s.m) ashâbına fıkıh öğretiyor ve dinî kaynaklardan hüküm çıkarma melekesi hususunda onları hazırlıyordu. Hatta altı kadar sahabî Peygamber devrinde fetva veriyorlardı. O'nun (a.s.m) âhirete intikalinden sonra da ashâb, bu kişilerden fıkıh öğrenmeye devam ettiler. Onların sahabe ve tâbiîn arasında, fetvada meşhur arkadaşları vardı. Medine ahalisinden olan tabiinden birçoğu, fıkıh ve hadis sahasında sahabîden nakledilen, dağınık fetvaları toplamaya başladılar. Medine ehlinde Fukaha-i Seb'a'nın (yedi fıkıh âlimi) fıkıh ilminde yüce makamları vardır.

³⁸ Muhammed Seyyid, s. 241.

Hazret-i Faruk, Kûfe şehrini inşâ etti ve İbni Mes'ûd'u oradaki insanlara fıkıh ilmini öğretmek üzere Kûfe'ye gönderdi.

Aclûnî, Irak'ın diğer beldeleri bir yana, sadece Kûfe'de 1500 sahabînin fıkıh tahsil ettiğini ifade eder...³⁹

Bütün hak mezhepler, dinin temel meselelerinde ittifak etmekle beraber, fîruata ait bazı hükümlerde farklı içtihadlarda bulunmuşlardır. Müslümanlar ibâdet ve muamelâta ait hükümlerde bu mezheplerden birine tâbi olmuşlardır. Hatta keşif ve keramet sâhibi olan bütün veliler, kutuplar ve ilim, irfan sâhibi asfiyânın her birisi, bu hak mezheplerden birine intisap etmişlerdir. Meselâ; İmâm-ı Muhammed, İmâm-ı Ebû Yusuf, Serahsî, Kadıhan, Kudûri, İbni Âbidîn, Hanefî mezhebine tâbi olmuşlardır. İmâm-ı Gazâlî, Râfîî, Nevevî, Fahreddin-i Râzî, Teftâzânî, İmâm-ı Süyûtî Şâfiî mezhebine; İbnü'l-Hacib, Zerkani, Muhyiddin-i Arabî, Ebû'l-Haseni Şazelî Mâlikî mezhebine; Abdulkadir-i Geylani, İbni Kudame, Cevzî ise Hanbelî mezhebine tâbidirler. Akli ve nakli ilimleri cem edip sayısız eserler veren ve asırlarını layıkıyla tenvir eden nice âlimler, nice fakihler, nice büyük zâtlar içtihadı heves etmeyerek dört büyük müçtehide tâbi olmayı tercih etmişler ve bunu kendileri için şeref bilmişlerdir. Selamet ve saadetlerini bunlara tâbi olmakta, o azim imamların yolundan gitmekte görmüşlerdir. İslâmiyet'in en şanlı devirlerinde yetişen büyük âlimler, telif ettikleri eserlerle ve yetiştirdikleri talebeler ile bu dört müçtehidin hayru'l-halefi olmuşlardır.

³⁹ Kevserî, Muhammed Zâhid, Makâlât-ı Kevserî, Mısır, 1388, s. 164-165.

Böyle muhtelif zamanlarda ve mekânlarda yaşamış, meşrep ve meslekleri ayrı olan binlerce ulemâ ve mütefekkir, ittifakla bu dört imâmın mezheplerine intisap etmişler, onların içtihat ettiği meseleleri yaşayıp yaşatmışlardır.

Kelam, tefsir, hadis gibi ilim dallarında mütehasıs nice ilim erbâbının müçtehidîn-i ‘izâma tâbi olmaları, mücerret ve avami bir taklid değildir. Onların bu taklidleri tahkike istinad eder. Bu taklidin temelinde ihtisasa hürmet şuuru yatar.

Evet, bu kadar keskin akıl sâhibi, ilim ve irfanda meleke kesbetmiş zâtlar, acaba ihtimal var mıdır ki hakikati olmayan herhangi bir yanlışa bir ömür boyu bağlanıp kalsınlar, körü körüne bu büyük müçtehitlerin arkasından gitsinler? Buna ihtimal verip kabul eden bir akıl düşünülemez.

Bu âlimlerin, bu dört mezhep etrafında toplanmaları, o mezheplerin etrafında çekilmiş çelikten bir sur ve Zülkarneyn’in seddi gibi yıkılmaz bir seddir. Hiçbir şeytanın nüfuz edemeyeceği, delemeyeceği bir surdur.

Bu zâtlar, müçtehidîn-i izam efendilerimizin içtihat ettikleri hükümlerin her birini hakikat kabul etmişler ki, onlara karşı muarazada bulunmamışlardır. Meselâ; âlem-i İslâm’ın her tarafında takdir ve hürmete mazhar olan İmâm-ı Gazâlî, Hüccetü’l-İslâm unvanını kazanmış olmasına rağmen içtihat hususunda İmâm-ı Şâfiî Hazretlerine tâbi olmuş ve buyurmuşlardır ki: “Ben içtihat sahasında tahkikatta bulundum, bu tahkikatlar beni Şâfiî mezhebine götürdü.”

Her şeyde muvaffakiyet, İlâhî yardıma bağlıdır. Allah’ın ihsanı bir kimseye yâr ve yâver olmazsa, o kimse kendi tedbir ve gayretiyle matlubuna muvaffak olamaz. Elbette, sebeplere

müracaat lâzımdır. Fakat esas olan Cenâb-ı Hakk'ın tevfiik ve ihsanıdır. Mezheplerin on ikiden dörde inmesi de bu sırra binaendir.

Azimet-Ruhsat Mes'elesi

Usûl-ü fıkıh âlimleri “her mezhebin rey ve içtiihadının bu ümmete bir rahmet ve bir sühûlet olduğu şüphesizdir” diye hükmetmişlerdir.

İmâm-ı Şa'rânî Hazretleri, mezhepleri aynı pınardan dağılan su arklarına benzetir⁴⁰ ve bütün imamların kavillerinin, sözlerinin hepsinin aynı denizden alındığını ifade eder ve mezhepler arası farklılıkların “ruhsat ve azimetten” kaynaklandığını söyler. Yani bir mezhepte azimet kabul edilen bir hüküm, diğesinde ruhsat kabul edilmiştir.

İmâm-ı Şa'rânî, bu hususta şu değerlendirmeyi yapar:

“Dine muhatap olan insanlar bedenlen ve îmanen ya güçlü veya zayıftırlar. Din, güçlü olanlara azimet, zayıf olanlara ise ruhsatla hükmeder. Meselâ, ezanın abdestli okunmasıyla ilgili rivâyet azimet, abdestsiz okunabileceğı şeklindeki rivâyet ise ruhsatı bildirir.”

İmam bu görüşüne delil olmak üzere: “Allah-ü Teâlâ, azimetlerini yapamı sevdiği gibi, ruhsatlarını işleyen de sever”⁴¹ hadîs-i şerifini nakleder ve kitabında bu mevzuda birçok misaller verir, mezheplerin içtihadî hükümlerini azîmet-ruhsat mizanıyla tartar ve muvâzenelerini yapar.

⁴⁰ Şa'rânî, s. 44.

⁴¹ age., s. 35.

Bu misallerden bazıları:

1. Devlet ile mücadele eden bâğîlerin isyanı terk edip teslim olmaları hâlinde, önceden telef ettikleri can ve malların tazmini hususunda iki görüş vardır. Bunlardan birincisi İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Ebû Hanife ve İmâm-ı Şâfiî'nin görüşleridir ki; bilgilerden telef ettikleri can ve mala ait şeylerin tazmin edilmemesidir. Tâ ki, bunlar devlete ısıdırılsın ve itaatleri temin edilsin. Hem de aradaki ihtilaf kaldırılsın, asayiş te'min edilsin ve millet huzur ve güvene kavuşsun. İkincisi ise İmâm-ı Ahmed'in görüşüdür: "Telef edilen şeyler tazmin edilip, bâğîlerin cezalandırılmasıdır." Tâ ki cesaretleri kırılsın ve bir daha devlete isyan etmesinler. Devletin otoritesi sağlansın. Bu iki görüş de sahihdir, birincisinde tahfif yani ruhsat vardır, ikincisinde teşdid yani azimet vardır.

2. Üç imâmın "Ramazan orucu için her gece niyet etmek lazımdır" kavli ile İmâm-ı Mâlik'in "Bütün ay oruç için bir niyet etmesi kâfi gelir" kavlidir. Birincisi azimet, ikincisi ruhsattır.

3. Üç imâmın, "kadınların kamet getirmesi sünnet değildir" kavli ile, Şâfiî'nin "sünnettir" kavlidir. Birincisi ruhsat, ikincisi azimettir.

4. İmâm-ı Ebû Hanife'ye göre sabah namazının kılınmasında muhtar olan, ortalığın aydınlandığı vakit yani, alaca karanlık vaktidir. Üç imâma göre ise imsakin hemen sonrasındır. Birincisi azimet, ikincisi ise ruhsattır.

Bediüzzaman Hazretleri ise hak mezheplerin hepsinin görüşlerinin isabetli olduğunu şöyle bir temsil ile beyân eder:

“Eğer desen: Hak bir olur; nasıl böyle dört ve on iki mezhebin muhtelif ahkâmı hak olabilir?”

Elcevab: Bir su, beş muhtelif mizaçlı hastalara göre nasıl beş hüküm alır; şöyle ki: Birisine, hastalığının mizacına göre su ilâçtır, tıbben vâcibdir. Diğer birisine, hastalığı için zehir gibi muzırdır; tıbben ona haramdır. Diğer birisine, az zarar verir; tıbben ona mekruhtur. Diğer birisine, zararsız menfaat verir; tıbben ona sünnettir. Diğer birisine ne zarardır, ne menfaattir; afiyetle içsin, tıbben ona mubahtır. İşte hak burada taaddüd etti. Beşi de haktır. Sen diyebilir misin ki: “Su yalnız ilâçtır, yalnız vâcibdir, başka hükmü yoktur.”

İşte bunun gibi, ahkâm-ı İlâhîye mezheblere hikmet-i ilâhiyenin şevkiyle ittiba edenlere göre değişir, hem hak olarak değişir ve her birisi de hak olur, maslahat olur.”⁴²

Yine Bediüzzaman Hazretleri Lemaat adlı eserinde bu hakikati şu veciz ifadelerle ortaya koyar:

“Derd ile dermanlar taaddüdü hak olur, hak da taaddüd eder. Hacat ve ağdıyenin tenevvüü hak olur, hak da tenevvü eder. İstidad, terbiyeler, tekessürü hak olur, hak da tekessür eder.”⁴³

Bu bahsi İmam Şa’rânî’nin şu sözleriyle tamamlayalım:

⁴² Nursî, Sözler, s. 531-532.

⁴³ Nursî, Asâr-ı Bediyye, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 578.

“Bütün müçtehitlerin sözlerinin kaynağı olan şeriatın menbâna, kalb gözü ile eriştim. Her bir fakih için, ondan ayrılan bir cedvel, yani bir kanal gördüm... Ve her bir müçtehidin, zan ve tahminle değil, keşf ve yakîn ile, içtihadında isabet ettiğini bildim ve Şeriate göre, bir mezhebin, diğer bir mezhebden evla olmadığını anladım.”⁴⁴

Sual: Bazı insanlar derler ki; Peygamber Efendimiz (a.s.m) zamanında mezhebler yoktu, Efendimiz (a.s.m) bir kitapla, bir şeriatle geldiği hâlde, dört mezheb nereden zuhur etti? Biz bir mezhebe niçin bağlı kalalım da, kendi içtihadımızla amel etmeyelim?

Cevap: Bütün hak mezhebler Kur’ân’dan alınmıştır. Fahr-i Âlem Efendimiz (a.s.m), kendisine inzal olunan Kur’ân-ı Kerîm ve ilham buyrulan hadis-i şerifler ile İslâm dinini tekmiil eylemiştir. İşte İlâhî hükümlerin büyük bir kısmı (yüzde doksanı), bu iki ulvî kaynağın sarahatiyle tebeyyün etmiştir. Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle: “Şeriatın yüzde doksanı –zaruriyat ve müsellemaat-ı diniye– birer elmas sütundur. Mesâil-i içtihadiye-i hilafiye, yüzde ondur. Doksan elmas sütun, on altunun himayesine verilmez.”⁴⁵

Bununla beraber, Kur’ân ve hadislerin sarîh mânâlarından başka; mecaz, kinaye, işarî gibi hakikatleri de vardır. Diğer taraftan Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerindeki bazı kelimelerin farklı mânâlara kabiliyeti olup, bu mânâlardan hangisinin gerçekten ilâhî murad olduğu açıkça bilinmemektedir. İşte bu iki noktadan içtihat kapısı açılmış ve mezheplerin zuhur

⁴⁴ Şa’rânî. s. 44.

⁴⁵ Nursî, Asâr-ı Bediyye, s. 651.

etmesi kaçınılmaz bir ihtiyaç olmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Efendimiz (a.s.m) bizzat içtihat yapmış, içtihadın ana kaidelerini vaz' ederek ashâbının âlimlerine de içtihadı bizzat tâlim buyurmuştur. Demek oluyor ki, mezheplerin membaı Peygamberimizin (a.s.m) bizzat kendisidir ve içtihat kapısını ilk defa Peygamber Efendimiz (a.s.m) açmıştır. Böylece açılan içtihat kapısı akl-ı selimin de te'yid ve tasdikini kazanmıştır. Bu içtihat vazifesi, müçtehit âlimlerce de yerine getirilmiştir.

Evet, müçtehidler, kendileri için içtihat etmişler ve hiçbir kimseye, "Gelin bana uyun" dememişlerdir. Üstad Bediüzzaman Hazretleri de: "*Her müstaid; nefsi için içtihat edebilir, teşri' edemez*"⁴⁶ buyurmuş ve bu hakikati veciz bir sûrette ifâde etmişlerdir.

İçtihadı ehil olmayan mü'minler ise, bu müçtehitlerin içtihatlarına göre amel etmiş ve müşküllerini hâletmişlerdir. Böylece mezhepler teessüs etmiştir. Bu mezheplerden dördü, bütün ümmet-i Muhammed'in gönlünde yer tutmuş ve vicdan-ı umûminin kabulüne mazhar olmuştur.

Âlimler ve muhakkıklar inceden inceye tetkikleri neticesinde bu dört mezhebin, Kur'ân-ı Kerim'in esaslarından ve Hazret-i Peygamberin sünnetinden çıktığına hükmetmişlerdir. Bu dört mezhep arasında fer'î meselelerde ihtilaflar olsa da, bunların dördü de ehl-i sünnettir. Ehl-i sünnet ise tuba ağacı gibidir. Kökü semavî Kur'ân'a bağlı, dalları âlem-i İslâm'ın her tarafına yayılmıştır. Her bir mezhep bu ağacın bir dalı hükmündedir.

⁴⁶ Nursî, Mektubat, s. 524.

Büyük müçtehit ve fakihlerimiz, birbirlerinin fazilet ve kemâlatını takdir ederek, birbirlerine daima hürmet ve muhabbet göstermişlerdir. Birçok meselede istişare etmişler, bir müşkülâtı hâletmekte edeb ve nezâket içerisinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Lisanlarını münâsebetsiz tâbirlerden muhafazaya azamî dikkat göstermişlerdir.

Dört büyük mezheb imâmı birbirlerinin içtihatlarına daima saygı gösterdikleri gibi, onlara tâbi olan Müslümanlar da asırlardan beri bir arada muhabbet, huzur ve rahat içinde yaşamış ve yaşamaktadırlar. Hacdaki Müslümanların hâli buna en güzel bir misaldir; diğer mezheb mensubları, Hanbelî bir imâmın arkasında hep beraber aynı safalarda namaz kılmaktadırlar.

Bütün mü'minler, bu dört imâmın içtihatlarına tâbi olmuşlar, böylece mezhep imamları, mü'minlerin yanında itibar kazanmış ve bütün bir ümmetin “emini” olmuşlardır. Artık, onlar insanlık âleminin medâr-ı iftiharlarıdır. Bu imamlar, on dört asırdan beri ümmet-i necibeye ibâdet ve muamelatta yol gösteren birer üstad ve rehber olmuşlar, onların müşküllerini hâletmişlerdir.

Dört mezhebe ait kitaplar tedkik ve tahkik edildiğinde, bu kitapların bu ümmete gayet kıymetli bir hazine ve servet olduğu görülür. Bunlar beşeriyeti kıyâmete kadar tekâmül ve teâlîye sevk edecek hakikat ve prensipleri ihtiva ederler.

Sonraki asırlarda gelen büyük âlimler, fakihler o zâtlara muhalif rey beyân etmek yerine, dört büyük imamdaki birinin mezhebine tâbi oldular. Bunu kendileri için bir şeref kabul ederek, onların içtihat ettikleri fer'î meseleleri tedrisat

ve te'lifat yoluyla diğer insanlara anlatmayı kendilerine vazife telakki ettiler.

Mezhep imamları, Müslümanların başlarına gelebilecek hemen her işin hükmünü bildirmişlerdir. Asırlardır dört mezhebe uyan Müslümanlardan herhangi bir müşkülün cevabını bulamayan duyulmamıştır. Bugün de dünyanın her yerinde yaşayan Müslümanların her türlü suallerinin cevabı, bu dört hak mezhebin kitaplarında temel kaideler hâlinde mevcuttur.

Müçtehitler, Kur'ân denizinin derinliklerinde gizlenmiş cevherleri istihraca ehil olan zâtlardır. Dört büyük imamdandır İmâm-ı Azam hakkında Elmalılı Hamdi Efendi'nin şu güzel tespitini burada takdim etmek isterim:

“İmâm-ı Azam kıyâmete kadar vuku' bulacak hâdisat-ı beşeriyenin müfredâtına dair Kur'ân-ı Âzîmüşşan ve Ehadis-i Nebeviye'nin hâvi olduğu ahkâm-ı umumiyyeyi tasrih etmiş (açıklığa kavuşturmuş) ve zamanına kadar mevcud olan hâdiseler ile vücudu muhtemel bulunan hâdiseleri tedvin ederek, her birinin kitap ve sünnette mündemiş olduğunu göstermiş bir müçtehid-i âlişandır ki, muvaffakiyetlerine sadece iktidar-ı fitrileri değil, nur-u nübüvvete kurb-u ahidleri de yardım etmiştir.”⁴⁷

Bu izahtan anlaşılacağı üzere, bugün İmâm-ı Azam gibi bir müçtehid-i ekberi yetiştirmek âdeti muhal hâline gelmiştir.

Dört mezhebi, Müslümanların ittifak ve ittihadı noktasında düşünürsek, onların sadece ve sadece hayır olduklarını

⁴⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “Ulûm-u İslâmiye” Beyanü'l-Hak Mecmuası, Sayı 9, s. 181.

görürüz. Eğer bu dört mezhebe tâbi olunmazsa (veyahut inkârla mukâbele edilirse), o zaman herkes içtihat yapmaya kalkışacak ve bu enâniyet asrında hiç kimse kendi içtihadını bırakarak başkasının içtihadıyla amel etme faziletini göstermeyecektir. Bu ise, dört mezhebin terkin ve binlerce mezhebin kabulünü gerektirir. Böylece birlik ve beraberlik bozulur, amelde ve muamelatta anarşi baş gösterir.

Bundan dolayı, hikmet ve maslahat dört mezhebin bekasında ve devamındadır. Çünkü bu dört büyük müçtehide uymak, tâbi olmak, ittihad ve ittifak vesilesidir. Hicrî II. asırdan sonra gelen bütün fukahânın bu dört mezhebi taklid edip tâbi olmaları âmiyane ve şuursuz bir hareket değil, belki şuurlu, hikmete hakikate istinad eden âlimane, ârifane, münsifâne bir telakkidir.

Son olarak bu soruyu soran zevâta deriz ki; 1400 seneden beri gelmiş olan âlimler, mürşidler, evliyâlar dine ait pek çok şeyin sırrına ve hikmetine vâkıf oldukları hâlde; mezheblerin teaddüdüne bir itiraz, bir muhalefet göstermemeleri, acaba mezheplerin hakkaniyetine ayrı ve önemli bir delil değil midir?

Elhasıl; İslâm dinindeki mezheblerin tesisindeki en büyük gaye ve hikmet, Müslümanların ittihad ve intizamını temin etmektir. Bu mezhebler sayesinde Müslümanların ferdî ve içtimâî, dünyevî ve uhrevî müşkülli hâllolmuştur. İslâm dininin gerek itikat, gerekse ibâdet ve muamelata ait yüksek hakikatleri bu mezhebler sayesinde muhafaza edilmiştir.

Mezheplere Tâbi Olmayanlar

Hak mezheplerde akıl ve mantığın tasdik etmediği hiçbir mes'ele yoktur. Çünkü onların nokta-i istinadı Kitap, sünnet, icmâ-i ümmet ve kıyas-ı fukahadan ibaret olan edille-i şeriyyedir. Dağlardan daha metin olan o edille-i şeriyye, hiçbir beşerî kuvvetin tahrib edemeyeceği çelikten bir kaledir. Bu kaleden çıkanların, ehl-i sünnete düşman olan menfî cereyanlara kapılmaları veya âlet olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Şunu da ehemmiyetle nazara vermekte fayda görmekteyim: Mezhepleri beğenmeyen, onlardan birine uymayan veya mezheplerin kolay yanlarını alan bir kimse, asırlardan bu yana gelip geçmiş milyonlarca Müslümanın yolundan ayrılmış, kendi başına yeni bir yol tutmuş olur. Böyle kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'in:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

*“Kim, Peygambere karşı çıkar ve kendisi için doğru yol belli olduktan sonra mü'minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir”*⁴⁸

tehdidinden de hissedar olurlar.

Mukallid olan bir kimse hangi mezhebe intisab etmiş ise, artık her meselede o mezhebin hükümleriyle amel

⁴⁸ Nisâ Sûresi, (4), 115.

etmesi ve mezhebinde sebat etmesi lâzım gelir. Ancak zaruret hâllerinde herhangi bir meselede yine kendi mezhebinde kalmak şartıyla diğer bir mezhebin hükmüyle amel edebilir. Bu ise ancak bir âlimin fetvasıyla mümkün olabilir.

İmâm-ı Gazâlî Hazretleri de bu görüştedir.⁴⁹ Mademki taklid sâhibi bir mezhebi iltizâm etmiştir, artık onda sebat etmesi gerekir.

Netice olarak; kişinin kendi hevesine uyarak sık sık mezheb değiştirmesi, onları hafife almak mânâsına gelir.

Son asrın müdekkik âlimlerinden Muhammed Zâhid Kevserî, Makalât adlı eserinde bu gibi kimselerin hâlini şöyle tasvir eder: “Evet, her grubun kendisiyle gördüğü fakat gerçekte ne onunla ne de bununla olan, yani Arap şâirinin dediği gibi: “Yemenlilere vardığında Yemenli, Maadlilere vardığında Adnani” görünen kişiden daha bozguncusu yoktur.”⁵⁰

Kevserî aynı eserinde, mezhepsizliğin dinsizliğe götüren bir köprü olduğunu da söyler.

Dr. Said Ramazan el-Bûtî ise bu konuda: “Evet, bütün İslâm milleti uzun tarihi boyunca İslâm’ı aynıyla yaşatma imkânını en geniş ölçüde veren müçtehitlerin bu dört imam (İmâm-ı A’zam, İmâm-ı Şafiî, İmâm-ı Mâlik ve İmâm-ı Hanbel) olduğu üzerinde ittifak edegelmişlerdir.”⁵¹ der ve bu imamların yolunu

⁴⁹ Muhammed Seyyid, s. 306.

⁵⁰ Muhammed Zâhid Kevserî, Makâlât-ı Kevserî, s. 163.

⁵¹ el-Butî, s. 146-50.

bırakıp insanları mezhepsizliğe davet etmenin “İslâm dinini tehdid eden en tehlikeli bid’at”⁵² olduğunu ilâve eder.

Said Ramazan el-Bûti, mezhepsizlik dâvâ edenlerin yeni hâdiselere çözüm getirmek yerine, İslâm’ın temel rükünlerini sarsmaya çalıştıklarına dikkati çekerek şöyle der:

*“Ben bu mezhepsizlerden hiç birinin bir gün kalkıp da, halkın her gün sorup durduğu yeni mes’elelerden birini araştırdığını görmüş değilim. Onların bütün dertleri, binası tamamlanan, hükümleri yerleşmiş bulunan ve mucibince amel edilmekle Müslümanların borçtan kurtulup selâmete çıkacakları İlâhî emirler hususunda yol gösterici olan hak mezhepleri yıkmak için bütün güçlerini sarf etmekten ibarettir!”*⁵³

Dr. Said Ramazan el-Bûti mezhepsizlik dâvâ edenlere şu iki soruyu sorar:

“Bütün insanları inşaat işlerinde mühendislere uymaktan vazgeçmeye çağırırsan ne olur? İnsanları teşhis ve tedavi hususunda doktorlara tâbi olmaktan uzak kalmaya dâvet et sen ne olur?”

Bu soruya kendisi şöyle cevap verir:

*“Hiç şüphe yoktur ki, bunun arkasından gelecek olan şey, insanların ta’mir edeceğiz diye kendi evlerini bile bile tahrip etmeleri, tedavi zannıyla kendi canlarına kendilerinin kıymalarıdır.”*⁵⁴

⁵² el-Buti, s. 182.

⁵³ el-Buti, s. 206.

⁵⁴ el-Buti, s. 192.

Mezhep tanımayanları bu tehlikenin kapısına getiren ve müçtehitlere ittibadan men eden en mühim sebep, kendi rey ve düşüncelerini müçtehitlerin görüşlerine müsâvî, hatta onlardan daha üstün görmeleridir.

İmâm-ı Şa'rânî Hazretleri de bu hususta şöyle buyurur:

*Müçtehitlerin sünnet buyurduklarının hepsi ile amel et ve mekruh dediklerini terk et! Onlardan bu hususta delil aramaya kalkma! Çünkü sen, onların dâirelerinde mahpussun. Onların makamına varmadıkça doğrudan kitab ve sünnete ulaşmakta, onları geçmen ve hiçbir zaman hükümleri onların aldığı yerden alman mümkün değildir...*⁵⁵

*Bütün mezhebler, bana göre, parmakların el ayasına ve gölgenin aslına bitişik olması gibi, şeriata bitişiktirler...*⁵⁶

Bu vesile ile şu noktayı da kaydetmek icab ediyor: Müçtehitlere uymayarak kendi reyine uymak büyük bir gururdur. Bu ise insanın mânen çöküşüne sebep olur. Bediüzzaman Hazretleri bu gibi kimselerin âkıbeti hakkında şu tespitlerde bulunur:

“Evet, gurur ile insan maddî ve mânevî kemalât ve mehasinden mahrum kalır. Eğer gurur saikasıyla başkalarının kemalâtına tenezzül etmeyip, kendi kemalâtını kâfi ve yüksek görürse, o insan nâkıstır. Böyle insanlar, malûmat ve keşfiyatlarını daha yüksek görmekle, eslaf-ı izamın irşadat ve keşfiyat-

⁵⁵ Şa'rânî. s. 41.

⁵⁶ Şa'rânî. s. 45.

larından mahrum kalırlar. Ve evhama maruz kalarak bütün bütün çizgiden çıkarlar.”⁵⁷

İslâmî Mezhepler Hristiyanlıktaki Mezheplere Benzemez

İslâm dinindeki mezhebler ile Hristiyan dinindeki mezhepler arasında büyük farklılıklar vardır. Zira İslâmî mezhebler itikat ve ibâdete ait temel hükümlerde mütefiktirler. Hristiyan âlemindeki mezhepler ise; birbirlerinin küfrüne, dalâletine hükmetmişlerdir, her birisi âdetâ müstakil bir din hâlini almıştır. Aralarında yıllarca devam eden savaşlar olmuştur.

İslâm mezhepleriyle Hristiyan mezheplerinin arasındaki farklılığın temelinde bu mezheplerin doğuş biçimi yatmaktadır.

İslâm mezheplerinin üç ana kaynaktan beslendiğini görüyoruz:

Birincisi Kur’ân’dır. Mezhepler, aynı Kur’ân’ın içtihadı açık âyetlerinin farklı yorumlanmasından doğmuşlardır.

Hristiyanlıkta ise İncil bir tane değildir. Yetmiş kadar çıkan İncil sayısı, İznik toplantısıyla ancak dörde indirilebilmiştir. Farklı İncillerden doğan mezheplerin ise ayrı birer din gibi ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İkinci kaynak hadistir. Allah Rasûlü (a.s.m) bizzat içtihat etmişler ve bu içtihatlar mezhep imamaları için önemli

⁵⁷ Nursî, Mesnevî-i Nuriye, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 64.

bir kaynak olmuştur. Hazret-i Îsâ (aleyhisselam)’ın ise İncil üzerinde yaptığı bir içtihat gösterilemiyor.

Üçüncü kaynak sahabîlerin yaptıkları içtihatlardır. Bu içtihatların bir kısmı Rasûlullah hayatta iken yapılmış ve onun kabulüne mazhar olmuştur. Allah Rasûlünün (a.s.m), sahabînin âlimlerine içtihat müsaadesi vermesiyle, ashap tarafından birçok içtihatlar yapılmıştır. Bunlar da mezhepler için üçüncü önemli kaynaktır.

İşte mezhep imamları bu üç kaynakta açık hüküm bulunmayan bazı yeni meselelerde içtihat yapmışlardır. Bunlar ise şeriatın ancak yüzde onunu teşkil eder.

Hristiyanlıkta ise Havariyyun’a dayandırılan bir içtihat da söz konusu değildir.

Hal böyle olunca, papazlar yukarıda sayılan üç kaynaktan mahrum kalmışlar ve kendi heveslerine, zanlarına, bazen de menfaatlerine göre keyfi ve indî görüşler serdetme hususunda serbest kalabilmişler ve birbirine zıt mezhepler ortaya çıkmıştır. Hristiyanlık dini, rûhânî reislerin elinde bir zulüm ve tahakküm vasıtası olarak kullanılmıştır.

Bediüzzaman Hazretleri bu hususu şöyle ifade etmiştir:

“Havas ve hükümet adamları elinde çok zaman Din-i Hristiyanî, bâhusus Katolik Mezhebi; bir vasıta-i tahakküm ve istibdad olmuştu. Havas, o vasıta ile nüfuzlarını avam üzerinde idame ediyorlardı. Ve “serseri” tâbir ettikleri avam tabakasında intibaha gelen hamiyetperverlerini ve havas zâlimlerin istibdadına karşı hücum eden hürriyetperverlerin mütefekkir kısımlarını ezmeye vâsıta olduğundan ve dört yüz seneye yakın

Firengistan'da ihtilaller ile istirahat-i beşeriyeyi bozmaya ve hayat-ı içtimaiyeyi zîr ü zeber etmeye bir sebep telakki edildiğinden; o mezhebe, dinsizlik nâmına değil, belki Hristiyanlığın diğer bir mezhebi nâmına hücum edildi.”⁵⁸

Diğer taraftan, İslâmiyet'te “düşün, sonra îman et” hakikati hâkimdir. Hristiyanlıkta ise “düşünmeden inanacaksın, sonra yine düşünmeyeceksin” hurafesi hâkimdir. Çünkü Hristiyanlıkta din aklın hükümlerine zıddır. Hatta, îman hususunda tefekkür küfürdür. Bir Hristiyan rûhânî reisinin nasihatı şöyledir: “Sakın akli rehber ittihaz etmeyiniz, çünkü din akla külliyyen muhalifdir.”

İslâm dini hüccet ve delil ile bir şeyi kabul etmeyi emreder. Hristiyanlarda ise delil ve hüccet ile iştigal etmek fuzulidir. Bununla uğraşanlar tahkir edilir. Papazlar din nâmına telkin ettikleri faraziye ve hurafeler ile hiçbir zaman akli tatmin edememişler ve vicdanları huzura kavuşturamamışlardır. Sadece hakikat ile hurafelerin arasını fark edemeyecek kadar şuursuz olan bir kısım ami insanları işgal etmişlerdir.

Bediüzzaman Hazretleri Hutbe-i Şamiye isimli eserinde:

“Biz Kur'ân şakirdleri olan Müslümanlar, bûrhana tâbi oluyoruz. Akıl ve fikir ve kalbimizle hakaik-i îmaniyeye giriyoruz. Başka dinlerin bazı efradları gibi ruhbanları taklid için bûrhanı bırakmıyoruz”⁵⁹ buyurur. Yine bir başka eserinde de:

⁵⁸ Nursî, Mektubat, s. 484.

⁵⁹ Nursî, Asâr-ı Bediyye, s. 375.

“Her söylenen sözün kalbe girmesine yol vermeyiniz. İşte size söylediğim sözler hayalin elinde kalsın, mehenge vurunuz. Eğer altun çıktı ise kalpte saklayınız.”⁶⁰ buyurmuştur.

İslâmiyet’te müçtehit ve mürşidler tarafından ortaya konulan hakikatler tedkik edildiğinde, bu hakikatlerin aklî ve naklî delillere istinad ettiği görülür.

Din ve Akıl

Akıl ile hak din arasında hiçbir tezat yoktur. Fakat her marifetin keşfinde sadece akıl kâfi değildir. Evet, aklın müstakilen idrak ettiği hakikatler de yok değildir. Meselâ, akıl tecrübe ve müşahede âlemindeki hâdiseleri görüp idrak etme istidadına sâhip olduğu gibi, Allah-u Teâlâ’nın varlığını, birliğini, adalet ve ihsanın güzelliğini, zulüm ve sefahatin çirkinliğini de anlayabilecek mahiyettedir. Bununla beraber onun varamadığı ve keşfedemediği noktalar da çoktur. Zira akıl mahlûk ve mahduttur; her hakikati görecek ve keşfedecek bir mahiyette değildir. Böyle bir akıl ile her şeyin mahiyet ve hakikatini anlamak muhaldir. *“Hakikat-ı mutlaka, mukayyed enzar ile ihata edilmez. Kur’ân gibi bir nazar-ı külli lâzım ki, ihata etsin.”⁶¹*

İnsan henüz rûhunun mahiyetini idrak edebilmiş değildir. Kendi mahiyetini idrakten bile âciz olan aklın, metafizik âlemini anlamada ne derece âciz kalacağı açıktır. Bu sahada akla düşen vazife, nakle yani vahye tâbi olmaktır. Bu

⁶⁰ Nursî, Münâzarat, Sözler Yayinevi, İstanbul 2010, s. 15.

⁶¹ Nursî, Sözler, s. 480.

hakikati Bediüzzaman Hazretleri şu ifadeler ile çok güzel bir şekilde ortaya koyar:

*“Fikrin sönük ise; Kur’ân’ın güneşi altına gir, îmanın nûriyle bak ki: Yıldız böceği olan fikrin yerine her bir âyet-i Kur’ân, birer yıldız misillü sana ışık verir.”*⁶²

İslâmiyet’in umde olarak kabul ettiği akıl, vahyin nûru ile nurlanan akıldır. Ancak böyle bir akıl, hâdiselerde ölçü ve mizan olabilir; insanı mârifet ve hikmete vâsıl edebilir.

*“Kur’ân’ın üslûb-u hakîmanesine yemin ederim ki: Nasara’yı ve emsalini havalandırarak dalâlet derelerine atan, yalnız aklı az ve bürhanı tard ve ruhbanı taklid etmektir. Hem de İslâmiyet’i daima tecelli ve inbisat-ı efkâr nisbetinde hakaiki inkişaf ettiren, yalnız İslâmiyet’in hakikat üzerinde olan teessüs ve burhan ile takallüdü ve akıl ile meşvereti ve taht-ı hakikat üstünde bulunması ve ezelden ebede müteselsil olan hikmetin desatirine mutabakat ve muhakâtıdır. Acaba görülmüyor: Ayâtın ekser fevatih ve havatiminde nev’-i beşeri vicdana havale ve aklın istişaresine hamlettiriyor.”*⁶³

M. Seyyid aklın İslâm dinindeki yerini şöyle dile getirir: *Kitap sünnet nasıl bir hüccet, bir delil ise, akıl da öyle bir delil-i şer’idir. Binenaleyh akim sûret-i kâfiyede iptal ettiği şeyi şeriat tecviz etmez. Şeriatın tecviz ettiği şeyi de akıl iptal eylemez. Bunun içindir ki aklen muhal olan, şer’an mümkün olamaz.*⁶⁴ Şunu da ehemmiyetle belirtelim ki, bu ifadelerde sözü edilen akıldan maksad ilm-i yakîni ifade eden

⁶² Nursî, Sözler, s. 700.

⁶³ Nursî, Muhakemat, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 33.

⁶⁴ Muhammed Seyyid, s. 174.

yani nübüvvet mektebinden tam ders alan kâmillerin akıldır. İşte mezhep imamaları bu kâmil akıldan azami derecede nasiplerini almışlardır.

Dinin telkin ettiği hükümler akıl ile teyid edilmezse, kalp ve vicdan tatmin olmaz. İslâm dininde mitoloji, hurafe ve hayale itibar edilmez. İşte bu yönüyle de İslâm mezhepleri, Hristiyanlıktaki mezheplerle mukayese edilemezler.

Hristiyan âleminde rûhânî reislerin akıl ve hikmetle bağdaşmayan itikat ve iddialarda bulunmaları, akıl ve fikrî muhakemeden engellemeleri ve ilim erbâbına zulmedip onları öldürmeleri birtakım felsefecileri Hristiyanlık dinine ve onun şahsında bütün dinlere cephe almaya sevk etti. Bunlar vahye tamamen gözlerini kapayarak sırf akıl ile hareket etme yolunu tuttular.

Ruhbanların, akli tamamen azledip, hesaba katmayarak tefrite düşmelerine karşı, felsefeciler de akli tek rehber ittihaz ettiklerinden dolayı ifrat ederek, metafizik mevzularda hakikati yakalayamamışlardır. Yıldız böceği olan akıllarına güvenip, nübüvvet güneşinin altına giremediklerinden dolayı, o yıldızlı gecelerin derin sükûtu içinde o nur-efşan cirmeleri temaşa edip, kudret-i İlâhinin daimî şâhidi olan o yıldızları dinleyip, lisanlarını anlayamamışlardır.

Evet, akıl deneme ve tecrübeye dayanan fizikî sahada bir şeyler söyleyebilse bile, mânevî ve metafizik sahada kifayetsiz kalır. Bu filozoflar ancak ilahî vahiyle aydınlanabilecek meseleleri mücerred akıl ile hâletmeye kalkıştıklarından hataya düştüler.

Hâlbuki metafizik hakikatlerde (Allah, ruh, yaradılışın sırrı, ölüm ve ölüm ötesi gibi) nübüvvet mektebini de dikkate almaları gerekirdi. “Bu insanlar nereden geliyor ve nereye gidiyorlar? Bu dünyadaki vazifeleri nelerdir?” sorularını o mektepte aramalıydılar. Bunu yapmadıkları içindir ki, feylesofların metafizik sahasında ileri sürdükleri fikirler, ortaya attıkları iddialar kat’iyyet damgasını hâiz olamamıştır. Şöhretleri ne olursa olsun bu hatalar bağışlanamaz.

Tecrübeye ait metodlar ile mâneviyata ait meseleler hâll edilmez. Dinî mes’eleler ve İlâhî hakikatlerde akıl yalnız başına senet olamamıştır. Bu İlâhî hakikatler his, tecrübe, akıl ve mantığın fevkindedir, mâverasındadır. İşte felsefeciler bu farkı anlayamadılar. Kendi sahalarına dâhil olmayan hakikatleri de izaha kalkıştılar ve sırat-ı müstakimden saptı ve saptırdılar. Tabiatüstü hakikatlere iğne deliği kadar dar bir pencereden baktılar ve göremedikleri hakikatleri inkâr ettiler. Gaflet ve gurur ile yalnız kendi fikirlerine itibar ettikleri için de hatadan kurtulamadılar.

Netice olarak özetlersek, ilim ve fennin tekâmülünde tecrübe ve akıl ne ise mâneviyat sahasında da Kur’ân odur. Yani söz ve hüküm onundur. Hayatın maddî ihtiyaçları fen ve tekniğe istinad ettiği gibi mânevî ihtiyaçları da semâvî kitaplara müsteniddir. İlim sahasında akla, tecrübeye ne derece itibar edilirse, mâneviyat sahasında da peygamberlere ve semâvî kitaplara öylece itimad etmek zaruridir. İkinin de sahaları başka başkadır.

İslâmiyet hem aklın düsturlarını hem de vahyin kanunlarını nazara alır, ikisine de itibar eder. Yani akli deliller ile isbat ettiği o yüksek hakikatleri, nakli deliller ile de teyid eder. Hem de İslâmiyet, felsefenin bahsetmediği ve edemeyeceği birçok hakikatleri tahkik ve tedkik ile ortaya koyar.

Şu bir gerçektir ki, metafiziğe ait mes'elelerde rehber ve önder ancak peygamberlerdir. Hocasız bir insan ne kadar kabiliyetli olursa olsun, talebe olmaktan ileri geçemez. Bu bakımdan peygamberleri hoca kabul edip, onları dinleyen İmâm-ı Gazâlî gibi âlimler, insanlara ilim ve irfanları ile faydalı olmuşlardır.

İnsan için en kutsi gaye mârifetullah, muhabbetullah ve rıza-i Bârî'dir. Bunlar ise ancak nebilerin eliyle insanlara gelmiştir.

“Bil ki: Nev’i beşerde nübüvvet, beşerdeki hayır ve kemalâtın fezlekesi ve esasıdır. Din-i Hak, saadetin fihristesidir. İman, bir hüsn-ü münezzeh ve mücerredir. Madem şu âlemde parlak bir hüsn, geniş ve yüksek bir hayır, zâhir bir hak, faik bir kemal görünüyor. Bilbedahe hak ve hakikat, nübüvvet içindedir ve Nebiler elindedir. Dalâlet, şerr ve hasaret; onun muhalifindedir.”⁶⁵

Önce gelen peygamberler, sonra gelen peygamberleri müjdelemişlerdir. Sonra gelenler ise evvelkileri tasdik ve teyid etmişlerdir. Çünkü enbiyanın feyz aldığı memba vahiydir. Vahiy ise vehmin şaibesinden münezzehtir. Çünkü ilm-i İlâhiye’ye istinad eder.

⁶⁵ Nursî, Mesnevî-i Nuriye, s. 166.

Vahyin yolu daha metin, daha umumî, daha nâfizdir. Her yönüyle insanın aklını tatmin, rûhunu memnun, vicdanını mesrur eder. İnsan ancak vahiy yoluyla, enbiyaya tâbi olmakla dünyevî ve uhrevî ızdırıp ve buhranlardan halâs olabilir.

Hulâsa; İslâm dinindeki mezheplerle, Hristiyan mezheplerinin ayrıldıkları en önemli noktalar şunlardır:

1. İslâmî mezheplerde akıl önemli bir esastır. Hristiyanlıkta ise ruhbanların saltanat ve tahakkümleri söz konusudur. Halkın inançlarını ruhbanlar tâyin ve tespit ederler. Onlara şuursuzca tâbi olanlar taklid zincirini boyunlarından çıkarıp kıramamışlardır. Ruhbanları delilsiz olarak taklid etmişler ve onların tahakkümü altında yürümüşlerdir. Hiçbir fert inancında hür değildir. Kilisenin vaftiziyle Hristiyan olur, aforozu ile de dinden çıkar. Ancak İslâmiyet'te rûhânî bir tahakküm, bir saltanat yoktur. Hiçbir âlim veya bir mürşidin başka birinin itikad ve inancı üzerinde tahakkümde bulunmaya salâhiyeti yoktur.

2. Hristiyanlıkta rûhânî reislerin helal dedikleri helal, haram dedikleri de haram olur. Reisler neye karar verirse, (Hâşa) Allah da o karara uyar. İşte onların bu tahakkümlerini ve hurafelerini İslâmiyet kökünden yıktı ve mahvetti.

İslâmiyet'te yalnız Allah'ın haram kıldığı haram, helal dediği helal olur. Allah'tan başka hiçbir fert haramı helal, helali haram edemez. Hiçbir âlim ve müçtehidin emriyle başka birisi dinden çıkamaz. Bir âlim, derecesi ve rütbesi ne kadar büyük olursa olsun insanlara

karşı nasihat ve irşaddan başka bir hakka mâlik değildir. Çünkü İslâmiyet'te Hazret-i Muhammed (a.s.m) Allah'ın kulu ve Rasûlüdür. Âlimler de peygamberin vârisidirler. Hıristiyanlıkta ise Peygambere ulûhiyet isnad edilir. Papazlar ise böyle bir peygamberin vekili olmakla günahları affetme, helale haram, harama helal deme salâhiyetini kendilerinde buluyorlar.

3. Hıristiyanlıktaki mezhepler birbirini tekfir ederler. Her biri müstakıl bir din gibidir. İslâmiyet'teki mezheplerin ise tamamı bir tek fırka olup, ehl-i sünnet olarak yâd edilir.

4. İslâmiyet'teki mezheplerin müstakıl mâbedleri yoktur. Hepsini aynı camide namaz kılar ve birbirlerinin imamlarına uyarlar.

5. Bir Müslüman istediği mezhebe girebilir. Meselâ Şâfiî iken Hanefî, Hanefî iken Şâfiî olabilir. Hiçbir mezhep imâmı bunu engelleyici bir hüküm getirmemiştir.

Ehemmiyetli Bir Nokta

Bazı insanlar, müçtehitlere uyan ulemâyı “mukallid” diye tezyif etmekte ve mü'minlerin bu muhterem zevata karşı hürmet ve takdir hislerini kırmaya çalışmaktadırlar. Bu ise en büyük bir küfran-ı nimet ve bir insafsızlıktır.

Öncelikle şunu ifade edelim ki, taklidi mutlak olarak reddetmek ilmî ve fikrî bir hareket değildir. Zira taklit etmek beşerin fitratının icabıdır. Faydalı cihetleri olduğu gibi zararlı cihetleri de vardır. Taklit bir yerde haram, bir başka yerde vâcib, bir yerde de câiz olabilir.

Taklidi tenkit edenler, ihtisasa karşı çıkmış oluyorlar. Hâlbuki bir doktorun hendesede bir mühendise, mühendis de tıp sahasında doktora tâbi olması bir ihtiyaçtır.

Diğer taraftan, şeriat sadece fıkıhtan ibaret değildir. Onun bir de îman ve ahlâk sahası vardır. Taklit câiz değilse bu sahalarda da câiz olmamalıdır. Buna göre itikat sahasında yazılmış bütün eserleri kütüphanelerden çıkarmak lâzım geliyor.

Öte yandan, nefsin terbiyesini ahlâkın yücelmesini ders veren ve bunun yollarını gösteren bütün kitapları da rafa kaldırmak gerekir. Ne Gazâlî'nin "İhyâ"sını, ne Mevlânâ'nın "Mesnevî"sini, ne Sa'dî'nin "Gülistan"ını okumak gerekmez, herkes bu büyük insanları taklid edeceğine, İslâm ahlâkını âyet ve hadislerden doğrudan alır ve ona göre kendi ruh âlemini şekillendirmeye çalışır. Bu ise terakki ve teâlînin en büyük engelidir.

Taklidi genel olarak altı noktada ele alabiliriz.

1- Müşriklerin putperest babalarını taklit etmeleridir. Bu taklit haramdır ve küfürdür.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا
حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا
وَلَا يَهْتَدُونَ

“Onlara: ‘Allah’ın indirdiğine (Kur’ân-ı Kerîm’e) ve Rasûl’e gelin’ dendiği zaman (onlar): ‘Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter!’ derler.”⁶⁶

Bir kısım mezhepsizler bu ve benzeri âyet-i kerimeleri yanlış yorumlayarak, mü’minlerin mezhep imamlarını taklit etmelerini, müşriklerin, babalarını taklit etmelerine benzetiyorlar. Böyle bir kıyas azim bir hatadır ve büyük bir cinâyetir.

Şimdi bu mezhepsizlere sormak lazımdır ki, acaba asırlar boyu gelip geçen ecdadları mezhepsiz mi yaşamışlar? Şayet ecdadları bu dört mezhebe uyup onları taklit etmişlerse, onların durumu ne oluyor acaba?

Ayrıca bir Müslümana kâfir diyen kâfir olduğuna göre,⁶⁷ mezhep imamlarına uyan bütün Müslümanları âyet-i kerimelerde geçen müşriklerin yerine koyan kimselerin durumu acaba ne olur?

Evet, bütün mü’minler bu mezhep imamlarını severler. Fakat onların bu sevgisi Allah rızası için olduğundan, Allah sevgisine delildir. Yoksa günah ve şirk değildir. Bu sevgi, Hristiyanların Hz. İsa’yı, putperestlerin putları sevmeleri gibi değildir ki bu âyet-i kerimeler mü’minlere teşmil edilebilsin.

2- Müslümanların şuursuz olarak kendi örf ve ananelerini bırakıp ecnebilerin zararlı âdetlerini taklit etmeleridir. Bu ise ferdî ve içtimâî hayatımızı tehlikeye mârüz bırakır. Malumdur ki, şuursuz ve iradesiz ferd veya

⁶⁶ Mâide Sûresi, (5), 104.

⁶⁷ Bkz. Buhâri, Edeb, 73.

toplumun nereye gideceği bilinmez. Körü körüne kararlık bir istikamete hareket etmek, elbette ki Müslümanların ferdi ve içtimaî hayatlarını felakete sevk eder. Hiçbir fikre mâlik olmayan bir gençlik, millî mânevi benliğini kaybeder.

Bediüzzaman Hazretleri bu konuya şu güzel ifadele-riyle açıklık getirmektedir:

“Ey bu vatan gençleri! Frenkleri taklide çalışmayınız! Ayâ, Avrupa’nın size ettikleri hadsiz zulüm ve adavetten sonra, hangi akıl ile onların sefâhat ve bâtil efkârlarına ittiba edip emniyet ediyorsunuz? Yok! Yok! Sefihane taklid edenler, ittiba değil, belki şuursuz olarak onların safına iltihak edip kendi kendinizi ve kardeşlerinizi i’dam ediyorsunuz. Âgâh olunuz ki, siz ahlâksızcasına ittiba ettikçe, hamiyet dâvâsında yalancılık ediyorsunuz! Çünkü şu sûrette ittibanız, milliyetinize karşı bir istihfaftır ve millete bir istihzadır!”⁶⁸

Evet, her şeyin ifrat ve tefriti zararlıdır. Avrupa’nın taklit ve takdir edilecek cihetleri olduğu gibi, nefret edilecek ve kin duyulacak yönleri de vardır. Onların sefâhat, dalâlet, dinsizlik gibi bazı hâlleri vardır ki, işte bunlardan Avrupa’nın ilim, irfan sâhibi mütefekkirleri de nefret eder. Şu hâlde Garb’ın nefret ettiği, vicdanen ızdırap duyduğu bir Avrupa’yı taklit etmemiz elbette ki doğru değildir. Çünkü Hak dinden uzaklaşmış sefâhat ve dalâlete dalmış, nefsi emmarelerinin mahkûmu ve esiri olmuş, hürmet, merhamet, şefkatten soğumuş bir Avrupa’yı taklit etmek, maddî

⁶⁸ Nursî, Lem’alar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 140.

terakkimize engel olduğu gibi, millî benliğimizi ve haysiyetimizi de zir-ü zeber eder.

Ancak, Garb'ın sanatından, ulûm ve fûnûnundan istifade edip bu noktada onları taklit etmek, akıl ve hikmetin gereğidir.

Dinî ilimlerde ehil olmayan, delillere istinad etmeden kendi heva ve hevesleriyle fetva verenleri taklit etmektir. Bu taklid son derece tehlikelidir. İnsanı dalâlete götürebilir.

Avam mü'minlerin delil ve hüccete istinat etmeden anne, baba ve çevresini taklit ederek Allah'ın varlığına, birliğine, âhirete ve diğer îman hakikatlerine inanmalarıdır. Bu mü'minlerin îmanı makbul olmakla beraber, her zaman tehlikeye mâruzdur. Çünkü îmanın zerreden güneşe kadar çok mertebeleri vardır. Meselâ, mum bir ışıktır, fakat sonunda yana yana biter. Bir elektrik lambası da ışıktır, ancak onun da sigortası atıp bizi karanlıkta bırakabilir. Tahkîkî îman ise güneşe benzer ki yanmakla bitmez. İnsan, Hâlık-ı Hakîm'in icat ve san'atında tecelli eden hikmet ve esrarını okumakla mârifet-i İlâhiyede terakki ederek îmanını taklidden tahkîke geçirebilir.

Kur'ân ve hadislerde açık hüküm bulunmayan fer'i meselelerde avâm-ı nasın müçtehidîn-i izam ve ulemâ-i kiramı taklitleridir. Herkes müçtehit olmayacağına göre bu taklit vâciptir, zarurettir, rahmettir ve hikmete uygundur.

İçtihat ehlinde olmayan Fahreddin-i Râzî, Seyyid Şerif Cürcânî, İbni Kemal, Ebû's-Suûd, Molla Hüsrev gibi ulemânın müçtehitleri taklitleridir. Kendi mesleklerinde mütehasıs bu büyük âlimlerin dört büyük imâma uymaları,

onları içtihat sahasında salâhiyetli görüp üstad kabul etmelerinden dolayıdır. Şimdi böyle sayısız ulemânın ihtisasa hürmet esasına dayanan bu taklidlerini hata kabul edip tenkid mi edeceğiz?

Hâlbuki müçtehitlerden sonra gelen ulemânın her biri bu ümmet-i Muhammed için birer hidâyet vesilesi, birer saadet rehberi olmuşlardır. Bu dinin hükümlerini şark ve garba yaymışlar, telif ettikleri kitaplarla dalâlet fırkalarından gelecek zararları gidermişler ve bu dinin kıyâmete kadar bekasını teminat altına almışlardır. Bunların bu himmet ve hamiyeti bütün Müslümanlar tarafından kabul edilmiştir. Bu âli zevâtın hizmetlerini takdir etmemek mümkün değildir. Hatta İslâm dinine mensup olmayan birtakım insaflı ilim adamları bile onların ilimlerinden istifade ile kendilerini takdir etmişlerdir. Evet, bu bizim için üstün bir şeref ve büyük bir nimettir.

Müçtehit derecesinde olmayan ulemâyı mukallid diyerek tezyif edip küçük düşürmek haksızlıktır ve büyük bir cinâyettir.

Asırlardan bu yana, bin senedir, ümmetin îmanına, dine hizmet etmiş ulemâyı takdir etmek dinî bir vecibe olduğu gibi, akıl ve vicdanın da gereğidir. Evet, bu zâtlar her ne kadar müçtehit derecesinde olmasalar bile, netice itibarıyla hizmetleri güneş gibi İslâm âleminin her tarafını sarmıştır. Meselâ; bu âlicenab zâtlar her tarafta feyz membarları olan medreseleri açmakla hem insanlık âlemine, hem de İslâm âlemine maddî ve mânevî hizmetler yapmışlardır. Bunu takdir etmemek, insaftan uzaklaşmak demektir.

Onlar: **الْعُلَمَاءُ وَرِثَةُ الْأَنْبِيَاءِ** “Âlimler Peygamberlerin vârisidirler”⁶⁹ hadis-i şerifine hakkıyla layık olmuşlardır. Yetiştirdikleri talebeleriyle dinî ve millî hayatımız üzerinde derin tesirler icra etmişler ve silinmez izler bırakmışlardır.

Onlar sayesinde fıkıh ilmi tamamlandı ve ikmal edildi. Peygamberimizin hadis-i şeriflerini onlar cem ettiler. Bir hadis-i şerif için aylarca seyahat ederek hadisleri toplayıp kitap hâline getirdiler.

İşte bu zâtlar İslâm’ın nûrunu Endülüs, Kurtuba, İstanbul, Buhara, Bağdat gibi dünyanın değişik yerlerinde tespit ve neşretmişlerdir. “Şehâdet vukuat ile sâbittir” kaidesine binaen, o zâtların yaptıkları hizmetleri görmemek, cehâletten başka bir şey değildir.

Bunların hizmetlerini değil yeryüzündeki insanlar, belki melekler bile tebci ediyorlar. Bugün ehl-i sünnet dairesindeki sayısı milyarları aşan insanların îman ve İslâmiyet’te payidar olmaları onların eseridir.

Bu zâtlar, yalnız ilim ve irfanın değil, takvâ ve amel-i sâlihînin, ihlâs ve sadakatin de zirvesindeydiler. Onlar pek yüksek ve umumî hizmetler ifâ ettikleri hâlde kendileri gururdan, kibirden ve şöhratperestlikten son derece uzaktırlar.

Bunların bizlere ve kıyâmete kadar gelecek nesillere kazandırdıkları îman, irfan ve fazileti takdir etmeyenler, bu ümmet-i Muhammedi kendi serab-misal şahsiyetle-

⁶⁹ Buhârî, İlim: 10; Ebû Dâvud, İlim: 1; İbn-i Mâce, Mukaddime: 17; Dârimî, Mukaddime: 32; Müsned, 5:196.

rine bağlamak istiyorlarsa, bunun hayalden başka bir şey olmadığını açağıtır.

Molla Hüsrev, İbni Kemal, Ebû's-Suud, Teftâzânî, Seyyid-i Şerif Cürcânî gibi birçok ilimlerde mütehasıs büyük âlimlerin, müçtehitleri taklidleri ami mü'minlerin taklidleri gibi değildir, ilim ve fikre müsteniddir.

Tarih dikkatle okunursa görülür ki, İslâm'ın zuhur ve galebesi öncelikle Rasûlullah (a.s.m) ve ashâbı zamanında Arabistan'da başlamış, daha sonra bu ulemâ-i izamın büyük gayretleri sayesinde şarktan garba kadar bütün âleme yayılmıştır. İşte Nebiyy-i Zîşân Efendimizin:

تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ

“Ümmetimden bir taife hak üzere olup gâlibâne devam edeceklerdir”⁷⁰ hadis-i şerifiyle müjdelediğı bahtiyar zümre, o fedakâr ve âlicenap âlimler cemaatidir.

Bu zâtlar, asırlardan beri kütüphâneleri dolduran tefsir, hadis, fıkıh, ilm-i kelam ve sair ulum ve fûnûna ait milyonlarca eser telif ederek bütün insanlığın istifadesine sunmuşlardır.

Bu ulemânın, ümmet-i Muhammed'e âlicenabâne, şefkat-perverâne hizmetlerini, gözle görünen fedakârlıklarını ittiham etmek, takdir etmemek, tezyif etmek, “mukallittir” diye o gibi insanların fikirlerinden istifade etmemek, yüz

⁷⁰ Buhari, İ'tisam: 10; Müslim, İman: 247, İmâre: 170, 173, 174; Ebû Dâvud, Fiten: 1; Tirmizî, Fiten: 27, 51; İbni Mâce, Mukaddime: 1, Fiten: 9; Müsned, 5:34,269, 278, 279; el-Hâkim, el-Müstedrek, 4:449-450, 550.

çevirmek en büyük bir kusur ve azim bir hatadır. Onlara karşı vazifemiz, ancak şükran ve takdirdir.

Evet, bu âlimler müçtehit derecesinde olmamakla birlikte, fıkıh, kelâm, hadis gibi ilimleri fevkalade ihata etmişlerdir. Meselâ sarf, nahiv, mantık, beyân, bedî, meânî gibi ilimlerde meleke kazanmışlar; fıkıh, tefsir, kelâm, hadis ve tasavvuf gibi şeriat ilimlerini de kâmilan ihata edip asırlardan beri bu Ümmet-i Muhammed'in itikad ve îmanını muhafaza etmişler, onlara sırat-ı müstakimi göstermişlerdir. Ehl-i Sünnet ve Cemaatin dairesinde kemal-i ciddiyetle gayret gösterip İslâmiyet'i dünyanın her tarafına kahramanca neşretmişlerdir. Buna rağmen hiçbir müçtehidlik dâvâsında bulunmamıştır. Çünkü onlar içtihat ve ehl-i içtihadın ne demek olduğunu şuurundaydılar. Evet, içtihat öyle zannedildiği kadar kolay bir şey değildir. Sadece kesble, gayretle elde edilebilecek bir şey de değildir, bir mevhibe-i İlâhîyedir.

Said Ramazan el-Buti, İbni Haldun'dan şu güzel tespiti nakleder:

“Sahabe-i Kiram'ın fetva ve içtihadla ehil olanları sınırlı ve aralarında temayüz etmiş birkaç kişi olduğuna ve geri kalanları bu seviyenin altında kaldıklarına göre, fetva ve içtihat ehli birkaç sahabe dışında kalan diğer sahabiler, dinlerini kimden alıyorlardı? Şüphe yok ki onlar da, dinlerini, içlerinden içtihat ve istinbad kudretiyle temâyüz etmiş olan bu sayılı sahabilerden alıyorlardı. İctihat yapma kudretine sâhip olmayan bu sahabilerin bu davranışları taklid değil de nedir?”⁷¹

⁷¹ el-Buti, s. 154.

Ulemânın, müçtehitleri taklid etmelerine karşı çıkan insanlar, Sahabe-i Kiram'ın bu taklitlerine ne mânâ verecekler? Onları da mukallid diye tezyif mi edecekler?

Üçüncü asırdan sonra gelen İslâm âlimleri, müçtehitlerin yaptıkları içtihatlarda bir noksan bulamadılar ki, onu ikmal için yeni bir gayrette bulunsunlar. Belki dine ait emirleri ikmal edilmiş gördüklerinden, içtihat hususunda kendilerine bir vazife terettüb etmedi. O yüksek asırlarda istihraç olunan hüküm ve meseleleri delilleriyle takrir ve beyân vazifesini üzerlerine aldılar.

Dine hizmet eden her âlim ve mütefekkir, ilimde derecesi ne olursa olsun, hangi makamda bulunursa bulunsun bizim nazarımızda pek aziz ve pek muhteremdir. Onları kemal-i hürmetle yâd etmemiz dinî ve vicdanî borcumuzdur.

Farz edelim ki, bunlar içtihat seviyesinde değiller; fakat o günün medreselerinde müderrisler, âlimler yetiştirip, bu ümmetin dinini, itikadını, ahlâkını muhafaza etme hususundaki o kıymetli hizmetleri ne ile perdelenebilir!

Onlar berzah âleminde iken de bizim için birer fazilet ve irfan âbideleridir. Bugün mukallid diyerek onları tezyif etmeye çalışanlar da, ilim ve irfanlarını onlardan almadılar mı, o hâlde kendileri de mukallidlerin mukallidi olmuş olmuyorlar mı?

İslâmiyet'in bu derece inkişafı ve teâlî etmesi; müçtehit derecesinde olmayan, fakat müçtehidîn-i izamı başlarına tac eden ulemânın sayesinde olmuştur.

Bu zâtlar, kendilerini İslâm dininin hizmetine vakf ve hasretmişlerdir. Kimi tedris ile, bir başkası te'lif ile,

kimi de va'z-u nasihat ve irşat ile insanlık âlemini tenvir etmişlerdir.

Bu zâtların hizmetlerindeki muvaffakiyetleri; altın harflerle yazılacak kadar kıymetlidirler. Evet, ilmin hiçbir sahası yoktur ki; onda bu İslâm âlimlerinin derin izleri görülmemiş olsun.

Müçtehitlerden sonra gelen İslâm âlimleri, ilim ve irfan hareketini Nil vadilerinden Kafkas eteklerine; Mâverâünnehir'den Atlas Okyanusu kıyılarına kadar ulaştırdılar. O ülkelerde yaşayan ahalinin ruhlarına, vicdanlarına ilmen ve ahlâken hâkim oldular.

İslâm ulemâsının bu ilim ve irfan hareketi sadece bu yerlere münhasır kalmadı. Meselâ; Avrupa'ya ayak basan ulemâ ve mütefekkirler, mutlak cehalet içinde buldukları İspanya'yı kısa zamanda rengârenk ilim, irfan ve medeniyet çiçekleriyle tanıştırdılar. Oradaki insanlara imanın, irfanın zevkini tattırdılar. Böylece hicri IV. asır; İslâm medeniyetinin ve fennî ilimlerin İspanya'da şaşaa ile hükmettiği bir devir oldu. İşte Endülüs'ün bu pek parlak şerefe mazhar olması; oradaki ulemâ-i kiramın himmet ve gayretinin neticesidir. Endülüs, medeniyetin zirvesindeyken diğer Avrupa ülkeleri cehalet ve vahşet içerisinde kıvranıyorlardı. İslâm dini ve medeniyeti Avrupa ufuklarında parlayan bir güneş gibi tulû etti. Bu sayede, Avrupa vahşetten bir derece kurtulup, medeni bir hâl aldı. Bu vesile ile şu hakikatı de ifade edelim:

Avrupa sanayide ve teknikte bu derece inkişaf etmesini Endülüs ulemâsına borçludur. Hristiyanlık âleminin

bu hakikati unutmaması veya bilerek perdelemesi bir nankörlüktür. Bu nankörlük ve bu haksızlık elbette ki devam edemez. Hristiyan âlemi bu hakikati bir gün itiraf edecektir. Çünkü bu izleri silmek mümkün değildir.

İslâm Uleması, Selçuklular ve Osmanlılar dönemi içinde de dine ve ilme sayısız hizmetlerde bulundular. Başta İstanbul olmak üzere İmparatorluğun her yerinde dar-ül fûnûn mahiyetinde medreseler tesis ederek zamanın ihtiyaçları ile ahenkdâr bir sûrette hizmet ettiler. Memleketi teâliden terakkiye, zaferden zafere koşturan dâhi kahramanlar ve sultanlar yetiştirdiler. Fatih, Yavuz, Kanûnî gibi sultanlar gayret ve cevvaliyetlerini, temkin ve tedbirlerini o ulemâyâ borçludurlar. Evet, hükümdarlara bu rûhu veren Molla Gürani, Akşemseddin, İbni Kemal gibi ulemâ-i izamdır. Evet, bunların nâmını hürmetle, takdirle, muhabbetle yâd etmek vicdanî bir vazifemizdir.

Bazı çevrelerin tezyif ettikleri bu ulemâ ve mütefekkirler, ulûm-u âliye ve fûnûn-u cedidenin bütün hüzmelerini Anadolu'nun her köşesine yerleştirmişlerdir.

İşte bu maddî ve mânevî fütuhât hiç durmadan İslâm'ın iki bahadır mümessili olan Selçuklu ve Osmanlıların üstün gayretleriyle bir taraftan Kafkas dağlarından Atlas okyanusuna, diğer taraftan da Lehistan'dan Habeşistan'a kadar ulaşmıştır. Bunlar zaman zaman geçirilen büyük buhranlara rağmen İslâm'ın nûrunu ve ziyâsını neşretmeye devam etmişler, mâneviyata susamış gönülleri huzur ve saadete kavuşturmuşlardır.

Îman, ilim, irfan, güzel ahlâk, üstün seciye gibi esaslar onların himmetleriyle kalplerde hâkim olmuş ve bu sayede memleket feyizden feyize, zaferden zafere nâil olmuştur. Zirâ bir memleketin tekâmül ve terakkisi bu esaslarla kaim ve daimdir.

Bu irfan yuvaları devam ettiği sürece İslâm medeniyetinin teâlisi, şevketi devam etmişti. İşte bu hizmetler ve terakkiler bu âlicenap ulemânın sayesinde gerçekleşmişti.

Bilindiği gibi vicdan Cenâb-ı Hakk'ın insanın kalbine koyduğu bir nur-u mârifettir. İnsanın bütün harekâtını tedkik ve teftiş eden âdil bir hâkimdir. Hakkı hak bilip kabul etmek, bâtılı bâtıl bilip ondan içtinap etmek, o mârifet nûrunun şânı ve eseridir. Vicdan yalan söylemeyen bir muhbir, doğruyu seven bir mürşiddir. O her şeyi tedkik edip hükmünü veren, yerinde sâhibini bile mesul ve mahkûm edebilen aldanmaz bir hâkimdir. Zira o bütün kararlarını akıl ve hikmet ile istişare ederek verir. İşte, İslâmiyet'i müt-hiş felaketlerden, ümmet-i Muhammed'i dinsiz felsefenin bâtıl fikirlerinden, ehl-i dalaletin tasallutundan, sefahatin hâkimiyetinden muhafaza eden zâtlara hürmet etmek ve muhabbet göstermek, o vicdanın muktezasındandır.

Takdirşinas olan insan, iyilik gördüğü zâtlara karşı teşekkürü bir borç bilir. Velînimetlerine karşı hürmetle mukabele eder. Buna göre, bu ulemânın harikulade hizmetlerine karşı şükür ve dua ile mukabele etmek, şuurlu her Müslümanın üzerine borçtur. Bunu yapmamak büyük bir küfran-ı nimettir. Küfran-ı ni'met ise Hakk'a karşı da halka karşı da mezmumdur, neticesi hüsrandır.

Mezheplerdeki İhtilafın Rahmet Ciheti

Allah-u Zülcelâl Hazretleri, Habib-i Ekrem'i (a.s.m) hürmetine, mezhepler arasındaki ihtilaf ile nihayetsiz rahmet ve sühûlet kapılarını açtı. Peygamber Efendimiz bir hadis-i şeriflerinde: *"Ümmetimin ihtilafı geniş bir rahmettir"*⁷² buyurmakla bu hakikati ifade etmiştir. Evet, bu hadis-i şerif her türlü müspet ihtilafı içine aldığı gibi, mezhepler arasındaki ihtilaflara da şâmilidir.

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

*"Allah size kolaylık ister, zorluk istemez."*⁷³

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُم فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

*"Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememi."*⁷⁴

Bazı âyet ve hadislerdeki kelime ve cümleler ayrı ayrı hükümleri ihtiva etmiştir. Bir tek sedefte müteaddid inciler

⁷² Keşfü'l-Hafâ, I/66.

⁷³ Bakara Süresi, (2), 185.

⁷⁴ Hac Süresi, (22), 78.

bulunabilir. İşte müçtehitler âyet ve hadislerin sedefindeki cevherlerde ihtilaf etmişlerdir. Bu ise muhtelif kapıların açılmasına vesile olmuştur. Bu ihtilaf ümmet-i Muhammed için büyük bir kolaylıktır. Cenâb-ı Hakk:

وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ

“Ve üzerlerindeki ağırlıkları, sırtlarındaki zincirleri atar (yani, hata ile adam öldürmekte kısas icrasını ve günah işleyen âzâların, pislik değen elbisenin kesilmesi gibi ağır teklifleri kaldırır.)”⁷⁵

gibi âyet-i kerimelerle şeri’at-ı Muhammediye’nin gâyet derecede sühûletli olduğunu ifade buyurmaktadır.

Meselâ, İmâm-ı Şâfiî’nin “kadına el değince abdestin bozulması” şeklindeki içtihadı, günümüz şartlarında hac ibâdeti esnasında çok sıkıntıya sebebiyet verir. Zira tavafin abdestli olarak yapılması lazımdır. Milyonlarca insanın toplandığı o kalabalıkta bu hükmün uygulanması âdeti imkânsız olduğundan, bu mezhep mensupları diğer mezhepleri takliden tavaf yaparlar.

Abbâsî halifesi Harun Reşid, İmâm-ı Mâlik’e: “Senin kitaplarını yazdıralım, âlem-i İslâm’ın her tarafına dağıtalım. Ümmeti bunlara sevk edelim”, teklifinde bulunur. İmâm-ı Mâlik şu cevabı verir: “Yâ emire’l-mü’minin, ulemânın ihtilâfı Allah’tan bu ümmete rahmettir. Her biri kendi nazarında sahîh olana tâbî olur. Hepsî hidâyet üzere dir ve hepsi Allah’ın rızasını ister.”⁷⁶

⁷⁵ Arâf Sûresi, (7), 157.

⁷⁶ Şâ’rânî, s. 77.

Müsbet ihtilaf, sahabe döneminde sıkça vukû bulmuştur. Hazret-i Peygamber de (a.s.m) ümmetini, dilediği sahabenin içtihadıyla amel etme hususunda serbest bırakmakla böyle bir ihtilafa razı olmuştur. Sahabîlerini içtihat farklılığından dolayı muaheze etmemiş, her iki tarafın da hükmünü hak ve münasip görmüştür.

Sefere çıkan iki sahabî, namaz vakti geldiğinde su bulamayınca teyemmümle namazlarını kılarlar. Sonra vakit içinde su bulurlar. Biri namazı iade eder, yeniden kılar. Diğeri ise önceki kıldığını yeterli görür. Dönüşte durumlarını Rasûlullah'a sorarlar. Hazret-i Peygamber iade etmeye: “*Sünnette isabet ettin*”, diğeri de “*Sana iki defa ecir var*”⁷⁷ cevabını verir.

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ

“*Sahabîlerim yıldızlar gibidir, onlara uyarsanız hidâyete erersiniz*”⁷⁸ hadis-i şerifi de bu hakikate işaret etmektedir. Buna binaen herhangi bir insan hak mezheplerden dilediğini tercih edebilir.

Kıblenin bilinmediği yerde namaz kılan bir mü'min, kendi içtihadı ile bir yön tâyin etse veya her rekâtını bir başka yöne doğru kılsa, namazın sıhhatine fıkhen hükmedilmez.

Bu sayede Müslümanlar zaruret hâllerinde ruhsatı azimete tercih edebilmektedirler. Bu ise onlar için büyük bir rahmet olmuştur. Evet, Müslümanlar kendi mezheplerinde

⁷⁷ Ebû Davud, hadis no: 338.

⁷⁸ Müstedrek, 1, 286; Sünenü'd-Dârimi, 1, 207.

çözümü olmayan bir mesele hakkında, zaruret hâlinde, diğer bir hak mezhebin ruhsatı ile hareket edebilir ve böylece sıkıntıdan kurtulurlar.

Zaten şeriat-ı Muhammediye insanların fitratına uygun olarak taraf-ı İlâhîden vaz' edilmiştir.

Müştehitler arasındaki ihtilaflar ümmet-i Muhammed hakkında rahmet olduğu hâlde; geçmiş ümmetlerin helakine sebep olmuştur.

Geçmiş peygamberlerin dinlerinde bütün hükümler açık ve kesin idi. Âyetlerde istihraç edilecek ve tevile açık şeyler yoktu. Kat'î ve kesin olan mes'elelerde ihtilaf olmayacağı da âşikâr idi. İnsanlar bu kesin hükümlere uymakta zorluk çektiler, ihtilafa düştüler ve bu ihtilaf onları helake götürdü. Fakat bizim şeriatımız geçmiş milletler üzerindeki darlığı ve sıkleti kaldırmıştır. Meselâ, Hazret-i Mûsâ'nın (a.s.) şeriatinde adam öldüren bir katile kısastan başka ceza verilmesi mümkün değildi.

Şeriat-ı Îsâ'da (a.s.) ise sadece diyet vâcip idi, kısas yasaktı. Şeriat-ı Muhammediye'de ise maktulün velisine kısas, diyet ve af arasında tercih hakkı verilmiştir. Diğer bir misal, onların şeriatında elbisenin, necasetlenen yerini kesip atmak vâcip iken, bizim şeriatımızda temiz suyla yıkamak kâfidir. Bu mânâda pek çok misaller vardır. Kitabımızın hacmi buna müsaade etmediğinden bunlarla iktifa ettik.

Edille-i Şer'îyye

Şer'î delillerin esası Kitâbullah ile sünneti Nebeviye-dir. Dinimizin başlıca hükümleri bu iki membadan iktibas olunmuştur. Peygamberimiz zamanında ahkâm-ı şer'iyye bizzat Peygamberimizden alınır, talim edilirdi. Edille-i şer'iyyenin birincisi olan âyet-i celileler nâzil olduktan sonra bu âyetler bizzat Peygamber Efendimiz tarafından izah ve beyân olunurdu. Rasûlullah Efendimizin (a.s.m) yaptığı bu izahlardan ve içtihatlarından şer'î delillerin ikincisi olan sünnet-i seniyye teşekkül etti. Peygamberimizin âhirete teşrifinden sonra meydana gelen yeni hadislerden dolayı icmâ ve kıyas gibi iki delile daha ihtiyaç hâsıl oldu. Evet, zamanın teceddüdü ile vukuatın teceddüdü bu ihtiyacı zaruri kıldı. Nitekim bir hüküm eğer Kitap'ta sarahaten mevcut ise, onunla amel olunur. Kitap'ta yoksa sünnete müracaat edilir. Orada da bulunmazsa icmâ ve kıyasa başvurulur.

1- Kur'ân-ı Kerîm

Edille-i Şer'îyyenin birincisi Kur'ân-ı Âzîmüştandır. Kur'ân-ı Kerîm bütün beşeriyetin rehberi olan bir Kitab-ı İlâhî ve ebedî hidâyet kaynağıdır. İnsaniyetin ebedî saadet ve selameti bu kutsî kitabın hükümlerine, emir ve tavsiyelerine

uyumakla mümkündür. Çünkü İslâm dini, Kur'ân ile kemal bulmuştur. İslâm şer'iatının esası ve temeli O'dur. Dine ait umum kaideler O'nda icmâlen zikrolunmuştur. Zaman ve mekânın değişmesiyle O'ndaki hükümler değişmez. Ezel-den geldiği gibi ebede gidecektir.

Bediüzzaman Hazretlerinin güzel ifadeleriyle Kur'ân-ı Kerîm:

*“... Hitabat-ı ezeliye-i Sübhaniyenin hazinesi ve şu İslâmiyet âlem-i mânevîsinin güneşi, temeli, hendesesi ve avalim-i uhreviyyenin mukaddes haritası ve zât ve sıfat ve esma ve şuun-u İlâhiyenin kavli-şârihi, tefsir-i vazıhı, bürhan-i katı, tercüman-ı satı... ve şu âlem-i insaniyetin mürebbisi ve insaniyet-i kübra olan İslâmiyet'in mâ ve ziyası ve nev-i beşerin hikmet-i hakikiyesi... ve insaniyeti saadete sevk eden hakikî mürşidi ve hadîsi...”*⁷⁹dir.

Evet, Kur'ân-ı Kerîm aklın maverasında, zekânın fevkinde bir mürşid-i azamdır ki, âlem-i beşeri itidal ve istikamete dâvet eder ve sırat-i müstakim-i gösterir. Kur'ân-ı Kerîm bütün insaniyet âleminin yegâne hikmet, hidâyet, feyz ve mârifet kaynağıdır. O'nun her bir âyeti yüzlerce-binlerce hakikatleri ihtiva eder. İnsanları her vadide kemalatın şahikasına yükseltecek bütün prensipleri ihtiva etmektedir. Hayatın her safhasında muzaffer olmak için onun koyduğu yolu takip etmek gerekir. İhata ettiği metot ve prensipler nazara alınıp onlara temessük edilmezse, muvaffakiyet mümkün değildir. Çünkü Kur'ân beşere selamet yollarını gösteren bir kanunlar manzumesidir.

⁷⁹ Nursî, Sözler, s. 394.

Beşerin müptela olduğu bütün hastalıkları izale ve tedavi edecek yegâne tabip Kitâbullah'tır.

Bu kudsî kitabın bütün lafız, ibare, delâlet, işaret ve mânâları ulvîdir, ilâhîdir ve birer hidâyet yıldızıdır. Onun kutsi ve ulvî meşalesi kıyâmete kadar ziyâ verecektir. O, engin ve zengin bir belâgat ve fesahat mucizesidir. On dört asır evvel Hicaz kıtasında tulû eden bu mânevî güneş, kendine teveccüh eden akıl ve kalbleri tenvir eyledi ve ilelebet de edecektir.

Evet, Kur'ân-ı Kerîm âleme rehber olacak bir kitâb-ı celîldir. O'nun getirdiği ahkâm-ı âliyesine itaat edenler fert olsun, millet olsun veya devlet olsun, iki dünyanın saadetine nail olurlar. Zira Kur'ân-ı Âzîmüştân her vecihle hikmet ve maslahata muvafıktır. İhtiva etmiş olduğu hükümler fennî ve aklî delillerle de teyid edilmiştir.

Fıkr-ı beşer terakki edip ilim ve fûnûn yükseldikçe Kur'ân'ın ehemmiyet ve mertebesi daha iyi anlaşılacaktır.

Bediüzzaman Hazretleri'nin ifadesiyle Kur'ân-ı Kerîm:

*"Ve insana hem bir kitab-ı şariat hem bir kitab-ı dua hem bir kitab-ı hikmet hem bir kitab-ı ubudiyet hem bir kitab-ı emir ve dâvet hem bir kitab-ı zikir hem bir kitab-ı fikir hem bütün insanın bütün hâcat-ı mâneviyesine merci olacak çok kitapları tazammun eden tek, camî' bir kitab-ı mukaddes..."*⁸⁰

Demek oluyor ki, Kur'ân-ı Kerîm sadece şariat ve ahkâm âyetlerine münhasır değildir. 6666 âyetin sadece 500 tanesi

⁸⁰ Nursî, Sözlür, s. 394.

ahkâma aittir. Bu âyetler de kâide-i külliye hâlinde ve mücmel olarak zikredildiği için, şer’î hükümlerin bütün teferruatını ve istikbâlde gelecek yeni hâdiseleri bu âyetlerde sarahaten bulmak mümkün değildir. Bu mücmel âyetlerin tafsil ile beyân edilmesi başta Sünnet-i Seniyye ve sonra icmâ ve kıyas ile gerçekleşmiştir.

2- Sünnet-i Seniyye

İslâm dininin Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en büyük temeli hadis-i şerifler ve Sünnet-i Seniyye’dir. Sünnet-i Seniyye kuvvetini Kur’ân’dan alır ve O’nun birinci tefsiridir. Müçtehidîn-i kiram efendilerimiz Kur’ân’dan ahkâm istinbat ettikleri gibi, hadis-i şeriflerden de şer’î hükümleri çıkarmışlardır. Buna binaen İslâm dininin Kur’ân’dan sonra en büyük esas kaynağı Sünnet-i Seniyye’dir.

Sünnet-i Seniyye’yi, ya gafletlerinden yahut ihanetlerinden dolayı şer’î delil kabul etmeyen bazı çevreler, Müslümanların zihinlerini fazlasıyla karıştırdıkları için, bu şer’î delil üzerinde biraz daha geniş olarak durmak zarureti hâsıl olmuştur.

İslâm dini, Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye nâmıyla iki şubeye istinat eder. Hâriciler, “Biz Kur’ân’dan başkasına bakmayız. O bize yeter” diyerek Peygamberin sünnetini tanımak istememişlerdir. Yalnız birincisini kabul edip de ikincisinden i’raz eden, yüz çevirenler ilk defa Hâricîler olmuştur. Hâricîler, bunu idraksizliklerinden yapmışlardı. Bir kısım mülhidler ve muarızlar da aynı fikri Müslümanları şek ve şüpheye düşürüp İslâmiyet’i tahrip etmek niyetiyle

yapıyorlar. Bunlar önce Kur'ân'a dil uzattılar. Bunu başaramayınca yeni bir entrika çevirerek peygamberimizin şahsiyetine çeşitli iftiralarda bulundular. O'nun hayatında güya çeşitli noksanlıklar ve ayıplar bulmaya çalıştılar. Bunda da muvaffak olamayınca son çare olarak, "Kur'ân bize yeter diyerek Sünnet-i Seniyye'nin önemini insanların nazarından düşürmeye gayret ettiler. Bu gibi insanlar Yüce Allah'ın:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

"Muhakkak ki, o zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik, şüphesiz O'nun hıfzedicisi de biziz"⁸¹ âyetiyle, Kur'ân'ı ve onun tefsiri olan sünneti koruyacağından gâfildirler.

Hadis-i şerifler ve onların ortaya koyduğu hükümler anlaşılmadan Kur'ân'ı anlamak oldukça zordur. Kur'ân'ın anlaşılmasında hadis ve sünnete ihtiyaç zaruridir. Çünkü Kur'ân; şeriatın hüküm ve kanunlarının, prensip ve metodlarının metnidir. Sünnet ise; O'nun şerh ve izahı mesabesindedir. Bundan dolayı bir mes'elenin hükmünü istihraçta bir müçtehid için tevessül olunacak yol; bu iki müstakim membadan faydalanarak içtihat yapmaktır. Zira umumiyet ifade eden âyetlerin şâmil oldukları hükümleri, mutlak olarak zikredilenlerin de kayıtları hadislerle beyân buyurulmuştur.

Kur'ân'daki hükümlerin bir kısmı küllî, bazıları mücmel hükümlerdir. Bunlarda cüz'iyata ve teferruata ait tafsilat yoktur. İşte Kur'ân'dan küllî yahut mücmel veyahut müşterek veya hafî olan bu âyetlerin mânâlarını Peygamber

⁸¹ Hicr Sûresi, (15), 9.

Efendimiz, sözleri ve işleri ile beyân buyurdu. Tefsir ve izah ederek bu sûretle onlardan ne gibi mânâlar kastedilmiş olduğunu anlattı. Kur’ân’da sarahatle ifade edilmeyen hükümleri açıkladı. Çünkü Peygamberin vazifesinden biri de bu idi, Kur’ân’ı beyân ve tefsir etmektir.

Ebû Hanîfe: “Sünnet olmasaydı kimse Kur’ân’ı anlayamazdı” demiştir.⁸²

Şâtibî: “Sünnet, kitabı tefsir eder, kim sünneti bilmeden kitaba sarılırsa, sünnetten uzaklaştığı gibi kitaptan da uzaklaşır” der.⁸³

Ahmed Emin ise şu beyanda bulunur: “Mücmel, mutlak, müşkil ve amm birçok âyetler vardır. Rasûl’ün sözü ve ameli bunları beyân, takyid ve tahsis eder. Kur’ân’ın mücmel olarak zikrettiği namazı, Nebi’nin fiili tafsil ettiği gibi, onun vakit ve keyfiyetini de açıklamıştır. Kur’ân, şarabı haram kılmış, şaraptan muradı ve miktarını hadis beyân etmiştir.

Kur’ân’ın lafız ve mânâları Allah’tan vahiy sûretiyle gelmiştir, sünnetin ise lafızları Rasûle aittir. Sünnet ve hadisler birçok âyeti açıklamıştır.”⁸⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de namazın farziyetini bildiren **وَأَقِمْ وَفَايُومَا** (namazı ikâme edin) ve zekâtı emreden: **وَأَتُوا زَكَاةَ** (zekâtı verin) gibi emirler mücmel olarak zikredilmişlerdir. Bu ibâdetlerin nasıl îfâ edileceklerine dair tafsilat Kur’ân-ı

⁸² Denizkuşları, Doç. Dr. Mahmut, Sünneti Terk, Kur’ân’la Amel Mes’alesi, s. 108.

⁸³ Şâtibî, el-I’tisâm, I, 79.

⁸⁴ Ahmed Emin, Fecru’l- İslâm, s. 280.

Kerim'de mevcut değildir. Bu tafsilatı şeriatın ikinci delili olan sünnet deruhte etmiştir.

Peygamber Efendimiz (a.s.m) bir hadis-i şeriflerinde: “صلوا كما رأيتموني أصلي”⁸⁵ (Beni nasıl namaz kılıyor görüyorsanız, öyle kılınız) buyurmuştur ki, Rasûl-i Ekrem'in (a.s.m) namaz kılma şekli, Kur'an'daki namaz kılma emrinin beyân ve tefsiri demektir.

İmrân b. Husayn sünneti kabul etmeyen birisine: “Kur'an'da yatsıyı dört rekât, akşamı üç rekât, sabahı iki rekât, öğleyi ve ikindiye de dörder rekât olarak kılınacağını görebiliyor musun?” deyince adam “hayır” dedi. İmrân ise: “Bunları nereden aldınız? Bizden almadınız mı? Biz ise onu Rasûlullah'dan almadık mı? Kırk koyunda bir koyun zekât vermeyi Kur'an'da bulabiliyor musunuz?” deyince adam yine “hayır” dedi. İmrân yine: “Bunları kimden aldınız? Bizden almadınız mı? Biz ise Nebi'den almadık mı?” diyerek misalleri çoğalttı. Sonra da:

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

“Rasûl size neyi verdiyse onu alınız, sizi nehyettiği şeyden de kaçınınız”⁸⁶ âyetini okuyarak: “Bilinmeyen birçok şeyi Rasûlullah'dan aldık” dedi.⁸⁷

Eğer sünnet, Kur'an'ı izah etmiş olmasaydı, Kur'an sadece nazari bir kitap olarak kalır ve herkesin keyfi yorumuna

⁸⁵ Buhârî Ezân 18, Edeb 27.

⁸⁶ Haşr Sûresi, (59), 7.

⁸⁷ Süyûtî, Miftâhu'l-Cenne, s. 21, 22.

açık olurdu. Böylece ittihaddan ziyâde ihtilaf ortaya çıkardı. Bu cihet, Kur'ân-ı Kerim'de açıktır. İşte bundan dolayı Kur'ân'ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur'ân'a olan ihtiyacından az değildir.

Demek ki, Kur'ân da hadis de vahyin semeresidir. Ancak Kur'ân vahyin en yüksek mertebesinde gelmiştir. Çünkü Kur'ân'ın hem lafzı, hem mânâsı Allah'tan olduğu için, Kur'ân birinci derecede ise de Kur'ân'ı anlama ve hayata tatbik etme noktasında hadis ve sünnet-i şerif ön plana çıkmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın getirdiği mücmel hakikatleri anlamak ancak sünnetle mümkündür. Binaenaleyh hadis ve sünnetin getirdiği hükümlere de sımsıkı sarılmak ve ferdî ve içtimâî hayata tatbik etmek zaruridir. Zira sünnet, kitabın tefsir ve beyânıdır.

Sünnet'i Terk Edip, Yalnız Kur'ân ile Amel Etmek İsteyenler

Bazı ehliyetsiz insanları görüyoruz ki, yalnız Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği ilâhî hükümleri kabul edip, edille-i şerriyenin diğer delilleri olan Sünnet, İcmâ ve Kıyas'ı reddediyorlar. Maksatları ise, halkın itikadını bozmak ve saptırmaktan ibarettir. Bunlar, Kur'ân'ı tek mezhep kabul edip, sünnet-i Peygamberiyyeyi ve İslâm'ın diğer delillerini hafife alırken işlerine gelen hadisleri kabul edip, gelmeyenleri reddederler. Şuurlu Müslümanları aldatamadıkları gibi, takdir de göremezler, buna hakları da yoktur.

Malumdur ki, Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'de nâzil olan İlâhî hükümlere inanıp inkıyada memur oldukları gibi, hadislerle buyrulan şer'î hükümleri de kabullenmeye mecburdurlar.

Bunlar asırlardan beri tefsir, hadis, fıkıh ve sair sahalarda yazılmış olan bütün ilim ve fikir ehlinin takdirini kazanan çok kıymetli eserleri hiç dikkate almazlar.

Evet, Kur'ân-ı Âzîmüşşan'ın gölgesine sığınarak yanlış telkinatta bulunan bir kimse, hiç olmazsa şunu bilmelidir ki, bir Müslüman ne kadar âmi de olsa, Kur'ân'ı Âzîmüşşan'ın Allah kalamı olduğuna katiyyen şüphe ve tereddüdü olmadığı gibi, sünnet-i seniyyenin de İslâm'ın ikinci bir delili ve nokta-i istinadı olduğunu yakinen bilir ve öyle de itikad eder.

Şu hâlde, "İslâm dininin esasî yalnız Kur'ân'dır, biz yalnız onda olan hükümler ile amel ederiz, onun haram dediğine haram, helal dediğine helal deriz" diyerek sünnet-i şerifi nazar-ı itibara almamak, ona kıymet vermemek, Peygamberimizin değerini ve vazifesini idrak etmemektir. Kur'ân'ı tebliğ eden ve en başta tefsir eden O'dur.

Peygamberimiz (a.s.m) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır:

أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْكِتَابَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ

*"Bana Kur'ân-ı Kerîm ve onunla birlikte, bir onun kadarı daha (yani sünnet) verildi."*⁸⁸

⁸⁸ Ebû Davud, es-Sünne, 5; İbnu Mace, Mukaddime, 61.

Başka bir hadis-i şerifte de:

لَا أُفَيِّنُ أَحَدَكُمْ مَتَكُنَّا عَلَى أَرِيكَتِهِ يَأْتِيهِ أَمْرٌ مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ أَوْ
نَهَيْتُ عَنْهُ فَيَقُولُ : لَا أَدْرِي . مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ

“Bir kişiye, koltuğuna yaslanmışken hadisim ulaşır da, aramızda Allah’ın kitabı var, ondaki helali helal, haramı da haram sayarız, derse (bilsin ki) Rasûlullah’ın haram kıldığı da, Allah’ın haram kıldığı gibidir”⁸⁹ buyurulmuştur.

Ulemanın bir kısmı şöyle der: Sünnetin getirdiği her hükümün, uzak veya yakın, Kur’ân’da aslı vardır. Sünnet, kitaba râcîdir. Onun mücmelini tafsil, müşkilini tavzih eder, muhtasar olanını da genişletir.⁹⁰

Şâtıbî, Kur’ân ile iktifa fikrine sâhip olanların, sünnetten ayrılan nasipsiz kişiler olduğunu söyledikten sonra: “Bid’at ehlinde birçoğu hadisi terk edip Allah’ın kitabını yanlış te’vil ederek hem kendileri sapıttı, hem de başkalarını sapıttırdılar,” der.⁹¹

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

“Muhakkak ki, O zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik biz, şüphesiz O’nun hıfzedicisi de biziz”⁹² âyeti ile bu iki esastan Kur’ân-ı Âzîmüşşan’ın elfazı gibi mânâlarını da muhafaza

⁸⁹ Tirmizi, el-ilim, 10; İbnu Mace, el-Mukaddime, 2; ed-Dârimî, el-Mukaddime, 48; el-Hakim, el-Müstedrek, I, 109; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 130.

⁹⁰ Denizkuşları, s. 73.

⁹¹ el-Muvafakat, IV, 17,18.

⁹² Hicr Sûresi, (15), 9

etmeyi tekeffül etmiştir. İslâm ulemâsı buradaki muhafazanın, Kur'an'ı olduğu gibi sünneti de şâmil olduğunu beyân etmişlerdir. Bu âyet-i kerime Kur'an'ın tefsir ve izahı mahiyetinde olan Peygamberimizin sünnet ve hadislerini de:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

yani “Biz sana Kur'an'ı, insanlara indirilen ahkâmı beyân etmen için indirdik”⁹³ âyeti ile teminat altına almıştır. Çünkü âyette bildirilen “beyân” Kur'an'ın mânâsındandır. Bu beyân ise ancak Peygamberimizin sünnet ve hadisleri ile olur.

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ
إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Rasûlullah'ın size getirdiklerine yapışınız. O'nun size yasak ettiği şeylerden de uzak olunuz. Allah'tan korkunuz. Çünkü Allah'ın vereceği ceza ağırdır.”⁹⁴

Elmalılı Hamdi Yazır Hazretleri tefsirinde bu âyete şöyle meal verir:

“Peygamber size her ne verdiyse onu ahzedin, almayın dediğini almayın, yapmayın dediğini yapmayın ve Allah'tan korkun da Allah'ın ve Peygamberin emirlerine karşı gelmekten ve birbirinizin hakkını yemekten, devlete hıyanet eylemekten sakının....”⁹⁵

⁹³ Nahl Sûresi (16), 44.

⁹⁴ Haşr Sûresi (59), 7.

⁹⁵ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 7, s. 4836.

Büyük müfessir Mehmed Vehbi Efendi de, bu âyet-i kerime hakkında şöyle buyurur:

“Kur’ân’da en ziyâde mücmel ve müfid ve bilumum ahkâmı cami’ olan âyetlerden birisi de bu âyettir. Çünkü bu âyet, kavice ve fiilen emir ve nehy-i Rasûle şâmil olduğu gibi, bütün menhiyat ve me’mûrâta da şâmil olduğundan, ahkâm-ı şer’iye bu âyet tamamıyla câmi’dir. Zira dünyevî ve uhrevî, insanların ahvaline müteallik bir hüküm olsun da, emir veya nehy-i Rasûlden hark olsun, olamaz. Binaenaleyh, elbette bunlardan birinin müstemilatından olacağı aşîkârdır. Çünkü gerek Kur’ân’da, gerek hadiste beyân ve oralardan istinbat olunan ahkâmın cümlesi bizlere Zât-ı Nebvilerinden geldiği için, her biri O’nun emir ve nehyinde dâhildir.”⁹⁶

Şu hâle göre Kur’ân sünnetsiz, sünnet de Kur’ân’sız tasavvur edilemez. Bunlardan birini ihmal etmek, İslâm dinini anlamamaktan doğan bir hastalıktır ve bir dalâlettir. Tâbir-i câiz ise Kur’ân bir güneş ise, Sünnet-i Seniyye onun ziyâsıdır. Birisi için diğeri feda edilmez.

Evet, nasıl Cenâb-ı Hakk, hafızlar ile Kur’ân’ı hıfzetmişse, İslâm âlimlerinin vasıtası ile de sünnet ve hadisleri muhafaza etmiştir.

Sünnetin Ehemmiyeti

Müslim, sünnetin ehemmiyetini şu şekilde özetler: Rasûlullah (a.s.m) ne zaman ve ne durumda ne söylemiş veya yapmışsa, bir peygamber olarak yapmıştır. Yaptığı her

⁹⁶ Mehmed Vehbi, Hulâsatü’l Beyân Fi Tefsirü’l Kur’an, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Şehzâdebaşı, 1341-1343, c.14, s. 456.

iş ve attığı her adım; dalâlet ve kötülükten uzaktır. Bütün söz ve filleri, Cenâb-ı Hakk'ın çizdiği çizgi üzerinde olmuş, onun gösterdiği sınırlar içinde kalmıştır. Dolayısıyla, bütün insanlar Hazret-i Peygamberin hayatının her anını kendilerine örnek almalıdırlar. O'nun (a.s.m) hayatı, canlı bir Kur'ân-ı Kerîm ve İlâhî nizamnamedir.⁹⁷

Kur'ân ve hadis kitaplarında, sünnet-i seniyyeye ittibân, dinin vazgeçilmez bir esası olduğunu kesin olarak ifade eden âyet ve hadisler pek çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Âyetler:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ
مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ
تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulü’l-emre de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz –Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız– onu Allah’a ve Rasûl’e götürün. Bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”⁹⁸

Tefsir âlimleri “onu Allah’a ve Rasûlüne götürün” emrini, “Kur’ân’a ve sünnete müracaat edin”, şeklinde tefsir etmişlerdir.

Hamdi Efendi bu âyetin tefsirinde şöyle buyurur: “Ey ehl-i iman! Allah’a itaat ve Rasûle itaat ediniz, sizden olan ulülemre de” –dikkat edilmek lazım gelir ki– Allah ve Rasûlü

⁹⁷ Müslim, el-Müsafirîn, had. 139.

⁹⁸ Nisâ Sûresi, (4), 59.

hakkında اطيعوا اوطيعوا “itaat edin” diye itaat itlakı üzere tasrih edildiği hâlde, ulülemr hakkında ayrıca الامر الاولى “Peygambere ve sizden olan ulül emre itaat edin” buyurulmayıp; bunlara itaat Rasûle atfen ve mahza itaati Rasûle tebaan emrolunmuş ve bu sûretle tâbî’iyyet tahtında itaatin hem aynı kuvvetle mutlak olduğu gösterilmiş, hem de isyan mevkileri hükümden hariç bırakılmıştır.

لا طاعة لمخلوق عند معصية الخالق

Kezalik انما الطاعة في العروف hadis-i şerifleri de bunu mübeyyindir. Şu hâlde âminin her emri, me’muru mes’uliyetten kurtarmaya kâfi gelmez. Bil’farz bir me’mur âmininin emri ile rüşvet alsa veya sirket yapsa mes’uliyetten kurtulamaz. Bu ma’nâ “âminin hilâf-ı kanun emri, me’muru mes’uliyetten kurtaramaz” diye de ifade olunur.

Şayan-i dikkat olan kayıdlardan birisi de müminlere hitaben منكم kayıdır ki ma’nâsı vazıhtır. Mü’minlerden olmayan ulülemre itaat dinen vâcib kılınmamıştır. Bu hususta itaat değil, varsa bir ahde riâyet mevzubahs olacaktır. Fakat taatin adem-i vücubundan behemehal isyanın vücubunu anlamaya kalkışmamalıdır, itaatin adem-i vücub-u isyanın vücubunu müstelzim olmayacağından, itaat mecburiyyetinde bulunmamakla, isyan mecburiyyetinde bulunmak arasında fark vardır. Hakk-ı isyan başka, vazife-i isyan yine başkadır. Binaenaleyh buradan gayr-ı mü’min bir muhitte bulunan mü’minlerin, şuna buna karşı isyankâr bir ihtilalci vaz’iyyetinde telakki edilmemeli ve belki mü’minlerin her nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah’a ve Rasûlüne karşı ma’siyetten ictinab ve aynı zamanda kendilerinden olan

ulülemre itaat etmeleri ve tağutlara boyun eğmemeleri lüzumunu anlamak lazım gelir.”⁹⁹ “Binaenaleyh ey mü'minler –gerek sûret-i umumiyyede birbirinizle ve gerek ulülemr ile beyninizde, gerekse ulülemr olanlar arasında– herhangi bir şeyde niza' ederseniz, onu Allah'a ve Rasûlüne redd ü irca' ediniz. Yani mücerred kendi keyf ü arzunuzla faalle kalkışmayınız. Müsademelere düşmeyiniz, başkalarına da gitmeyiniz de evvelâ Allah'ı, saniyen Rasûlullah'ı kendinize merci' biliniz, bu hükme ve bu mahkemeye müracaat ediniz. Aranızda yegâne hakem ve hâkim Allah ve Peygamberi tanıyınız. Muhtelif hükümlerinizi, fikirlerinizi Allah'ın âyatına ve Rasûlullah'ın beyanatına tatbik ve tevfiğ ederek tevhid ediniz ki, Allah'a müracaat îman-ı tevhid de ihlâs ile âyatullahı taharri ve tetkik, Rasûlüne müracaat da zamanında kendisine ve ba'dehu sünnetine ve hulefasına arz-ı keyfiyyet ile olur.”¹⁰⁰

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكُمْ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Hayır; Rabbine and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsıyla kabullenmedikçe îman etmiş olmazlar.”¹⁰¹

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ

⁹⁹ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 2, s. 1374-1375.

¹⁰⁰ a.g.e., s. 1378.

¹⁰¹ Nisâ Sûresi, (4), 65.

سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُضْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Kim, Peygambere karşı çıkar ve kendisi için doğru yol belli olduktan sonra mü’minlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.”¹⁰²

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki, Yâ Muhammed! Eğer Allah’ı seviyor idiyerseniz bana tâbi olunuz. Öyle yaparsanız Allah sizi daha çok sever ve günahlarınızı bağışlar. Allah Gafur ve Rahimdir.”¹⁰³

Bediüzzaman Hazretleri bu âyetin tefsiri sadedinde şöyle buyurur:

“Şu âyet diyor ki: Allah’a (celle celalühü) îmanınız varsa, elbette Allah’ı seveceksiniz. Madem Allah’ı seversiniz, Allah’ın sevdiği tarzı yapacaksınız. Ve o sevdiği tarz ise, Allah’ın sevdiği zâta benzemelisiniz. Ona benzemek ise, ona ittiba etmektir. Ne vakit ona ittiba etseniz, Allah da sizi sevecek. Zâten siz Allah’ı seversiniz, tâ ki Allah da sizi sevsin.”

İşte bütün bu cümleler, şu âyetin yalnız mücmel ve kısa bir mealidir. Demek oluyor ki; insan için en mühim âlî maksad, Cenâb-ı Hakk’ın muhabbetine mazhar olmasıdır. Bu âyetin

¹⁰² Nisâ Sûresi, (4), 115.

¹⁰³ Âl-i İmrân Sûresi, (3), 31.

nassıyla gösteriyor ki; o matlab-ı a'lânın yolu, Habibullah'a ittibadır ve Sünnet-i Seniyesine iktidadır."¹⁰⁴

Mevdûdî sünnete teslim olma konusunda şu ifadeler yer verir:

"Hazret-i Rasûl'ün (a.s.m) sünnetinden bir santim bile ayrılmak, Allah ve Rasûlü tarafından daha az sevlmeye sebep olabilir. Aşk ve sevginin ilk şartı, kayıtsız şartsız teslimiyettir. Rasûlullah'ı seven, O'na tamamen teslim olmalı, itaat etmelidir."

¹⁰⁵

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

*"Allah'a ve Rasûlüne itaat eden kimseler; nebiler, sıddıklar, şehidler, sâlihler ve Allah'ın kendilerine in'am ve ihsanda bulunduğu kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaşlardır."*¹⁰⁶

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

*"Her kim Rasûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir."*¹⁰⁷

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ

وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

¹⁰⁴ Nursî, Lem'alar, s. 64.

¹⁰⁵ Mevdûdî, Hazret-i Peygamber, Tercüme: Ahmed Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul 1985, s. 224.

¹⁰⁶ Nisâ Sûresi, (4), 69.

¹⁰⁷ Nisâ Sûresi, (4), 80.

“Sizden Allah’ı ve âhiret gününü dileyen ve çokça Allah’ı hatırlayanlar için Rasûlullah’a tâbi olmakta güzel bir istikamet vardır.”¹⁰⁸

Allah-u Teâla Hazretleri, Peygamberimizin (a.s.m) ve onun Sünnet-i şerifinin ehemmiyetini bu âyetler ile altından bir kordon gibi işlemiştir.

Bu vesileyle Risale-i Nur Külliyyatı’ndan Sünnete ittiba ile ilgili bazı parçaları arz etmekte fayda görüyorum:

“Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm’ın Sünnet-i Seniyesinin membaı üçtür: Akvali, ef’ali, ahvalidir. Bu üç kısım dahi, üç kısımdır: Ferâiz, nevâfil, âdât-ı hasenesidir. Farz ve vâcib kısmında ittibaa mecburiyet var; terkinde, azab ve ikab vardır. Herkes ona ittibaa mükelleftir. Nevâfil kısmında, emr-i istihbabî ile yine ehl-i îman mükelleftir. Fakat terkinde azab ve ikab yoktur. Fiilinde ve ittibaında azîm sevablar var ve tağyir ve tebdili bid’a ve dalalettir ve büyük hatadır. Âdât-ı seniyesi ve harekât-ı müstahsenesi ise hikmeten, maslahaten, hayat-ı şahsiye ve nev’iye ve içtimaiye itibariyle onu taklid ve ittiba etmek, gayet müstahsendir. Çünkü her bir hareket-i âdiyesinde, çok menfaat-ı hayatiye bulunduğu gibi, mutabaat etmekle o âdâb ve âdetler, ibâdet hükmüne geçer. Evet madem dost ve düşmanın ittifakıyla, Zât-ı Ahmedîye (a.s.m) mehasin-i ahlâkın en yüksek mertebelerine mazhardır. Ve madem bil’ittifak nev-i beşer içinde en meşhur ve mümtaz bir şahsiyettir. Ve madem binler mu’cizatın delaletiyle ve teşkil ettiği âlem-i İslâmiyet’in ve kemalâtının şehâdetiyle ve mübelliğ ve tercüman olduğu

¹⁰⁸ Ahzâb Süresi, (4), 21.

Kur'ân-ı Hakîm'in hakaikının tasdikiyle, en mükemmel bir insan-ı kâmil ve bir mürşid-i ekmeldir. Ve madem semere-i ittibayla milyonlar ehl-i kemal, meratib-i kemalâtta terakki edip saadet-i dâreyne vâsıl olmuşlardır. Elbette o zâtın sünneti, harekâtı, iktida edilecek en güzel numunelerdir ve takip edilecek en sağlam rehberlerdir ve düstur ittihaz edilecek en muhkem kanunlardır. Bahtiyar odur ki, bu ittiba-ı Sünnette hissesi ziyâde ola. Sünnete ittiba etmeyen, tembellik eder ise, hasaret-i azîme; ehemmiyetsiz görür ise, cinâyet-i azîme; tekzibini işlemam eden tenkid ise, dalâlet-i azîmedir.”¹⁰⁹

“Arkadaş! Vesvese ve evham zulmetleri içinde yürürken, Rasûl-i Ekrem'in (a.s.m) sünnetleri birer yıldız, birer lâmba vazifesini gördüklerini gördüm. Her bir sünnet veya bir hadd-i şer'î, zulmetli dalâlet yollarında güneş gibi parlıyor. O yollarda insan, zerre-miskal o sünnetlerden inhıraf ve udûl ederse; şeytanlara mel'ab, evhama merkebe, ehval ve korkulara ma'rez ve dağlar kadar ağır yüklere matiyye olacaktır.”¹¹⁰

“Sünnet-i Seniye, edepdir. Hiçbir mes'elesi yoktur ki, altında bir nur, bir edep bulunmasın! Rasûl-i Ekrem aleyhissalâti vesselâm ferman etmiş:

أَدَّبَنِي رَبِّي فَحَسَنَ تَأْدِيبِي

Yani: “Rabbim bana edebi, güzel bir sûrette ihsan etmiş, edeplendirmiş.” Evet siyer-i Nebeviyeye dikkat eden ve Sünnet-i Seniye'yi bilen, kat'iyen anlar ki: Edebin enva'ını, Cenâb-ı

¹⁰⁹ Nursî, Lem'alar, s. 66-67.

¹¹⁰ Nursî, Mesnevi-i Nuriye, s. 75.

Hakk, habibinde cem'etmiştir. Onun Sünnet-i Seniyesini terk eden, edebi terk eder.

بِىِ اَدَبٍ مَحْرُومٍ بَاشَدَ اَزْ لُطْفِ رَبِّ

kaidesine mâsadak olur, hasaretle bir edepsizliğe düşer.”¹¹¹

Sünnet-i seniye huzur ve saadetin menşei ise, Kur’ân-ı Kerîm de onun öz kaynağıdır. Bu cihetle aralarında sathî bir alâkadan ziyâde rûhun cesede, aslın ferine taalluku nisbetinde küllî bir münasebet ve kuvvetli bir râbîta vardır. Buna binaen ferdî ve içtimâî huzur ve saadet bu ikisine uymakla tahakkuk eder. Necip hisler bu iki membadan feyz alır, tekâmül eder. Şu hâlde her ikisine de her zaman ve her yerde tâbî olmak vâciptir. Her ikisi de feyz-i Hûda’nın şua-larıdır. Bunlardan tecelli eden feyz hangi kalbe konarsa, o kalp mârifet ve muhabbetullahın cilvegâhı olur. İkisini birbirinden ayıranlar, yani sünnetten müstağni kalarak, Kur’ân bana kâfi gelir diyenler, hem Kur’ân’ın nûrundan, hem de Peygamberimizin feyzinden mahrum kalırlar.

Rasûlullah (a.s.m)’ın Sünnetine İmtisali, Kur’ân ile Hadis Arasında Kopmaz Bir Bağ Olduğunu Bildiren Hadisleri

Ebû Dâvud, İrbâd b. Sâriye’den rivâyet etmiştir:

عَنْ أَبِي نَجِيحٍ الْعَزْبَاضِيِّ بْنِ سَارِيَةَ قَالَ وَعَظَنَا رَسُولُ
الله - صلى الله عليه وسلم - موعظة بليغة ، ذرفت منها

¹¹¹ Nursî, Lem’alar, s. 61.

العيون ، ووجلت منها القلوب ، فقال قائل : يا رسول الله كأنها موعظة مودع ، فأوصنا ! فقال : أوصيكم بتقوى الله ، والسمع والطاعة ، وإن كان عبدا حبشيا ؛ فإنه من يعش منكم بعدي ، فسيري اختلافا كثيرا ، فعليكم بسنتي ، وسنة الخلفاء الراشدين المهديين ؛ تمسكوا بها ، وعضوا عليها بالنواجذ ، وإياكم ومحدثات الأمور ؛ فإن كل محدثة بدعة ، وكل بدعة ضلالة ،

Rasûlullah (a.s.m) bir gün bize namaz kıldırđı, sonra yüzünü bize çevirdi, öyle belîğ bir konuşma yaptı ki, kalbler ürperdi, gözler yaş döktü. Dinleyenlerden bir adam, "Yâ Rasûlallah! Sanki bu veda eden birisinin konuşmasıdır. O hâlde bize ne gibi şeyleri vasiyet edersin" dedi. Rasûlallah, "Size Allah'ın azabından korkmayı, rahmetinden ümidvar olmayı, siyah bir köle de olsa büyüklerinizi dinleyip itaat etmeyi tavsiye ederim. Biliyorsunuz ki, aranızdan benden sonra yaşayacak olanlar pek çok ihtilaflar görecekler. O zaman benim sünnetime ve doğru yolda giden râşid halifelerimin sünnetine sarılınız. Sadece bunlara yapışınız. Sakın başka yollara sapmayınız. Dinde yeni işler yapmaktan şiddetle sakınınız. Çünkü dinde yapılacak her yenilik bid'at, her bid'at ise sapıklıktır. Sapıklığın her çeşidi insanı ateşe iter." buyurdular.

Müslim, Câbir (r.a.) den rivâyet etmiştir:

Rasûlullah (a.s.m) konuştuğu zaman –sanki akşama sabaha düşmanın geleceğini ihtar eden bir kumandan gibi– gözleri

kızarır, sesi yükselir, gazabı artardı. Bir defasında şehâdet parmağı ile ortanca parmağını uzatarak şöyle dedi: “Kıyâmetle aramda şu iki parmak arasındaki kadar mesafe kaldığı bir sırada ben gönderildim. Şüphesiz sözlerin en hayırlısı Allah’ın kitabı, yolların en hayırlısı da Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötüsü, dinde yapılan mesnedsiz yeniliklerdir. Dinde yapılan her yenilik bid’attır ve her bid’at da sapıklıktır.”

Buhârî ve Müslim, Enes (r.a.)’den rivâyet etmişlerdir:

Rasûlullah (a.s.m), “Sizden hiç biriniz –ben kendisine babasından, evladından ve bütün insanlardan daha sevgili oluncaya kadar– îman etmez.” buyurmuştur.¹¹²

“Mûsâ İbni İmrân zamanımda bulunmuş olsaydı bana tâbi olmaktan başka bir şey yapamazdı”¹¹³ buyuran Seyyidi’l-Mürselin, hem sünnetin ulviyeti ve kudsiyetini hem de kendine tâbi olmanın vücûbiyetini veciz bir ifade ile ortaya koymaktadır.

Demek oluyor ki, Hazret-i Mûsâ gibi kitap sâhibi bir peygamber için dahi bütün kâmillerin en ekmeli olan Peygamber Efendimize (a.s.m) tâbi olmaktan başka bir çare olmadığı hâlde, bizim gibi ami ve günahkâr ümmetin böyle bir Peygamber-i Âlişan’ın sünnetine ittiba etmemiz, bizim için ne kadar büyük bir saadet ve bir bahtiyarlık olduğu anlaşılır.

¹¹² Birgivi, et-Tarikat-ül-Muhammediye, s. 5-8.

¹¹³ Ebû Muhammed Dârimî, es-Sünen, thk. Seyyid Abdullah El-Yemânî, (Medine-i Münevvere: 1386/1966), 39.

“Nebinizin sünnetini terk ederseniz, dalâlete düşersiniz.”¹¹⁴

“Bir kimse benim getirdiğime değil, hevasına tâbi olursa gerçek mü'min olamaz.”¹¹⁵

“Sünnetimi terk edene Allah ve ben lanet ederiz.”¹¹⁶

“Sünnetimden yüz çeviren, benim yolumu takip etmiş değildir.”¹¹⁷

“Bizim yolumuza uymayan bir işi yapanın bu ameli merduttur.”¹¹⁸

Bunlar, bu konuda vârid olan âyet ve hadislerden bir nebzedir. Kur'ân'da ve hadis kitaplarında sünnete sarılmanın, dinin vazgeçilmez bir esası olduğunu kesin olarak ifade eden âyet ve hadisler pek çoktur. Hâl böyle olunca “yalnız Kur'ân ile amel edelim” iddiası ciddiyetten uzaktır. Samimi Müslümanlar bu tür iddialara kulak vermezler.

Sünneti İslâm'dan Tecrid Etmek İsteyen Gruplar

1. İslâm'ın amel ve uygulama boyutunu daraltıp, İslâm'ı tatbikî ve amelî sahadan tecrid ederek sadece fikrî ve kalbî râbitalara bağlamaya ve “İslâm bir vicdan meselesidir” diyerek avam-ı nası, İslâm'ın yaşanan ve uy-

¹¹⁴ Müslim, el-Mesacid, had. 257; en-Neseî, el-İmamet, 50.

¹¹⁵ Kâsımî, Kavaidu't-Tahdis, s. 53.

¹¹⁶ et-Tirmizi, el-Kader, 17.

¹¹⁷ el-Buhârî, el-Kader, 17.

¹¹⁸ el-Buhârî, el-İ'tisam, 20; Müslim, el-Akdiye, 17, 18.

gulanan değerlerinden uzaklaştırmaya çalışan kasıtlı ihanet şebekeleri.

2. İslâm dininin, diğer semâvî dinlere karşı gittikçe yayılmasını hazmedemeyen taassub sâhibi bir kısım müsteşrikler.

3. Selef-i sâlihini, müçtehitleri ve mâzideki İslâm ulemâsını, akıllarınca küçük düşürerek, gurur-u ilmîlerini, enaniyetlerini sergilemek isteyen, şan ve şeref, alkış ve şöhrret hissi ile, sünnete karşı çıkarak efkar-ı ammede görünmek sevdasına kapılan şöhretperestler.

4. İlmî seviyesi, Sünnet-i seniyenin, dinin membaı olduğunu idrak edemeyecek kadar nakıs olanlar...

5. Güya Kur'ân'a tazim mülâhazası ile sünnete ehemmiyet vermeyen sâdık ahmaklar.

İslâm tarihinde ilk defa sünnet ve hadislere karşı çıkan Hâricîler olmuştur. Hâricîler dinde mutaassıp, muhakeme-i akliyyede noksan insanlardır. İlk defa Müslümanlar arasında tefrika çıkararak İslâmiyet'e darbe vuranlar da yine bunlardır. Son asırlarda Havariç tiynetinde olan bazı kimseler de, Kur'ân'dan başkasını tanımayız diyenler de ortaya yeni bir şey koymamışlardır. Günümüzde Peygamberin çizmiş olduğu sünneti tanımak istemeyenler ya Kur'ân ve hadis hakkında hiçbir fikri olmayanlar yahut içine daldıkları nimet kendilerine onu vereni unutturan, boğazına kadar zevk ve eğlenceye dalarak yalnız dünya hayatına razı olanlardır.

Hadislerin Sıhhati

Sual: Peygamberimizin (a.s.m) söylemediği herhangi bir sözü, söylemiş gibi ona isnad edenler hakkında İslâm âlimleri ne hüküm vermiştir?

Cevap: İslâm fukahâsı Peygamberimize (a.s.m) isnad ederek kasden yalan söylemenin kat'i haram olduğunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. Nitekim Rasûlullah Efendimiz:

119 وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعِدًّا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

*“Kim bilerek bana yalan isnad ederse (benden yalan bir şey haber verirse) Cehennem ateşindeki yerine hazırlansın.”*¹²⁰ buyurarak ümmetini böyle bir cürmden şiddetle nehyetmiştir.

Efendimizin (a.s.m) söylemediği herhangi bir sözü hangi maksat ve ne sûretle olursa olsun kasten ona isnad ederek uyduranların küfürden sonra en büyük bir günahı irtikab ettiklerine hükmetmişlerdir. Hatta Babanzâde Ahmed Nâim Efendi, Zehebî'nin “Cevahir” adlı eserinden şu nakli yapmaktadır¹²¹:

¹¹⁹ el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr, c. 6, 234, 8993.

¹²⁰ Buharî, İlim: 38, Cenâiz: 33, Enbiyâ: 50, Edeb: 109; Müslim, Zühd: 72; Ebû Dâvud, İlim: 4; Tirmizî, Fiten: 70, İlim: 8, 13; Müsned, 1:70, 78, 2:159, 171, 3:13, 44, 4:47, 100, 5:292.

¹²¹ Babanzâde Ahmed Nâim Efendi, Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, Mukaddime, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1979, 1/292.

“Hadis uyduranın küfrüne hükmolunmazsa da, uydurulan bu hadisler eğer helal ve harama ait olursa, o zaman bilicmâ tekfir olunur (kâfir olduğuna hükm edilir).”

Uydurma Hadisler

İslâm tarihi incelendiğinde “hadis uyduranların” dört grup olduğu görülür:

1. Dini hafife alıp Müslümanları dalâlete götürmek gayesi güden zındıka cereyanları,
2. Kendi bâtlı mezheplerini takviye maksadı taşıyanlar,
3. Siyasî mülhaza ile taraftarlarını muhafaza etmek ve rakiplerinin etkilerini kırmak isteyenler,
4. Mü'minleri ibâdete teşvik etmek, dine meyillerini ziyâdeleştirmek gayesiyle câhilâne bir cüret gösterenler.

Hadis İlmî

Hadis ilmi Rasûlullah Efendimizin sözleri, fiilleri, takrirleri ve sıfatlarını bildiren ilimdir. Dine ait en mühim kanunları, prensipleri ihtiva eden, maddî ve mânevî bir feyz ve bir tekemmül kaynağıdır. İtikad ve ibâdete, ahlâk ve içtimâiyata, mârifet ve fazilete ait yüzbinlerce hadis-i şerif vardır. Hadis âlimleri, fevkalade bir himmet ve gayret göstererek, şark ve garbe hicret eden sahabîleri arayıp bulmuşlar, bu hadisleri, tasavvurun fevkinde bir dikkat ve itina ile o zâtlardan almışlardır. Bu vefakâr ve fedakâr zâtlar, bir hadis-i şerifin ne sûretle ve kimler vasıtasıyla Peygamberimizden nakledildiğini öğrenmek için şehir şehir, diyar diyar

seyahat etmişlerdir. Böylece Sahih-i Buhâri ve Sahih-i Müslim gibi muteber hadis kitaplarını vücuda getirmişlerdir. Bu gibi gayretli ve hamiyetperver zâtların sayesinde ki, İslâm âleminde hadis ilmi fevkalade bir inkişafa mazhar olmuştur. Bütün hadis-i şerifler; daha birinci asırda sahih senetleriyle zapt ve ihata edilmiş, tafsilat ve teferruatına varıncaya kadar, gayet müdekkikane, derin tahkikatla bütün İslâm âlemine neşredilmiştir. İslâm'ın hususiyetlerinden olan ittisal senedi (senet zinciri) sayesinde, selef-i sâlihın zamanından beri bütün hadis-i şerifler tamamen mazbut bir hâlde yazılmış ve kitaplar hâline getirilmiştir. Hatta bir hadis-i şerifin ne kadar râvisi varsa hepsi bu kitaplarda yazılmıştır. Meselâ Sünen-i İbni Mâce'de: *"Sevap isteğiyle yedi sene müezzinlik yapan adam için cehennem ateşinden bir beraat yazılmış olur"*¹²² hadis-i şerifinin on bir râvisinin de isimleri yazılmıştır. Bunlar Ebû Kureyb, Muhtar İbni Gassan, Hafs İbni Ömer, Câbir, İkrime, Ravh İbni Ferec, Ali İbni Hasan, Ebû Hamza, Câbir, İkrime ve İbni Abbâs'dır. Bundaki hikmeti Bediüzzaman Hazretleri şöyle açıklıyor:

*"An'ane ile gösteriliyor ki, an'anede dâhil olan mevsuk ve hüccetli ve sadık ehl-i hadîsin bir nevi icmâmı irae eder ve o senedde dâhil olan ehl-i tahkikin bir nevi ittifakını gösterir. Güya o senedde, o an'anede dâhil olan her bir imam, her bir allâme; hadîsin hükmünü imza ediyor, sıhhatine dair mühürünü basıyor."*¹²³

Bu hiçbir peygambere nasip olmamış müstesna bir mazhariyettir.

¹²² İbn-u Mâce, Ezân S, 727.

¹²³ Nursî, Mektubat, s. 103.

Hadis ilmi ayrı bir meslek ve müstakil sahadır. O sahada, hüneri ve melekesi olmayanın söz söylemesi, hikmet ve hakikate uygun olmaz. Selefî sâlihînin hadislerin kısımlarını, sahihlerini ve zayıflarını, meşhur, mütevatir, müteşabih, nâsîh, mensûh gibi mertebelerini birbirinden ayırmak için birçok küllî kaide tespit etmişlerdir. Bunların tümüne birden “Usûl-ü Hadis” denilmiştir. Usûl-ü Hadis, başlı başına bir ilimdir. *“Hadislerin zamanında gerekli değerlendirmeleri yapılmış; sahih olanlar olmayanlardan ayrılmış; kendileriyle amel meselesinde her nevi hadis için bir değer ölçüsü konulmuş; fakihler onlardan gerektiği şekilde hüküm istinbat etmişlerdir. Artık Müslümanlara düşen, fıkıh kitaplarında hazır hâle getirilen malzeme ile amel etmektir.”*¹²⁴

Hadis ilminde mahir ve mütehasıs zâtlar, bitmez tükenmez gayretleriyle mevzu’ (sahih olmayan) hadisleri sahih hadislerden ayırmışlardır. Bu hususta müteaddit kitaplar yazmışlar ve hadis uydurma faaliyetinin kökünü kurutmuşlardır. Bilhassa Buharî, Müslim, Neseî, İbni Hibban, Ebû Nuaym, Darekutnî, Süyûtî gibi birçok mütebahhir âlimler büyük bir titizlikle sahih hadisleri seçerek kitaplar hâline getirmişlerdir.¹²⁵ Nitekim Dârekutnî: “Ben sağ iken hiç kimse Peygamberimize yalan söz isnat edemez” buyurmuştur.¹²⁶ Bir sözün hadis olup olmadığını anlamakta mütehasıs olan bu zâtlara “Ricalü’l-Hadis” (Muhaddis) denilir. Bunların hayatları inceden inceye tedkik

¹²⁴ Denizkuşları, s. 49.

¹²⁵ Tecrid-i Sarih Tercümesi, c. 1, s. 286.

¹²⁶ Tecrid-i Sarih Tercümesi, c. 1, s. 276.

edilmiş ve ortaya yeni bir ilim dalı çıkmıştır ki, buna cerh ve ta'dil denir.

Ayrıca muhaddisler rivâyet ilmine pek büyük ehemmiyet vermişler ve bunu en yüksek mertebeye çıkarmışlardır. Hem her hadisin müteselsil ve mevsuk senetlerini, râvilerini ve râvilerin ahvallerini gayet müdekkikane tespit etmişlerdir. Bu ise yeni bir ilim dalı hâline gelmiştir.

Hadislerin sıhhati hakkında Üstad Bediüzzaman şu tespitlerde bulunmuştur:

“...Sahabîlerin ellerinden, binler Tâbiînün muhakkikleri el atıp almışlar; sağlam olarak ikinci asır müçtehitlerinin ellerine vermişler. Onlar da, kemal-i ciddiyetle ve hürmetle el atıp, kabul edip, arkalarındaki asrın muhakkiklerinin ellerine vermişler. Her tabaka, binler kuvvetli ellerden geçip, gele gele tâ asrımıza gelmiş. Hem Asr-ı Saadet'te yazılan Kütüb-ü Ehadîseye sağlam olarak devredilip, tâ Buhârî ve Müslim gibi ilm-i hadîsin dahî imamlarının eline geçmiş. Onlar da, kemal-i tahkik ile meratibini tefrik ederek, sıhhati şüphesiz olanları cem'ederek bize ders vermişler, takdim etmişler.”¹²⁷

“Zâten Sahabîden sonra Tâbiînün eline geçtiği vakit, tevâtür sûretini alır. Hususan Buhârî, Müslim, İbni Hibban, Tirmizî gibi kütüb-ü sahiha; tâ zaman-ı sahabeye kadar o yolu o kadar sağlam yapmışlar ve tutmuşlar ki, meselâ Buhârî'de görmek, aynı sahabeden işitmek gibidir.”¹²⁸

“İbni Cevzî gibi şiddetli binler münekkidler çıkıp; bazı mülihlerin veya fikirsiz veya hıfızsız veya nâdânların karıştırdıkları

¹²⁷ Nursî, Mektubat, s. 131.

¹²⁸ Nursî, Mektubat, s. 140; Tecrid-i Sarih Tercümesi, c. 1, s. 276.

mevzu ehadisi tefrik ettiler, gösterdiler. Sonra ehl-i keşfin tasdi-kiyle; yetmiş defa Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselam temessül edip, yakaza hâlinde onun sohbetiyle müşerref olan Celaled-din-i Süyûtî gibi allâmeler ve muhakkikler, ehadis-i sahihanın elmas-larını, sair sözlerden ve mevzuattan tefrik ettiler.”¹²⁹

Tarihin şehâdetiyle sâbittir ki, mazide olduğu gibi Pey-gamberimize yalan isnad edenler, hadis uyduranlar bugün de, yarın da çıkabilir. Ancak usûl-ü hadis ilminin koyduğu kaideler birer miyar ve mihenk taşıdır ki, altını bakırdan, hakkı bâtıldan temyiz eder.

Peygamberimizin (a.s.m) kelamı ile uydurma hadisler yan yana konulduğunda, arada apaçık bir fark ortaya çıkar. Dünyaca meşhur bir ressamın çizdiği bir tablo ile ilkokul talebesinin çizdiği resim arasında ne derece büyük bir fark varsa, Peygamberimizin (a.s.m) hadislerinin üslubu, camiyyeti ve ihtiva ettiği ulvî hakikatler, engin ve zengin mânâlar, beyânındaki berraklık ve ifadelerindeki sadelik itibarı ile aralarındaki azim fark hemen ortaya çıkar.

Bu hâl müdakkik ve mütebahhir âlimler ve belağat üstat-ları tarafından müstakil risalelerle açıklanmıştır. Onlar hik-metin, faziletin ve ahlâkın esaslarını cami olan hadis metin-lerini akıl ve mantık ölçüleriyle, ortaya koymuşlardır.

Şu hususu da önemle belirtmek gerektir ki, Kur’ân-ı Kerîm’den sonra belağat ve fesahat noktasında en ileri olan kelam Peygamberimizin kelimidir. Malumdur ki, edebi-yatta meleke kazanmış bir âlim için okuduğu bir eserin hangi edibe ait olduğunu anlamak pek kolaydır. Çünkü

¹²⁹ Nursî, Mektubat, s. 123.

üslub üzerinde pek derin, çok açık ve izalesi mümkün olmayan nişaneler vardır. Fakat bu nişaneleri hissedip zevk etmek büyük sanatkârlara mahsusdur. Yoksa mümtaz bir fikir ve irfana mâlik olmayan ve zevk-i selimden mahrum olan herhangi bir kimsenin idrak edeceği bir şey değildir. Her edibin kendine has bir ifade tarzı, bir üslubu vardır ki, eserlerinde hissedilir ve o şahsın seciyesini taşır. Evet, insanın seciyesi ile üslubu arasında gayet kuvvetli bir münasebet, bir rabita mevcuddur. Onun üslub-u beyânı aynı ile o insandır. Evet, insanların maddî sîmâları gibi, mânevî sîmâları da birbirinden farklıdır.

Bediüzzaman Hazretleri, bu konuda;

*“Hattâ nefsinin nefesinden ve sesinden; mahiyetini nefsin den (üfürmesinden) tevehhüm ve mizaç ve san'atını kelâmıyla mümtezic tahayyül etsen, hayaliyyun mezhebinde muateb olmuyorsun.”*¹³⁰ buyurur.

Bir zamanda yaşamış iki şair nazar-ı itibâre alınırsa, onların mizaç ve fitratlarında büyük farklar görünür. İşte bu fark aynıyla eserlerine ve üslub-u beyanlarına intikal eder. Meselâ Mehmed Âkif ile Tevfik Fikret aynı asırda yaşamış iki şâir oldukları hâlde, mizaç ve fitratlarının birbirine zıt olması sebebiyle üslupları da farklılık göstermiştir. Onlardan herhangi birinin bir şiirini okuyan bir ehl-i irfan, şiirin hangisine ait olduğunu derhâl idrakte güçlük çekmez.

Bediüzzaman Hazretleri bu gerçeği şöyle ifade eder:

¹³⁰ Nursî, Muhakemat, s. 74.

“Evet fenn-i hadîsin muhakkikleri, nekkadları o derece hadîs ile hususiyet peyda etmişler ki, Rasûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'ın tarz-ı ifadesine ve üslûb-u âlisine ve sûret-i ifade-sine ünsiyet edip meleke kesbetmişler ki; yüz hadîs içinde bir mevzu' u görse, “Mevzu'dur” der. “Bu, hadîs olmaz ve Peygamberin sözü değildir” der, reddeder. Sarraf gibi hadîsin cevherini tanır, başka sözü ona iltibas edemez. Yalnız İbni Cevzî gibi bazı muhakkikler tenkidde ifrat edip, bazı ehadis-i sahihaya da mevzu' demişler. Fakat her mevzu' şey'in mânâsı yanlışır demek değildir; belki “Bu söz hadîs değildir” demektir.”¹³¹

İbni Cevzî gibi katı bir münekkîd bile, Buhârî ve Müslim'deki hadislerden ancak birer tanesine ‘mevzu’ diyebilmiştir. Bu konu hakkında Tecrid-i Sarih Tercümesinde şu ifadeler yer alır:

“Zira müellif pek müşeddid (katı) olduğundan, teşdid i'tiyadına mağlûb olarak mevzu' olduklarına hiçbir delil bulunmayan birçok ehadis-i şerifeye hemen mevzu' damgasını basmış ve acele ile ‘sünen’ kitaplarında olanlardan yüz yirmi kadar, hatta Buhârî ile Müslim'den birer hâdis mevzu' deyivermiştir.”¹³²

Hâl böyle iken hil'at-i nübüvvet ile muazzez ve müşerref, gayr-i mütenahi feyz ve inâyete mazhar, belâğat ve fesahtat meydanlarının bülbülü, Risalet semâsının yekta bir güneşi olan bir zâtın sözü ile herhangi bir bedbahtın uydurması hiç birbiriyle iltibas edilebilir mi? O bülbül ki, Bediüzzaman Hazretleri'nin ifadesi ile: *“Bütün bülbüllerin en*

¹³¹ Nursî, Mektubat, s. 103.

¹³² Babanzâde Ahmed Nâim Efendi, Tecrid-i Sarih tercümesi ve şerhi, Mukaddime, 1/294.

*efdali ve en eşrefi ve en münevveri ve en bâhiri ve en azîmi ve en kerimi ve sesçe en yüksek ve vasıfça en parlak ve zikirce en etemm ve şükürce en eamm ve mahiyetçe en ekmel ve sûretçe en ecmel, kâinat bostanında, arz ve semâvâtın bütün mevcudatını latif şecaatıyla, leziz nağamatıyla, ulvî tesbihatıyla vecde ve cezbeyle getiren, nev-i beşerin andelib-i zîşanı ve benî-Âdemin bülbül-ü zü'l-Kur'ân'ı: Muhammed-i Arabî'dir."*¹³³

Herhangi bir hadis-i şerife dakik bir nazar ile bakılır, tahkik ve tahlil edilirse, Peygamberimize ait olup olmadığı hemen ortaya çıkar. Çünkü Peygamberimizin (a.s.m) hadis-i şerifleri ne Kur'ân'a, ne icmâ-i ümmete, ne kıyas-ı fukahaya, ne de kâmil bir akla kat'iyen ters düşmez. İşte böyle bir hadis-i şerife mevzu demek mücerred bir iddiadır. Bu itibarla onların tenkit ve inkârlarına değer verilmez.

Peygamberimize izafeten bir hadis uydurmak ne kadar tehlikeli ise, sahih hadislerle mevzu' demek de o derece zarırlıdır. Hadis-i şerifler üzerinde ciddi ve hakiki bir tahlil yapan mütefekkirler, bu hadislerin vahyin semeresi olduğunu anlamada pek güçlük çekmez ve şüpheye düşmezler. Fikren hasta ve rûhen sapık olanlar bahsimizden hariçtir.

Âlem-i İslâm'ın her tarafında en çok okunan ve ulemâ arasında en ziyâde itimada şâyân olan hadis kitaplarının başında "Kütüb-ü Sitte" gelir. Bunlar içinde de ehemmiyet nokta-i nazarından birinci derecede Buhârî ve Müslim gelmektedir. İmâm-ı Buhârî sahih hadisleri tesbit için İslâm ilim merkezlerini dolaşmış, hadis âlimlerinden istifade etmiştir. Hıfzına aldığı 600.000 hadisten 7395 kadarını yani

¹³³ Nursî, Sözler, s. 381.

yüzde 1,2'sini kitabına almıştır. İmâm-ı Buhârî'nin bu hâli, hadisleri ayıklamada ne kadar hassas davrandığının delilidir. Buhârî ve Müslim, fukaha ve müfessirin-i izamın ittifakıyla Kitâbullah'tan sonra en yüksek dereceyi haizdirler.¹³⁴ Hadis-i şerifler Cenâb-ı Hakk'tan peygamberlerin en ekmeleline, ümmetlerin en efdaline ihsan buyurulan bitmez, tükenmez bir irfan ve hikmet hazinesidir. Buhârî ve Müslim gibi hadis kitapları da Kur'ân'la beraber kıyâmete kadar payidar olacaktır. Bu bakımdan İslâm âlimleri Kütüb-ü Sitte'de yer alan hadislere son derece itina göstermişler ve onlar için ciltler dolusu şerh ve haşiyeler yazmışlar. Bununla da kalmamışlar, İslâm âleminin her köşe ve bucağında darü'l-hadisler (hadis medreseleri) açarak bu hadisleri okutmuşlardır. Bazı günlerde de Buhârî hadislerini hatmederlerdi.

Şu noktayı nazar-ı dikkate almak gerekir ki, bütün müçtehitler şeriata ait birçok hükmü bu hadislerden istinbat etmiş ve kütüphâneler dolusu fıkıh kitapları yazmışlardır. İşte bunların her biri hadislerin Peygamberimize ait olduğunu gösteren bir mühürdür. Bu hadislere mevzu' demek, fıkıh ilminin tümünü ortadan kaldırmayı netice verir. Bu ise kimsenin haddi değildir.

İmkânlar elverdiği müddetçe sünnet-i seniyyeye ait vazifeleri yerine getirmek îmanın kemale ermesine büyük vesiledir.

¹³⁴ Ayrıca Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisler de bir araya getirilmiştir ki, bu esere de "el-Lü'lüü ve'l-Mercân" adı verilmiştir.

Sünnete tâbi olmak hikmet ve aklın muktezası olduğu gibi, sünnete karşı olmak ve onun faziletini takdir etmemek de en büyük bir gaflettir.

Malumdur ki, sünneti seniye Kur'an-ı Âzîmüşşan'dan sonra dinimizin ikinci bir rûkn-ü azimidir. Bir şeyin aslına hürmet ve riâyeti olmayan bir insandan fazilet ve kemalat nasıl beklenebilir. Ve böyle bir insan saadet ve selamete nasıl erebilir. Bu gibi insanlar, hangi kisveye bürünürse bürünsünler, ferasetli mü'minler onları tanır. Büründükleri libaslar o keskin nazarlara perde çekemez.

3- İcmâ

İcmâ lügatte, toplama, ittifak etme mânâlarına gelir. İstılahta ise icmâ; ümmet-i Muhammed'den bir asırda gelen müçtehitlerin dinî bir hüküm üzerine ittifak etmeleridir. Görülüyor ki tıpkı lügat mânâsında olduğu gibi, icmânın istilah mânâsında da bir ittifak mevcuttur. Yalnız bu ittifaktan maksat müçtehitlerin ittifağıdır. Çünkü bunlar ilim ve irfan noktasında ümmet-i Muhammed'in en âzamlarıdır. İcmânın şartı da, içtihadı ehil olanların ittifağıdır. Artık müçtehidlerin ittifak ettikleri şey şer'î bir hüküm olur. İcmânın tahakkuku bütün müçtehitlerin ittifağına vâbestedir. Bu müçtehitlerden birisi dahi muhalefet etse, icmâ tahakkuk etmez. Zira ihtimaldir ki hak, o muhalefet eden müçtehidin elinde olsun. Bundan anlaşılıyor ki, icmânın rûkn-ü azamı ittifağıdır.

Bir asırda bulunan müçtehitlerin bir hâdisede ittifakları ve bu ittifaktan Müslümanların haberdar olması aklen mümkün ve vâkidir. Nitekim Ashâb-ı Kiram'ın bazı mes'elelerde ittifak etmiş olması katiyyen sâbit ve bize göre tevatüren mâlumdur. Ümmet-i Muhammed'in en kudretli mümes-silleri olan müçtehidîn-i izamın bir mes'elede ittifak etmeleri bir hüccettir. Böyle bir ittifakın şer'an bir hüccet sayılması bu ümmete İlâhi bir ikramdır.

İcmâ-i ümmet için birçok deliller getirilmiştir. Bunların en meşhurları:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Kim kendisine doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhalefet eder, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakırız. (Fakat âhirette de) Kendisini cehenneme koyarız. O, ne kötü bir yerdir”¹³⁵ âyet-i kerimesiyle:

إِنَّ أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَىٰ ضَلَالَةٍ

“Ümmetim dalâlet üzerine toplanmaz”¹³⁶ hadis-i şerifleridir. Diğer bir hadis-i şerifte de:

فَمَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ

¹³⁵ Nisâ Sûresi, (4), 115.

¹³⁶ İbn-u Mâce, Fiten 8.

*“Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah’ın indi mânevisinde de güzel görülmüştür”*¹³⁷ buyurulmaktadır.

İcmânın hükmünde hata ihtimali yoktur. İcmânın tahakkukundan sonra ona muhalefet edilmez, çünkü cumhura muhalefet büyük bir hatadır.

4- Kıyas

Kıyas lugatta takdir, müsavat, bir şeyi diğer bir şey ile ölçmek mânâsına gelir. Buna “mukayese” de denir.

İstîlâhî mânâsını ise, usul âlimleri muhtelif sûretlerde tarif etmişlerdir. Bu tariflerin ikisini takdim ediyorum:

Kıyas: Bir şer’î meselenin hükmünü esas alarak o meseleye misil ve benzer diğer bir mesele hakkında hüküm izhar etmektir.

Kıyas; şer’î hükmü malûm olmayan bir hâdiseyi; hüküm-ü Şer’isi malum olan başka bir hâdiseye teşbihle hüküm vermektir. Şöyle ki; iki hâdiseden birinin illeti gibi bir illet diğerinde de bulunursa, onun hükmü gibi bir hüküm bu ikinci hâdiseye için de verilebilir. Fıkıh kitaplarımız, kıyas ile tespit edilen hükümler ile doludur. Şunu da ifade edelim ki, kıyas yapmak zannedildiği gibi kolay bir iş değildir. Şöyle ki, bir hükmün çeşitli illetlerinin bulunması hâlinde bunların hangisinin fetvada esas tutulacağına karar vermek ancak mütehasıs fukahanın işidir.

¹³⁷ Müsned-ü Ahmed 1, 379; Keşfü’l-Hafâ 2, 188; Sehâvi, Makâsıdu’l-Hasene s. 432.

Kıyasın hüccet olması hem Kitap, hem sünnet, hem de icmâ-i ümmet ile sâbittir. Kur’ân’daki delil **فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ** (*Ey akıl sâhipleri ibret alın!*)¹³⁸ âyet-i kerimesidir. El-malîlî Muhammed Hamdi Hazretleri bu âyetin tefsirinde: “İbret almak diye hulâsa ettiğimiz i’tibar, meşhud olan bir malûma dikkat edip ondan bir meçhulü bilmeğe intikal eylemek demek olur. Bu da usûl-ü fıkıhta kıyas denilen istinbat usûlünün ta kendisidir. Onun için fukaha işbu **“فَاعْتَبِرُوا”** emrinden kıyasın hücciiyetine istidlal eylemişlerdir”¹³⁹ buyurmaktadır.

Sünnet-i seniyyedeki delili ise, Efendimizin (a.s.m) Muaz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken onunla yaptığı şu konuşmadır:

Fahr-i Kâinat Efendimiz, ashâbın fakih ve âlimlerinden Muaz İbni Cebel’i Yemen’e kadı olarak gönderdiğinde, kendisini imtihana tâbi tutarak şu sualleri sordular:

- Yâ Muaz ne ile hükmedeceksin?”
- Kitab ile hükmederim Yâ Rasûlallah.
- Ya onda bulamaz isen ne ile hükmedeceksin?”
- Sünnet-i seniyye ile hükmederim.
- Onda da bulamazsan.
- Artık o zaman rey’im ile içtihat ederim yâ Rasûlallah, dedi.

¹³⁸ Haşr Sûresi, (59), 2.

¹³⁹ Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. 7, s. 4816.

Hazret-i Peygamber (a.s.m) Hazret-i Muaz'ın bu cevaplarından çok memnun oldular ve “Cenâb-ı Hakka hamd ederim ki, Rasûlünün elçisini, Rasûlünün razı olacağı şeye muvaffak buyurmuştur” dediler.¹⁴⁰

Sahabe-i kiram ve selef-i sâlihîn birçok meselede kıyas ile amel ettiler. Diğer sahabe ve müçtehidîn-i izam da bunu gördükleri hâlde reddetmediler. Böylece kıyas hakkında bir icmâ vukua gelmiş oldu. Şu hâlde kıyasın hüccet olması icmâ ile de sâbit oldu.

Fakat “asıl mes'ele” ile “kıyas edilecek mesele”yi birbirinden ayırmak, aralarındaki münasebet ve müşabeheti tespit etmek kolay bir iş değildir. Bunu tâyin için birçok kayıt ve şartlara ihtiyaç vardır. Bu şartlar, usul-ü fıkıh kitaplarında sayfalar dolusu bahsedilmiştir.

¹⁴⁰ Ebû Davud, Akdiye 11, 3592-3593.

Meclis-i Şûra

İslâm fıkıhı, vâki olan herhangi bir yeni hâdiseyi hâli ve fâsıl etmeye kifâyet eder. Fıkıhta muamelâta ait umumî ve küllî kaide ve prensipler vardır ki, onların sayesinde hiçbir hâdis İslâm dininin şümûlünden hariç olmaz. Binaenaleyh, getirmiş olduğu hükümler, düsturlar, çareler nihayetsizdir, yani kıyâmete kadar gelecek bütün hâdisat ve meseleleri şâmilidir. Çünkü İslâmiyet son din olduğu için, mükemmel olmayı iktiza eder.

Müşavere, danışıp işaret almak, yani rey demektir. Toplanıp meşveret eden cemaate de “şûra” (شورى) denilir.¹⁴¹

Şûra evvel emirde bir fikr-i ilmî ile taharri-i hak ve irade-i İlâhiyye tecelliyatına ittiba’ etmek¹⁴² ile mükelleftir.

Asrının mânevî sultanı olan Bediüzzaman Hazretleri, sadrazamın diğer nâzırlarla müşavere etmesi gibi şeyhül İslâm’ın da tek başına hareket etmek yerine bir meşveret hey’eti kurması gerektiğini savunur ve bu hususu şöyle dile getirir:

¹⁴¹ Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. II, s. 1213.

¹⁴² Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. II, s. 1215.

“Bu mevki öyle bir vaziyete getirilmelidir ki, âlem-i İslâm ona itimat edebilsin. Hem menba’, hem ma’kes vaziyetini alsın. Âlem-i İslâm’a karşı vazife-i diniyesini hakkıyla îfâ edebilsin.”¹⁴³

Bediüzzaman bu şûranın lüzum ve ehemmiyetini meşrutiyetin başında dile getirmiş, böyle bir şûranın kurulmasını asrın ulemâ ve mütefekkirlerine teklif etmiş ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için çalışmıştır. Kendileri şûranın lüzumunu şöyle ifade etmektedir:

*“Asya kıtasının ve istikbalinin keşşafı ve miftahı şûradır. Yani nasıl fertler birbirleriyle meşveret eder; taifeler, kıtalar dahi o şûrayı yapmaları lazımdır...”*¹⁴⁴

Meşveret rahmet ve bereketin anahtarıdır. Ona uyan her zaman hedefine vâsıl olur.

Bu dünya bir derslane-i hikmet ve irfandır. Bir ticaretgâhdır ki, bunun sermayesi ilim ve irfandır. İşte ilim ve irfan yolunda geçirilen zaman, hayatın saadet ve selametini, değer ve kıymetini tekmile vesiledir. Evet, zamanın her saati ise hazinelerden daha kıymettardır. Çünkü birçok hizmetlere vesile olur. İşte asrımızdan evvel şu dünya misafirhânesine kafil kafil birçok âlimler, mütefekkirler, müridler gelmiş, hayatlarını İslâmiyet’in bitmez tükenmez feyz ve marifetlerine hasretmişlerdir. Müslümanların îman, ubudiyet ve muamelatına ait ihtiyaçlarını temin etmişlerdir. Bu hususta son derece say ve gayret, sebat ve metanet göstermişlerdir. Ni-

¹⁴³ Nursî, Sünûhat, RNK Neşriyat, İstanbul 2006, s. 34.

¹⁴⁴ Nursî, Tarihçe-i Hayat, s. 97.

hayet bu vazifelerini bu asrın âlimlerine emanet ederek bu dünya misafirhânesinden göçüp gitmişlerdir.

Onlar, din-i İslâm'ın bir ittifak, uhuvvet ve muhabbet dini olduğunu gösterdikleri gibi, meşveretin de bu dinin temel bir rüknü olduğunu beyân etmişlerdir.

Şûra'nın Lüzumu

Zamanımızda hayat bütün bütün değişmiş, başka bir şekle girmiştir. Bugünün hayat şartları ile müçtehitlerin zamanındaki hayat şartları arasında azim farklar vardır. Bu da fitrî bir hâldir. Çünkü her zamanın bir hayatı ve her hayatın kendine göre icapları vardır. Hayat kanununun muktezası da budur.

İnsaniyet terakkiye doğru adım attıkça, önüne daha geniş ufuklar, sahalar açılıyor. Daha mühim ihtiyaçlar ortaya çıkıyor. Her adım başında yeni yeni hâdiselerle karşılaşıyor.

İnsanlık kültür ve medeniyette ilerledikçe insanlar arasındaki muameleler de, o nispette artıyor. Bu ise yeni ihtiyaçların doğmasına sebep oluyor. Neticede bir sonraki asrın ihtiyacı bir önceki asrın ihtiyacıyla kıyas kabul etmeyecek derecede artıyor. Hatta dikkat edilirse asırlara kalmadan seneden seneye yeni hâdiseler zuhur ediyor. Bu ihtiyaçların çoğalması insanlar arasındaki ilgilerin de artmasını zorunlu kılıyor. Bundan dolayı bu şûranın vücudu yalnız âlemi İslâm için değil, bütün insanlık için lazım ve zaruri-

dir. Bu, dinin bir icabı olmakla beraber aynı zamanda ilmî, ahlâkî, medenî ve insanî bir ihtiyaçtır.

Zamanın getirdiği yeni hayat şartlarının zarureti-ne binaen hangi müçtehidin reyi ve içtihadı daha münasip ve asrın maslahatına daha evla bulunursa, onu tercihe şer'an ve fıkhen müsaade vardır.

Bu gibi ihtiyaçlara cevap verebilecek bir şûranın teşekkülü şarttır ve böyle bir şûraya şiddetle ihtiyaç vardır. Bunu bir fert değil, ancak ulemâdan müteşekkil bir şûra yapabilir. "Çünkü böyle heyet-i ilmiyenin sözü daha müessir, hükmü daha nazıfdir. Fert, dâhi de olsa hatâdan kurtulamaz." Şahsî ve münferit hükümlerin mü'minler üzerinde hiçbir tesiri olmayacağı açıktır.

Bu şûranın tahakkukundan sonra ma'rufu emir ve münkeri nehiy vazifesi öncelikle onların üzerine farz-ı ayn olur.

Dünyada maddeten terakki eden ülkelerde bu gibi ilmi heyetler hâlen mevcuttur. Bunlar memleketlerin terakki ve devamı için büyük ehemmiyeti hâizdir.

Bu şûra, yeni meseleleri hem akli hem de şer'î delillere istinat ederek değerlendirmek ve muamelata ait emirleri ıslah için meşru bir yol göstermekle mükelleftir. Bu hey'et-i ilmiye Müslümanların müşkül meselelerini hâletmek için bütün güçleri ile çalışacaklardır. Bir hâdisenin şer'î hükmünü bilmek için bir yol, bir iz mevcuttur ki, kapısı istişare ile açılır ve matlup olunan neticeye böylece varılır.

Allah'ı Teâla Hazretleri, Efendimize (a.s.m):

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İşlerde onlarla meşveret et”¹⁴⁵ ve:

وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

“Onların işleri, aralarında istişare (danışma) ile dir”¹⁴⁶ buyurmuşlardır. Peygamberimiz her hususta vahye ve ilhama mazhar olduğu hâlde, istişareye memur olmaları gösteriyor ki, mü’minlerin de meşverete ehemmiyet vermeleri vücut derecesinde zaruridir.

Evet meşveret eden pişman olmaz. Çünkü meşveret şer ve zararları def eden emin bir kale gibidir. Bu bakımdan, başta Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer olmak üzere bütün sahabe-i kiram Peygamberimizi örnek alarak bu kale den dışarı çıkmamışlardır. Nitekim Peygamber Efendimiz (a.s.m) Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer’e: “Siz bir şeyde ittifak ederseniz, ben size muhalefet etmem”¹⁴⁷ demekle ümmetine istişareyi tâlim buyurmuştur.

Yine, İmâm-ı Ali’den şöyle rivâyet olunur:

“Dedim ki:

– Yâ Rasûlallah! Birtakım meseleler hadis oluyor (sonradan vuku buluyor); hakkında ne bir âyet nâzil olmuş, ne de sünnetiniz sebkat etmiş (sünnet ile açıklık getirilmiş). Ne yapmalı?

¹⁴⁵ Âl-i İmrân Sûresi, (3), 159.

¹⁴⁶ Şûrâ Sûresi, (42), 38.

¹⁴⁷ İbn Teymiyye, Minhâcû’s Sünne, c. II, s. 160.

Buyurdular ki:

– Müslümanların âlimlerini toplayıp meseleyi aranızda istişare ediniz. O mevzuda rey-i vâhid ile hükmetmeyiniz.”¹⁴⁸

Mervîdir ki, işbu الامر وشاورهم فی النâzil olduğu zaman Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

امان الله ورسوله لغنيان عنها ولكم جعل الله تعالى ر
حمة لامتى فمن استشا رمنهم لم يعدم جعل الله تعالى ر
حمة لامتى فمن استشا رمنهم لم يعدم رشد او من تر كها
لم يعدم غيا

“Biliniz ki, Allah ve Rasûlü müşavereden her hâlde müstağnidirler ve lâkin Allah-u Tealâ bunu benim ümmetime bir rahmet kıldı, onlardan her kim istişare ederse, rüşdden mahrum olmaz, her kim de terk ederse, hatadan kurtulmaz.” Diğer bir hadis-i şerifte de:

ما تشاور قوم قط الا هدوا الارشاد امرهم

“Müşavere eden bir kavim her hâlde işlerinin en doğrusuna muvaffak olur” buyurulmuştur.

Bütün bunlardan anlaşılır ki, burada Peygambere hitaben vârid olan “veşavirehüm” emr-i balâda beyân olduğu üzere birçok fevâidi muhtevi olmakla beraber, bunun illet ve hikmeti asliyyesi ümmetin ta’lim ve terbiyyesi için vârid

¹⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, İ’lâmü’l-Muvakka’in, c. I, s. 74.

olmuş bulunmasıdır. Binaenaleyh Peygamber için müşavere, mendub da olsa ümmet için vâciptir.¹⁴⁹

Ülkeler ve kıtalar arasında meşveret edilebileceği gibi, fikren tâ asrı saadete, ashâb ve tâbiîn devrine gidip bizzat onların fikir ve ilimlerinden istifade ve istifaze etmek de mümkündür. Çünkü istişare İslâm'ın rûhu mesabesinde-
dir. Bir müşkül meselenin hâlline yardım edecek bir fikri beyân etmek, ehl-i ilim için az bir şeref değildir. Böyle istişare yolu ile hükümler taharri edilebilir, meseleler hâll edilir. Nitekim Allah'ı Teâla Hazretleri:

فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) ehline sorun”¹⁵⁰ buyurarak, mü'minlere mes'elelerini ulemâyâ danışmalarını emrediyor.

Mü'minlere yol gösterme ve müşküllerini hâlletme vazifesini en mükemmel mânâsıyla bir ilm-i hey'et deruhte edebilir. Milletin saadet ve terakkisi buna bağlıdır. Böyle bir şûranın lüzumunda Kur'ân ve Sünnet, akıl ve ilim, tecrübe ve tarih, zaman ve vukuat müttefiktir.

Bediüzzaman Hazretleri böyle bir şûrânın lüzumunu şöyle dile getirir.

“Bir fikre davet, cumhur-u ulemânın kabulüne vâbestedir. Yoksa dâvet bid'attır, reddedilir.”¹⁵¹

¹⁴⁹ Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. II, s. 1217.

¹⁵⁰ Nahl Sûresi, (16), 43.

¹⁵¹ Nursî, Mektubat, s. 525.

“...şu zaman, cemaat zamanıdır; şahıs zamanı değil! Şahıs ne kadar dâhi ve hattâ yüz dâhi derecesinde olsa, bir cemaatin mümessili olmazsa, bir cemaatin şahs-ı mânevîsini temsil etmezse; muhalif bir cemaatin şahs-ı manevîsine karşı mağlûbdur.”¹⁵²

Bediüzzaman Hazretleri bu cemaat fikrini tefsir mevzuunda şöyle buyurur:

“Binaenaleyh Kur’ân’ın ince mânâlarının ve tefsirlerde dağınık bir sûrette bulunan mehasininin ve zamanın tecrübesiyle fennin keşfi sayesinde tecelli eden hakikatlerinin tesbitiyle, her biri birkaç fende mütehasıs olmak üzere muhakkikîn-i ulemâdan yüksek bir heyetin tedkikâtıyla, tahkikâtıyla bir tefsirin yapılması lâzımdır.”¹⁵³

Böyle bir hey’etin teşekkülüne tefsir hususunda yüz derece ihtiyaç varsa, fıkha ait hükümlerde bu ihtiyaç binlere yüz binlere çıkar.

Bu ümmeti irşat edecek, düştüğü gaflet ve sefâhatten uyandırabilecek cazibedar bir ruh lâzımdır. O da ancak böyle bir şûrânın şahs-ı mânevîsinden tecelli ve tezâhür edebilir. Evet, bunun olduğu yerde sefâhat, dalâlet ve ecnebi âdetleri gibi kâbuslar, sokulacak bir menfez, bir yol bulamaz.

Böyle bir heyet-i ilmiyenin teşkili bütün ümmet için farz-ı kifayedir.

“İçinizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun;”¹⁵⁴ âyet-i kerimesi, bütün

¹⁵² Nursî, Mektubat, s. 488.

¹⁵³ Nursî, İşarat’ül İcaz, s. 9.

¹⁵⁴ Âl-i İmrân Sûresi, (3), 104.

Müslümanları irşad edip uyandıran ezelden gelen bir sayhadır. Bu vazife ifâ edilmezse, başta âlimler olmak üzere hiçbir Müslüman mesuliyetten kurtulamaz. Demek ki, böyle bir şûra, zaman ve şartların değişmesiyle hayatın tabii ihtiyaçlarından ortaya çıkan yeni hâdiselere ait hükümleri beyân etmekle mükelleftir.

Şûra'nın Özellikleri

Bu yüksek şûra, İslâm'ın öz cevherlerine vâkıf, İslâm hukukunu ihata edecek, Şeriat-ı Muhammediye'nin esrarını anlayacak; ihlâs ve sadakat, azim ve sebat, sabır ve metanet sâhibi muttaki ehl-i ilim ve mütefekkirlerden teşkil edilmelidir. Tâ ki, önlerine çıkan mânileri sarsılmaz bir îmanla göğüsleyebilsinler, yeni hâdiseler hususunda Müslümanlara yol gösterebilsinler ve dine gelebilecek taarruz ve hücumları def edebilsinler.

Bu şûraya dâhil olan şahıslar, kendi arzu ve temennilerini ibrâza değil, hakikatin hükmünü izhara müteveccih olmalıdırlar ve mes'eleleri böyle değerlendirmelidirler.

Evet, azim ve gayretin bu harikulade kuvvet ve tesirini İslâm tarihinde birçok mürşidlerin hizmetlerinde görmekteyiz. Bu hâsiyet, bir heyet ve bir cemaatte olursa, elbette ki bundan çok daha harika hizmetler doğacaktır.

Şûra'nın Vazifesi

Zaman içerisindeki hâdiselerin değişmesi ile esasa taluk etmeyen fer'î hükümler de teceddüt etmektedir. Bu hükümler açıkça olmazsa da, remz ve işaret cihetiyle Kur'an

ve Sünnet-i Şerif’de mündemiçdir. Çünkü fûruata ait düstur ve kanunların esas istinadgâhı kitab ve sünnettir.

Bu ilmî heyet herhangi bir meseleyi önce Kur’ân ve sünnette, sonra dört mezhebe ait kitaplarda arar. O meseleye dair açık bir hüküm bulurlarsa onunla fetva verirler. Şayet sarahat ile bulunmazsa o kitaplarda derc edilen umum kaideleri, prensipleri nazar-ı dikkate alarak matlub olan meseleyi buna göre ortaya koyarlar.

Şûra, fıkıh âlimlerinin kaidelerini, usûllerini, fikirlerini, işaretlerini âdetâ hazmetmiş bir hâle geldikten ve bu sahada meleke kazandıktan sonra, o kitaplarda mevcut olmayan meseleyi onlardaki kaidelere uygun olarak bir çözüme kavuştururlar. Zamanın ihtiyacına göre en uygun mesele hangi mezhepte bulunursa, onu tercih etmek bu millet için zaruretler. Hangi müçtehidin kavli; zamanın ihtiyacını tatmin ediyorsa, bu hey’et-i ilmiye o müçtehidin fetvasıyla müşkülli hâller. Onlarda bulunmadıkları takdirde Hanefî mezhebinde “İstihsan”, Mâlikî mezhebinde “Mesâlih-i mürsele” adı verilen kaideye göre mes’eleleri hâllerler.

İstihsan ve Mesâlih-i Mürsele

İstihsan; lugatta “beğenmek, güzel bulmak; bir şeyin iyi olduğu kanaatinde bulunmak; beğenilmek¹⁵⁵ mânâlarına gelir. Istilahî mânâsı ise; kıyası terk edip, nassa, yani, âyet ve hadis-i şeriflerin hükümlerine en uygun olanı almak, zorlaştırmayan hükümle, râcih delil ile amel etmektir. İstihsan, fukaha-i izam tarafından değişik şekillerde tarif edilmiştir.

¹⁵⁵ Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav A.Ş., s. 473.

Fukahanın bazılarına göre, istihsan “nasa en muvafık olan meseleyi ve hükümleri ihtiyar eylemektir”. Eimme-i usûl ulemâsından İmâm-ı Serahsi Hazretleri meşhur Mebsut kitabının Kitab-ül istihsan bahsinde; “İstihsan; kolaylık için zorluğu terk etmektir” der.

Mesâlih-i mürseleden maksat ise bir mesele hakkında şeriatla açıkça bir şey bulunmadığı takdirde insanların maslahatına, hayrına, dünyevî ve uhrevî faydasına en uygun hükmün verilmesi demektir. Zâten İslâm hukukunda da yeni hükümleri isbat için mesâlih-i mürsele en büyük esas ve en büyük bir delil olarak kabul edilmiştir.

Allah’u Teâla Hazretleri Müslümanlar hakkında güçlüğü değil, kolaylığı murat eder. Buna birçok âyet ve hadis-i şeriften deliller getirilmiştir.

Mesâlih-i mürseleye ait naklî deliller:

”يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ”

Allah size kolaylık ister, zorluk istemez.”¹⁵⁶

وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ

“Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi.”¹⁵⁷

إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ

“Muhakkak ki din kolaylıktır.”¹⁵⁸

¹⁵⁶ Bakara Sûresi, (2), 185.

¹⁵⁷ Hac Sûresi, (22), 78.

¹⁵⁸ Münâvî, Feyzü'l-Kadîr (Şerhü'l-Câmiü's-Sağîr), c. 2, s. 329.

Âyet ve hadis-i şeriflerinden anlaşılıyor ki, muamelata ait hükümlerde kolaylık ve müsamaha ciheti iltizam edilmiştir.

Hanefî fukahası, “meşakkat kolaylığı celbeder”, “zamanın tebdiliyle, ahkâmın tebdili inkâr olunamaz”, “Muamelâtta insanları fesada nisbetten ise, mümkün olduğu kadar sıhate hamletmek daha evladır”, “Örf ve âdetler münazaayı (nizayı) keser”, gibi esaslardan hareketle, birçok fikhî kanun ve kaideler ortaya koymuşlardır.

Peygamber Efendimiz ashâbına, halka daima sühûlet gösterilmesini tavsiye buyururdu. Billhassa nefret ve şiddeti icap eden şeylerden kaçınmalarını tembih ederdi.

Demek ki, dinî hükümlerin en hayırlısı, en kolay olanıdır. Bu istihsan ve mesâlih-i mürsele kaidesiyle şeriata ait birçok müşküller hâll edilmiştir ve edilebilir.

Bu bahse son verirken, önemli gördüğüm bazı noktalara temas etmekte fayda görüyorum; şûrânın bir vazifesi de, ihtilafları ortadan kaldırmakla Müslümanların birlik ve beraberliğine uhuvvet ve muhabbetine hizmet etmektir.

Bugün dünyada en ziyâde ikaz ve irşada, ittihad ve ittifaka muhabbet ve uhuvvete muhtaç olan bir millet varsa o da İslâm milletidir. Şu hâlde şûra bu vazifenin îfâsında kusur edecek olursa pek büyük bir mes’uliyet altında kalır. Evet, ilim ve fûnûn akılları hayrette bırakacak derecede yükseliyor. Sürekli yeni keşifler ortaya çıkıyor, nimetler servetler çoğalıyor. Fakat buna rağmen beşerde ızdıraplar dinmiyor. Huzur ve adalet temin edilemiyor. Akıl ve hayale gelmeyen çeşitli cinâyet ve zulümler irtikab olunuyor. Sefahat

ve dalâlet her an ilerliyor. Hayâ ve iffet gibi ulvî seciyeleri-miz kayboluyor. Fertleri birbirine rabt eden mânevî bağla-rımız her gün biraz daha gevşiyor. Merhamet ve şefkat azalıyor. Maddi ve mânevî terakki ve tekemmülümüze sebep olan İslâm dinine gereken ehemmiyet verilmiyor.

Şûrânın en önemli bir vazifesi de Müslümanları irşad ve ikaz ederek onlara ârız olan mânevî hastalıkların tedavi-sine çalışmak ve beşeri daldığı o derin gaflet uykusundan uyandırmaktır. Âfakta ve enfüste tecelli eden ilâhî işaret ve delillere insanların dikkatini çekerek, sağlam bir tefek-kür sistemini insanlığın nazarına arz etmektir. Bunlara ait delilleri talim etmektir. İmana ait delilleri insanların naza-rına sunmak, onları düşünmeye sevk etmekle nefsin tasal-lutundan kurtarmaktır.

Evet, hamiyetperver bir insanın, hayatından daha de-ğerli tuttuğu kendi milletini, sefâhat ve dalaletin kuca-ğına terk etmesi düşünülemez. Bu hâl dikkate alındığında, ulemânın cemiyet içinde ne mühim bir vazife ile mükellef oldukları ve onlardan ne büyük himmet ve hizmet bekle-nildiği kolaylıkla anlaşılır.

Cenâb-ı Vacibü'l Vücut Hazretleri ulemâyı pek bü-yük, mukaddes bir vazife ile tavzif eylemiştir. Evet pek bü-yük ve mukaddes dedik, çünkü âlemde en büyük esbâb-ı feyz ve saadet vazifeperverliktedir. Şimdiye kadar, bu şanlı ve azametli millet içinde bu kadar âlicenab, fedakâr ve ideal sâhibi kimseler daima çıkmıştır. İnşaaallah bundan sonra da çıkmaya devam edecektir.

Elhasıl, Müslümanların her türlü fikhî mes'elelerini hâlletmek üzere hakiki âlim ve ciddi mütefekkirlerden,

faziletli mütefenninlerden meydana gelecek bir ilmî heyet-i teşekkülü zaruridir. Tâ ki bu milletin dünyevî ve uhrevî saadetini temin edebilsinler. Şayet böyle bir hey'et teşekkül etmezse, üç-beş kitap okuyan yarım mollalar ve sahte müctehitler ortaya çıkacak, allame-i zaman kesilerek câhilane bir taassub ile hem kendilerini, hem de milleti dalâlete götüreceklidir.

Ümidvâriz. Asırlardan beri devam eden şu cehâlet karanlığı muhakkak zail olup, yerini İslâmiyet güneşine terk edecektir. Biz buna bütün samimiyetimizle inanmaktayız. Eminiz ki Hazret-i Allah pür himmet ve âli cenap âlimlerin meşvereti sayesinde bu necip Müslüman milletini cehalet ve sefâhetin pençesinden kurtarıp maddî-mânevî tekâmüle sevk edecektir. İşte o zaman nur-u îman, feyz-i Kur'ân, bütün İslâm âlemini, belki de topyekûn insanlığı tenvir edecektir.

Temenni ederiz ki Hazret-i Allah, bu şûra sayesinde Müslümanlardan şu gaflet ve dalaleti izale eder. Bu millet-i İslâmiyeyi maddî ve mânevî saadete kavuşturur. O zaman zulûmat nûra, cehâlet irfana, îman küfre galebe çalar. İşte:

وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

*“Kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır”*¹⁵⁹ âyetinin sırrı böylece zâhir olur. İnsaniyet yaradılışın hikmetini idrak etmekle gaye-i kemale yükselmiş olur.

¹⁵⁹ Saff Sûresi, (61), 8.

Ehil Olmayan Müçtehitler

İçtihat Heveslilerinin Yanıldıkları Hususların Beyânı

أَفَةُ الدِّينِ ثَلَاثٌ: فَقِيهٌ فَاجِرٌ، وَإِمَامٌ جَائِرٌ، وَمُجْتَهِدٌ جَاهِلٌ

**Dinin âfatı üçtür: Haktan sapmış fakîh,
zâlim devlet reisi, câhil müçtehit.**¹⁶⁰

İçtihat, telaffuzu kolay fakat mânâsı engin ve zengin bir kelimedir. Onun mânâsından gâfil bazı kimsele-
rin kendilerini müçtehidin-i izam hazretlerinin seviyesinde
tahayyül etmeleri gerçekten acı ve aynı zamanda da gülünç
bir durumdur.

Devr-i Risaletten başlayıp tâ hicri dördüncü asrın son-
larına kadar yetişen müçtehit ve fukaha, içtihadı dair esas
ve düsturları tesbit etmişler ve bu vazifeyi hakkıyla yerine
getirmişlerdir. Fakat dördüncü asrın sonlarına doğru bu
mümtaz zâtlar azalmaya başladı. İçtihat ehlinin azalması da
içtihat kapısının kapanmasına vesile oldu. İçtihadın İslâmî
ilimler arasında yüksek ve seçkin bir yeri olmasına rağ-
men, bu mümtaz kapı zâtında açık iken, ehilleri yetişeme-
diği için kapalı sayıldı. İçtihat aklen mümkün ancak âdeten
muhal hâline geldi.

¹⁶⁰ Feyzü'l-Kadîr (Şerhü'l-Câmiü's-Sağîr), c. 1, s. 52, 8.

Erbâbı için içtihat kapısı ardına kadar açık olmakla beraber, fukahadan İbn Âbidîn gibi bir zâtın, içtihat kapısının asırlar evvel kapandığını beyân buyurması muhtemel bir fitne ve fesadı önlemek içindir.

Bu hususu Bediüzzaman Hazretleri şöyle tespit etmiştir: *“Nasıl ki kışta, fırtınaların şiddetli olduğu bir vakitte, dar delikler dahi seddedilir. Yeni kapıları açmak, hiçbir cihetle kâr-ı akıl değil. Hem nasıl ki büyük bir selin hücumunda, tamir için duvarlarda delikler açmak gark olmağa vesiledir. Öyle de, şu münkerat zamanında ve âdat-ı ecanibin istilasî anında ve bid’aların kesreti vaktinde ve dalâletin tahribatı hengâmında, içtihat nâmıyla, kasr-ı İslâmiyet’ten yeni kapılar açıp, duvarlarından muharriblerin girmesine vesile olacak delikler açmak, İslâmiyet’e cinâyettir.”*¹⁶¹

Bu hususta Elmalılı Hamdi Yazır da şöyle buyururlar: *“İçtihat kapısının kapanması öyle zannedildiği gibi bazı kendini takılı zannedenlerin hayal hânesinde vücut bulmuş bir efsane değil, belki İbni Hümam gibi birçok Hanefî ulemâsı, Gazâlî ve Gaffal gibi Şâfiî muhakkikleri tarafından sarahatla söylenmiş bir hakikattir. Ulemâ-i usûl, bir asrın müçtehit-siz olmasını câiz görmüşlerdir.”*¹⁶²

“İçtihat inhisar altına alınmamıştır. Müçtehidlik de Hıristiyanlıkta olduğu gibi dinin tevcih ettiği rûhânî bir makam değildir. Belki o, ilim ve iktidarın insana kazandırdığı bir selâhiyettir. Bazı insanlar az bir ilim tahsil etmekle kendilerini din sahasında mütehassıs bir âlim zannediyorlar.”

¹⁶¹ Nursî, Sözler, s. 525.

¹⁶² Yazır, “İçtihad” Beyânü’l-Hak Mecmuası, Sayı 27, c. 2-3, s. 622, 1.

Bu gibi kimseler Ali Ulvi Kurucu Bey'in şu güzel ifadele-riyle kendilerini mizana koysalar, herhâlde böyle bir dâvâda bulunamazlar.

“Peygamber Efendimiz, *الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ* yâni: “Âlimler, Peygamberlerin vârisleridirler” hadîs-i şerifleriyle âlim olma-nın pek kolay bir şey olmadığını, i'cazkâr belâgatleri ile beyân buyuruyorlar.

Zira mademki, bir âlim, Peygamberlerin vârisidir, o hâlde, hak ve hakikatin tebliğ ve neşri hususunda, aynen onların tut-muş oldukları yolu takip etmesi lâzımdır. Her ne kadar bu yol; bütün dağ, taş, çamur, çakıl, uçurum, daha beteri takip, tev-kif, muhakeme, hapis, zindan, sürgün, tecrid, zehirlenme, idam sehpaları ve daha akıl ve hayale gelmeyen nice bin zulüm ve işkencelerle dolu da olsa...”¹⁶³

O hâlde, içtihat şartlarını hâiz olan bir âlimin içtihat yapmasına dinen hiçbir mâni yoktur. Fakat bu zamanda, içtihadı ehil bir kimse yeryüzünde var mıdır ve bir şah-sın bu evsafı yetişmesi mümkün müdür? Zâtında müm-kün olsa bile cumhur-u ulemânın beyân ve ikrarıyla dör-düncü asırdan beri vukuu sâbit olmamıştır. Gerçeğin bu olduğunu yirminci asrın mütehassıs ve muhakkiklerinden Hüseyin-i Cisri, Ömer Nasuhi, Şeyhü'l- İslâm Mustafa Sabri ve diğer zâtlar kitaplarında beyân etmişlerdir, zâten şimdiye kadar müçtehitlik dâvâ edenler, mücerret iddia-dan ileri gidememişlerdir. Şimdi de iddia eden varsa bu-yursun içtihat etsin.

¹⁶³ Nursî, Tarihçe-i Hayat, s. 7-8.

Peygamberimiz Efendimiz (a.s.m) Hazretleri, kemal-i teessür ile şöyle buyurmuşlardır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِرَاعًا ، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ ، وَلَكِنْ
يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا ، اتَّخَذَ
النَّاسُ رُءُوسًا جُهَالًا فُسِّئِلُوا ، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ ، فَضَلُّوا
وَأَضَلُّوا

“Muhakkak ki, Allahu Teâla verdiği ilmi insanlardan çekip almaz. Ancak âlimlerin ölmesiyle ilimler de gider. Hatta din makamları câhillerin elinde kalır. Kendilerine başvuruldukça yanlış fetvalar vermekle kendileri sapıttıkları gibi, insanları da şaşırtırlar.”¹⁶⁴

İşte bu hadîs-i şerif bir mucize olarak asrımıza en geniş mânâda bakıyor. İslâm dinine hakkı ile vâkıf olmayan bazı kimseler görüyoruz ki, müçtehidâne bir tavır ve bir gurur ile her sorulan suale tereddütsüz cevap veriyorlar, şer’î bir esasa istinat etmeden, dinî hükümlere layıkıyla vâkıf olmadan İslâm nâmına, mukaddesat hesabına ahkâm kesiyorlar. Bu ise câhilane bir cürettir. İslâm dinine karşı bir laubaliliktir ve onun kudsiyetini, ulviyetini hafife almaktır. Onların bu hatalarında ısrarları, sözleri, özlery ve izleri hep bu ahval üzere devam etmektedir. İşte bu gâfiller zümresidir ki; cehâlet onları azdırmış, onlar da insanları azdırmıyorlar.

Taassup ve insafsızlık hakikatin inkişafına en büyük mânidir; güneşi gözlerden saklayan siyah bulutlar gibidir. Basiret gözünü kör eder.

¹⁶⁴ Buhârî, İlim, 34.

Kesin burhanlarla tahakkuk etmiştir ki, insanlık âlemi için cehâletten daha büyük musibet tasavvur edilemez. Hakikaten cehâlet öyle büyük bir musibettir ki, zararı hem dünya, hem de âhirete şâmilidir.

Bu fikirleri ortaya atanlar, içtihadın hakikî mânâsını, esaslarını ve kaidelerini bilmiş olsalardı, öyle asılsız, çürük iddialarla kendilerini gülünç duruma düşürüp, zihinleri bulandırmaz ve fikir anarşisine yol açmazlardı.

Hem müçtehitlerin büyüklüğünü teslim ve onları takdir ederek kendi bâtil hayallerine kapılmazlar, müçtehitleri küçük görme sevdasına düşmezlerdi.

Sual: Bugünkü bazı insanların kendilerini büyük müçtehitlerle denk tutmalarının, hatta onlardan üstün görmelerinin sebebi nedir?

Cevap: Şu bir hakikattir ki insan hiçbir şeyde haddini tecavüz etmemelidir. Haddini bildiği sürece hürmet ve muhabbete mazhar olur. Haddini bilmeyen adam, kendi kadri ve haysiyetini muhafaza edemez. Evet, edebin aslı ve esası kişinin haddini bilmesi ve haysiyetinin muhafazasına ihtimam göstermesidir. Aksi takdirde edep dairesinin dışına çıkar ve insanların nefretine hedef olur. Böyleleri hakkında, Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurmaktadır:

طُوبَى لِمَنْ عَرَفَ حَدَّهُ وَلَمْ يَتَجَاوِزْ طَوْرَهُ

Yani: “Ne mutlu o adama ki, kendini bilip haddinden tecavüz etmez.” Nasıl bir zerre camdan, bir katre sudan, bir havuzdan, denizden, kamerden seyyarelere kadar güneşin cilveleri var. Her birisi kabiliyetine göre güneşin aksini,

misalini tutuyor ve haddini biliyor. Bir katre su, kendi kabiliyetine göre “Güneş’in bir aksi bende vardır” der. Fakat “Ben de deniz gibi bir âyineyim” diyemez.¹⁶⁵

Müçtehidin-i izama karşı edep, onları takdir edip lâıyk oldukları hürmeti göstermek ve onların ilim ve irfanlarından istifade etmekle olur. Zâten insaf ve vicdanın gereği de budur. Aksi hâlde selef-i sâlihinin, “bütün zamanların hâcatına dar gelmeyen” sâfi ve hâlis içtihatlarını beğenmemek ve eksik görmek büyük bir mahrumiyet ve fahiş bir hatadır.

İlmî bir şeyi fikren tasavvur etmek mümkündür, fakat bunun fiilen tahakkuku başkadır. Müçtehit olmayı tasavvur etmek başkadır, müçtehit olmak başkadır. Şu âlem-i kevn ve fesadda neler olmuştur ve daha neler de olacaktır. Acaba yalancı peygamberler ortaya çıkmamış mı ki, yalancı müçtehitler de çıkmasın.

Her nasılsa insan, kendi yıldız böceği kadar aklını, mum ışığı kadar ilmini pek cazip görüp büyük müçtehitlere müsavat dâvâsında bulunur. Bilmem ki, insan nasıl bir galat ve nasıl kazib bir hayal ile aldanıp da içtihadın engin ve zengin bir umman olduğundan gaflet ediyor. Denilebilir ki, böyle zâtlar içtihat kelimesinin semtine ulaşabilse veya o deryanın kenarında gezseler, müçtehitlerin izlerini görseleler bu kadar gürültüyü, bu kadar taşkınlığı ve bu denli akılsızlığı yapmazlar.

Bu ehliyetsiz ve haddini müteceviz şahıslar, kendi söz ve fiillerinin şeriata uyup uymadığını bizzat kendilerinin tesbit edecekleri ve Kur’ân ve Hadiste mesnedini bulamadıkları

¹⁶⁵ Nursî, Lem’alar, s. 154.

meseleleri de kıyas yapmak sûretiyle hâlledebilecekleri iddiasındadırlar. Hâlbuki bu tarz hareket çok cihetlerle hatalıdır. Zira kıyas yaparak hüküm çıkarmayı bu zamanda değil herhangi bir kimse, belki muhakkık ve mütehasıs büyük bir din âlimi de yapamaz. Edille-i şeriyeden şeriata ait hükümleri istinbat ve istihraç etmek ancak müctehidîn-i izamın hakkı ve onların vazifesidir. Üstad Bediüzzaman'ın tâbiriyle “Karınca devenin yükünü götüremez.”¹⁶⁶

Asrımızdaki sözde müctehitlerin hâllerine ve gayelerine nazar edildiğinde; kiminin zenginliğin ihtişamında, kiminin şan ve şöhretin câzibesinde, kiminin de mevki ve makamın peşinde olduğu görülür.

Cenâb-ı Hakk, Kur’ân-ı Kerîm’de:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ
وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بََعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ
يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler, zandan çok sakının. Çünkü zannın bazıları ağır günahtır, vebaldır. Birbirinizin gizliliklerini araştırmayın ve bazınız bazınızı gıybet de etmesin. Hiçbiriniz ölü kardeşinin etini yemesini sever mi? Demek ondan tiksindiniz! Öyle ise Allah’tan korkun. Muhakkak ki Allah, tevbeleri kabul edicidir, çok esirgeyicidir”¹⁶⁷ buyurmaktadır.

Sahih bir rivâyet de vardır ki: *“Her kim bir mü’minde bulunmayan şeyleri, onu ayıplamak için insanlar arasında*

¹⁶⁶ Nursî, Kızıl İcâz, Envar Neşriyat.

¹⁶⁷ Hucurât Sûresi, (49), 516.

konusup ve yayarsa, Allah-u Azimuşşan onu, sözünü isbat edinceye kadar cehennemde hapsedecektir.”¹⁶⁸

Acaba herhangi bir ferdin hukukuna tecavüz edenin hâli böyle olunca, müçtehidîn-i kiram efendilerimizi hafife alanların hâli ne olacaktır! Evet, ulemânın etleri zehirdir; koklayanı hasta eder, tadanı öldürür. Müçtehidîn-i kiram hazretleri:

آلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Allah-u Teâla Hazretlerinin evliyelerine korku ve hüznün yoktur”¹⁶⁹ mealindeki âyet-i kerimesiyle müjdelenen evliya zümresinin sertâcıdırlar. Onların kemâlat ve feyizlerini; irfan ve kerâmetlerini, İslâmiyet’e yapmış oldukları hizmetlerini, câhil ve nankör olanlardan başka kim inkâr edebilir? Şeriat ile hakikati, kemal ile kendilerinde cem edenler işte bu zâtlardır. Bunları tenkis ve istihfaf etmenin neticesi ebedî helakettir. İmâm-ı Buhârî ve diğer hadis imamlarının rivâyet ettikleri bir hadis-i kudsîde, Cenâb-ı Hakk buyuruyor ki:

مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ

Yani “Her kim benim bir veli kuluma adavet ederse, bizzat ben Âzimuşşan’a karşı harbe kıyam etmiş olur.”¹⁷⁰

Onların değil akıl ve kalpleri, vehim ve hayalleri dahi her türlü mâlâyânıyattan müberrâdır. Hissiyatları uyanık,

¹⁶⁸ Ebû Davud, Akdiye, 14; İbn Mace, Eşribe, 4.

¹⁶⁹ Yûnus Sûresi, (10), 62.

¹⁷⁰ Buhârî, Rikâk 38.

latifeleri hüşyar olan bu zâtlarla kim müsavaat dâvâ edebilir. Onların bir senede kazandıkları ilim, irfan ve fazileti, bu zamandaki insanlar yüz senede de kazanamazlar. Kur'ân-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden ahkâmları istihraç etmede onlara yetişmek kimin haddidir. Çünkü o zamanda bütün zihin ve kalpler istinbad-i ahkâmla yani Kur'ân'dan hüküm çıkarmakla meşguldü. O asır bu hâli icap ediyordu. O zamanın çarkları bu tarz üzere dönüyor ve böyle cereyan ediyordu. Bu devirde ise ebedî saadete bedel, fani dünyanın zevk ve safası asıl maksad hükmüne geçmiştir. Ayrıca dünya siyaseti kalplerde yer tutmuş, zamanın câzibedar fitne ve sefâhetleri gönülleri esir etmiştir. Böylece insanlar, çoğunlukla ilim ve mâneviyattan uzak kalıp zihinleri dağılmış ve akılları körleşmiştir.

Şu fitrî bir kaidedir ki, hâdiselere bakmada zamanın farklı tesirleri, feyz ve faydaları vardır. Bahar zamanı kış ile mukayese edilemeyeceği gibi, asr-ı saadet, sahabe ve tâbiîn devri de bu zamana kıyas edilemez. Sahabe-i kiram nübüvvet güneşi ile müşerref olmuşlar, müçtehitler ise ona yakın bir yörüngede yer almışlardır. Bilinen bir hakikattir ki güneşin huzurunda daimi duran bağ ve bahçelerde büyüyen meyvelerin tadı, rengi ve kokusu ile, kutuplara yakın bölgelerde bulunan bağ ve bahçelerde yetişen meyve ve sebzelerin rengi, kokusu ve tadı mukayese edilemez. Bunun gibi sahabe ve müçtehidîn-i izam hazretlerinin devri ile bu asr-ı hazır da mukayese edilemez. Bediüzzaman Hazretleri'nin buyurduğu gibi:

“Sohbet-i Nebeviye öyle bir iksirdir ki, bir dakikada ona mazhar bir zât, senelerle seyr ü sülûke mukabil, hakikatin

envârına mazhar olur. Çünkü sohbette insibağ ve in'ikas vardır. Malûmdur ki: İn'ikas ve tebaiyetle, o Nur-u A'zam-ı Nübüvvetle beraber en azîm bir mertebeye çıkabilir. Nasıl ki, bir sultanın hizmetkârı ve onun tebaiyeti ile öyle bir mevkiye çıkar ki, bir şah çıkamaz. İşte şu sırdandır ki, en büyük veliler sahabe derecesine çıkamıyorlar...

Sohbet-i Nebeviye ne derece bir iksir-i nûrânî olduğu bununla anlaşılır ki: Bir bedevi adam, kızını sağ olarak defnedecek derecede bir kasavet-i vahşiyannede bulunduğu hâlde, gelip bir saat sohbet-i Nebeviyeye müşerref olur, daha karıncaya ayağını basamaz derecede bir şefkat-i rahîmaneyi kesbederdi. Hem cahil, vahşi bir adam, bir gün sohbet-i Nebeviyeye mazhar olur; sonra Çin ve Hind gibi memleketlere giderdi, o mütemeddin kavimlere muallim-i hakaik ve rehber-i kemalât olurdu.”¹⁷¹

Bugün memleketimizde Râzî, Beyzâvî, Sekkaki ve Zemahşerî gibi âlimlerin yetişmesi şöyle dursun, Osmanlının son döneminde yetişen Elmalılı ve Babanzâde gibi âlimlerin eserlerini hakkıyla anlayacak insanlar bile nâdirdir. Bununla beraber her nasılsa içtihat dâvâsında bulunanların adedi her gün biraz daha artmaktadır. Doğrusu buna esef etmemek elde değil. Bu dâvâda bulunanlar, içtihat makamının ehemmiyetini takdir edemeyen ehliyetsiz kişilerdir. İctihadın ne demek olduğu anlaşılsa ve içtihat erbâbının sâhip oldukları yüksek derece hakkıyla idrak edilse, böyle dâvâlara cür'et etmek mümkün olur mu?

¹⁷¹ Nursî, Sözler, s. 536.

Böyle tekellüflü dâvâlar tamirden ziyâde tahribe yol açar, ferdleri tereddüde düşürür ve zihinleri bütün bütün karıştırır.

Saf Müslümanların kalplerine fitne ve tereddüt yerleştirmekle; onların, büyük müçtehitlere, mezhep imamlarına ve diğer büyük din âlimlerine karşı sevgilerini ve saygılarını kırmaya çalışmanın asıl gayesi, o sevgi ve saygıyı kendilerine celb etmektir.

Şu da bir hakikattir ki, mezhep imamlarına hürmet etmeyen bir insana kimse hürmet etmez. Onlara uymayana kimse uymaz ve değer vermez. Bu gibi kimseler erbâb-ı irfan ve ilmin mazhar oldukları hürmet ve muhabbetten mahrum kalırlar.

Avam-ı mü'minîn de ferâsetleriyle bunları tanır ve teşhis ederler. Onların yaptığı cerbeze ve mugalatanın idra-kindedirler. Evet, cerbeze, bâtilı hak, hakkı bâtil göstermekle beraber, ma'kul ve meşru' olmayan bir vasıftır. Akıl ve hikmete tamamıyla münâfidir. Cerbeze, fitrî bir hâl olmadığı için, ona yeltenen kişi arzu ettiği makam ve kıymetten düşer.

Cerbeze insanın fitrî hâllerini, mâkul ve meşru davranışlarını ihlâl ve izale eden bir hastalıktır. Bunun için cerbezeden şiddetle sakınmak gerekir. Edep ve terbiye de had-den tecavüz etmemeyi iktiza eder.

Cerbezeci bir insan, ilim ve irfan erbâbının yanında pek sakil ve pek soğuk karşılanır. Hürmet beklerken nefret görür.

Şüphe yok ki dinî hükümlere dair söz söyleme hakkı, başta müçtehit ve diğer dinî ilimlerde mütehasıs olan âlimlere mahsustur. Her ilmin mütehasısları vardır. Her biri kendi ihtisas sahasında söz söyleme yetkisine sâhiptir. Meselâ: Bir tabip mimarlık sahasında, bir mühendis de tıp alanında söz söyleyemez. Dinî saha bu hususta daha hassas ve daha mühimdir. Çünkü insanların ebedî hayatını alâkadar etmektedir. Bundan dolayı eğer herkes ibâdet şöyle olsun, namaz şöyle kılınsın, oruç şöyle tutulsun, şuna şöyle inanılsın derse, vazifesi haricine çıkmış olur. Bu ise Müslümanlar arasında kargaşa ve anarşiye yol açar. Böyle bir hâle hangi insaf sâhibi ve hangi şuurlu Müslüman razı olabilir?

İçtihat Dâvâ Eden Dört Grup İnsan

1. İçtihadın mahiyet ve hakikatinden gâfil olan, bir iki hadis ve âyetin metnini mealinden okuyarak muvazenesiz ve muhakemesiz mânâ veren, “biz de müçtehitler gibi Kur’ân ve hadisten hüküm çıkarırız” diyerek içtihat dâvâsında bulunan zavallılardır.

Bunlar kendi hayal âlemlerinin müçtehitleridirler. Sinek de bir kuştur. Fakat ben de kartal gibi uçabilirim diyemez. Birisine açılan ufkî daire, diğeriyle muvazeneye gelmez ve tartılmaz. Buğday da sümbül verir, lakin ne çare ki ağaç olamaz.

Bu gibi kimselerin içtihat iddiaları fikre değil arzuya dayanmaktadır. Bu arzunun kaynağı ise cehâlet ve ondan doğan cesarettir. Hazret-i Mevlânâ bunların hâlini, küçük bir akıntı üzerindeki saman çöpüne konan ve kendini kaptan-ı derya zanneden bir sineğe benzetmektedir.

Hazret-i Ali Efendimizin, “kişinin kendi noksanını bilmemesi en büyük günahlardandır,” beyânı ne büyük bir hakikattir.

İnsanın lâıyk olmadığı bir makama, bir mertebeye değil tâlip olması, onu hayalinden geçirmesi bile kendini bilmesine alamet olduğu gibi, helakine de sebeptir. Birçok insanın ayağı bu meselede kaymıştır. Bunun başlıca sebebi idrak noksanlığıdır. Muhakeme ve mantık yetersizliğidir. Tek kelime ile cehâlettir, zâten dünyada akla, hikmete muhalif her ne varsa hepsi cehâletin eseridir. Cehâlet ise musibetlerin membaı, ayıpların da aslıdır. Haddi zâtında insan câhil olmazsa, kendini haddinin fevkinde tasavvur edemez.

Fazilet hissi öyle âli bir zevktir ki, onu tatmayan bilmez. Cehâlet ise mânevî bir zehirdir. Cehâletin yolunda atılan adımlar, insanı maddî ve mânevî tehlikelere sürükler. Dünyada her türlü fenalık cehâletten çıkar.

Ne garip hâldir ki, bazıları ülema-i İslâm’ın te’lif ettikleri mücevherat dolu eserleri okuyup anlamaya kendilerinde cesaret ve istidat göremediklerinden dolayı, Kur’ân’ın meâliyle iktifa edip tüm tahkik ve tedkik kapılarını kapamak istiyorlar. Böyleleri Kur’ân-ı Kerîm’in mealini okuyarak, kendilerini ulemâ-i İslâm’ın fevkinde tahayyül ediyorlar. Bu câhilane tavırlarıyla kendi düşünce ve fikirlerini uyuşturdukları gibi, Müslümanların da fikirlerini karıştırıyor ve tahrip ediyorlar. Bunlar âlem-i İslâm’da 1400 sene-den beri telif edilen bu kadar eserleri rağbetten düşürmekle ve onları inkâr etmekle kendilerinin bir dâhi-yi azam ve bir müçtehit olduklarını zannediyorlar. Emellerine en uygun yol olarak bu metodu seçmiş bulunuyorlar.

İslâm milletine asırlarca rehberlik eden o müçtehidin-i izam ve ulemâ-i kiram efendilerimizin ulviyet ve kıymetleri böylesi insanların zayıf ve vahşi hileleriyle hiç mahkûm edilebilir mi?

Hız. Ali Efendimizin buyurduğu gibi: “Fazilet, ehl-i ilmindir”...

İslâm hukukunu idrâk ve ihata edecek fıkirden mahrum, şeriat-ı Muhammediye’nin hakikatinden külliyyen habersiz bu zavallılar düşünemiyorlar ki, Kur’ân-ı Kerîm’in mealini yazanlar da yine o büyük âlimler ve mütefekkirlerdir. İlim ve irfandan haz duymayan bu zavallılar yine anlamıyorlar ki, o büyük tefsirleri yazan o âlim insanlar, acaba sadece meal okuyarak mı o seviyeye geldiler? Bu Ümmeti Muhammedin âlimleri meal okumanın kâfi olacağını bilemiyorlar mıydı ki, ömürlerini irfan yuvalarında ve medreselerde çürüttüler. Evet, İslâm âlimleri Kur’ân-ı Kerîm’in meâl-i şerifini muhtelif lisanlara mümkün mertebe tercüme etmişlerdir. Fakat Kur’ân-ı Kerîm’i olduğu gibi harfiyyen tercüme etmek mümkün değildir. Çünkü her lisanın kendine mahsus incelikleri, nükteleri ve işaretleri vardır. Bundan dolayıdır ki, insanların yazdığı edebî eserler bile diğer bir dile tercüme edildiğinde, aslındaki hususiyetlerin çoğu kayboluyor. Binaenaleyh binlerce hakikatleri, nükteleri, işaretleri ve mecazları ihtiva eden Kur’ân-ı Muciz’ül Beyânı aynen tercüme etmek nasıl mümkün olabilir. Binaenaleyh bu gibi tercümelere Kur’ân denilemez. Elmalılı Hamdi Yazır Hazretleri’nin ifadesiyle tercüme: “Bir kelimenin mânâsını diğer bir lisanda denk bir tâbir ile aynen ifade etmektir. Tercüme aslın mânâsına tamamen mutabık

olmak için sarahatte, delâlette, icmalde, tafsilde, umumda, hususta, ıtlakta, takyitte, sanatta asıldaki ifadeye müsavi olmak iktiza eder. Yoksa tam bir tercüme değil, eksik bir anlayış olur. Aslın nezâket ve gayesini kaybeder.”¹⁷²

Bu noktadan anlaşılıyor ki, Kur’ân-ı Azimüşşan’ı hakıyla anlamak, meal okuyan bir kimse için mümkün değildir. Değil meal okuyanlar, Araplar bile Kur’ân’ın lisanına vâkıf oldukları hâlde O’nun hükümlerini layıkıyla anlamak kudretinde değildirler. Çünkü bu bir ihtisas meselesidir. Bu hususta mütehasıs âlimlerin irşadlarına her zaman ihtiyaç vardır.

Ve yine acaba bunlar Kur’ân-ı Kerim’i okurken Cenâb-ı Hakk’ın birçok âyet ile nev’i beşeri ulum ve fûnûna daima teşvik edip, şevklerini tahrik ettiğini görmüyorlar mı?

Zaten Furkan-ı Mübin’e nazar ettiğimizde birçok defalar tekrar edilen, Leallekum ta’kilun (Umulur ki, düşünürsünüz) ve Leallekum tefekkerun (Umulur ki, tefekkür edersiniz) gibi âyet-i celîlelerin insanları tefekküre dâvet etmesini anlamayıp tefekkür ve taakkul’ün ilimsiz mümkün olamayacağını düşünemiyorlar mı?

Acaba bunlar bütün ulum ve fûnûnun İslâm’ın ulviyetine hizmet ettiğinin şuurundan mahrumlar mı?

Kur’ân-ı Kerim’de ilim ve erbâb-ı ilme pek mümtaz bir yer verilmiştir. Cenâb-ı Hakk:

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَخْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَخْلَمُونَ

¹⁷² Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, c. I, s. 9.

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁷³ ve

وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا

“Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir”¹⁷⁴

gibi birçok âyet-i kerimede ilim ve hikmet erbâbının hayr-ı kesire nâil olduğunu ifade buyurmaktadır. Evet, İslâm dini ilim ve hikmet üzerine müesses olduğundan, ilim ve hikmetin inkişafı için insanlığın dikkatini daima ulum ve fûnûna çekmiştir.

İslâm âleminin âlim ve mürşitleri bu ümmetin mâneviyatını muhafaza, ahlâkını himaye etmişlerdir. Milletin arasında, İmâm-ı Azam, İmâm-ı Gazâlî, Mevlâna gibi ilim ehli ve irfan erbâbı olmasaydı, İslâm dini bize kadar nasıl gelecekti.

Eğer sadece meal vermekle İslâm dini inkişaf etseydi, asr-ı saadetten bugüne kadar te’sis edilen bu kadar medreselere, yazılan bu kadar ilmî eserlere lüzum kalmazdı. Hâlbuki Sultanu’l-Enbiya (a.s.m), Mekke’den Medine’ye hicret buyurunca her şeyden evvel mescid ve medresesini te’sis etti. Demek ki, Efendimiz (a.s.m)’in başlıca gayesi ilim ve ibâdetti. Zira mescidinin bir tarafında ibâdet edilirken diğer tarafı tamamen ilme tahsis edilmiştir. Bu ikinci kısımda Hz. Peygamberimizden (a.s.m) ders alan sahabîlere de “Ashâb-ı Suffa” denildi. İşte İslâmiyet’teki ilim ve hikmetin temeli burada atılmış oldu. Bu hâl gösteriyor ki, ubudiyet ile mârifet dengeli olarak teati etmiş ve edecektir.

¹⁷³ Zümer Sûresi, (39), 9.

¹⁷⁴ Bakara Sûresi, (2), 269.

Efendimizin (a.s.m) gayesi; bütün ümmetinin ilim ve mârifetle mücehhez olmasıydı. Hoca-i Kâinat Efendimiz (a.s.m) nâzil olan âyetlerin ihtiva ettiği mânâ ve esrarı Suffe Ashabı denilen talebelerine ders veriyordu. Peygamber Efendimiz, bir taraftan Kur’ân’ın mânâ ve esrarını sahabîlere izah ederken, bir taraftan da Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça belirtilmeyen hükümleri hadis-i şeriflerle beyân buyuruyordu. Sahabe-i Kiram Hazretleri de Peygamberimizin yolunu takip ederek, bir taraftan ülkeler fethederken, diğer taraftan da ilim ve irfanın tâ’lim ve terakkisine cidden gayret ettiler. Bu yüzden o devir harikulade bir ilim, irfan asrı oldu ve “Asr-ı Saadet” unvanını bihakkın ihraz etti. Bu ilim ve irfan faaliyetini sahabe-i kiramdan sonra Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlılar da devam ettirmiştir.

Emevîler devrinde Hasan-ı Basri, Câfer-i Sadık, İmâm-ı Azam ve İbni Şihab ez-Zühri; Abbasiler döneminde Ahmed bin Hanbel, İmâm-ı Mâlik ve Şâfiî, Muhammed Şeybani, İmâm-ı Serahsi, Maverdi, Râzi, Kurtûbi, Taberî ve Beyzâvî; Selçuklular döneminde ise Risale-i Kuşeyriyye sâhibi Ebû’l Kasım Abdülkerim Kuşeyri, Şirazî, Cüveynî, İmâm-ı Gazâlî, Fâhru’l İslâm Pezdevî, Şehristanî; Osmanlılarda “İlim Dağarcığı” lakabıyla tanınan Hızır Bey, Molla Hüsrev, İbni Kemal, Zenbilli Ali Cemali, Ebû’s Suud Efendi, Ahmed Cevdet Paşa gibi âlimler, âlem-i İslâm’ın her tarafını ilim ve irfanlarıyla ışıktırmışlardır. Acaba onlar mealle mi bu dereceye geldiler!

Zaman içerisinde âlem-i İslâm’ın her tarafında ashâb-ı ilim ve irfan çoğaldı. Onların sa’y ve gayretleriyle İslâm ülkelerinde “medrese” denilen ilim merkezleri inşâ edildi.

Ulûm-u diniye ve fenniye'nin hemen her nevi buralarda tedris olunurdu. Buralarda yetişen ulemâ ise hakikaten İslâm dininin muhafız ve nâşiri oldular. Bu zâtlar hakkıyla birer muhakkik ve müdekkik olduğu gibi, bu ilim merkezleri de cidden birer tahkik ve ihtisas merkeziydi. İşte her devirde Müslümanlar bu medreselerden yetişen âlimlerden feyz alıp istifade etmiş, neticede mânen ve maddeten aksa-i tekemmüle vesile ve vasıta olmuşlardır.

Evet, medeniyet-i İslâmiye'nin en muhteşem zamanları bu medreselerin en feyizli devreleridir.

2. Kendileri samimi aynı zamanda ilmî ehliyetle sâhip olmakla beraber, içtihat yapma selahiyetini hâiz olmadıklarından gaflet ederek, fıkıhın güya noksanlıklarını ikmal için içtihat iddiasında bulunan kimselerdir. Hâlbuki bunların dâvâları sadece iddiadan ibaret kalmıştır; herhangi bir hüküm ortaya koymuş değillerdir. Bunlar ferdî kalmışlardır ve sayıları mahduttur.

“Malumdur ki, her ilmin ve fennin mütehasısları başka başkadır. Bir fennin çok mâhir mütehasısı, diğer bir fende rey ve fikir sâhibi olamaz. Bu âlimler ilimde ne kadar dirâyetli olursa olsunlar, ancak müctehidîn-i izamın kelimelerini anlayıp, Müslümanların istifadesine sunma mevkiindedirler. Yoksa içtihat semâsının güneşlerine hiç kimse ne kendini, ne efkârını, ne de takvâ ve selahatını kıyas edemeyeceği gibi, zamanlarını da bunların zamanlarıyla bir tutamaz. Böyle bir kıyas, kıyas-i meal farıktır.”

3. Medhe düşkün, şöhrete meftun, hodfuruş bir kısım mağrur ve mütekebbir kimselerdir.

Büyüklik arzusu her nasılsa insan fitratında mevcut en köklü, en kuvvetli arzulardandır. İnâyet-i İlahîye olmazsa bundan kurtulmak mümkün değildir.

İnsan acib bir mahlûktur. Zillet içerisinde iken büyük ve izzetli görünmek sevdasına kapılır; âciz olduğu hâlde muktedir olma sevdasına düşer; cehl-i mürekkeb içerisindeyken kendini âlimlerin, müçtehitlerin fevkinde tahayyül eder. Mum ışığı kadar ilmiyle, güneşle mübareze etmeye kalkışır ve onunla müsavat dâvâsı güder. Yıldız böceği kadar ışıkcığıyla yıldız misali dâhileri, mütefekkirleri geride ve gölgede bırakmak ister. Layık olmadığı mertebeler için tekellûf ve tasannulara yapışır.

Gururdan, kibirden kaynaklanan bir cür'et ile haddini tecavüz eden bir adam, sonunda zillet ve hakaretin pençesine düşer, cezasını bulur.

Büyük olma sevdası öyle bir hastalıktır ki, merhemi az, tedavisi güçtür. Çünkü bu hastalık maddî vücuda değil, rûha, kalbe ârız olan mânevî bir illettir. Bu sıfatları kendinde tahayyül eden insan; hüsrân ve helakete düşer.

Hâlbuki insanın kıymeti kibirde değil tevazudadır. Tevazu' insanı şerefendirir.

مَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ

“Kim tevâzu gösterirse, Allah onu yüceltir”¹⁷⁵ hadis-i şerifi de bu hakikati ifade ediyor. Azamet-i İlahîyeye karşı

¹⁷⁵ el-Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, 6:108, hadis no: 8605; Aynı manayı ifade eden diğer rivayetler için bk. İbn-i Mâce, Zühd: 16; Müsned, 3:76.

tevazu ve mahviyet îmanın muktezasındandır. İnsan ubudiyet vazifesini yerine getirmekle tevazu ve mahviyetin sırrına erer. Hakikat böyle iken gurur ve kibir ile ubudiyet dairesinin dışına çıkan insanın ne derece hüsrana uğrayacağı aşikârdır. Evet, haddini bilen mütevazı bir insan her yerde, her zaman hürmet ve muhabbete mazhar olur. Tevazu kadar Hakk'a ve halka hoş gelen bir ulvî seciye olmadığı gibi; gurur ve kibir kadar da Hakk'ın ve halkın nefretini mucib bir alçak sıfat yoktur.

Diğer taraftan mağrur, kendini beğenmiş, hodgâm insanlarda hakperestlik bulunmaz. Bunlar delil, burhan, hak, hukuk, kaide, kural tanımazlar. Yalnız kendi görüşlerine ve fikirlerine önem verirler. Hakkın rızasını hiçbir zaman düşünmezler. Bozulmuş fitrat ve çürümüş vicdanları ile bazı gâfil insanları aldatırlar.

4. İslâm'ın emir ve nehiyelerine uymak nefislerine ağır geldiği için, İslâm dininde bir reform yapma hevesinde olanlardır.

Risâle-i Nur'da bunların hâli şöyle tasvir edilir:

*"O ehl-i dalâlet sefahete girmiş, sefahette tiryaki olmuş; sefahete mani' olan tekâlif-i Şer'iyeyi yapamıyor. Kendine bir bahane bulmak için der ki: "Şu mesail, içtihadıyedirler. O mesailde, mezhepler birbirine muhalif gidiyor. Hem onlar da bizim gibi insanlardır, hata edebilirler. Öyle ise biz de onlar gibi içtihat ederiz, istediğimiz gibi ibâdetimizi yaparız. Onlara tâbi olmaya ne mecburiyetimiz var?" İşte bu bedbahtlar, bu desise-i şeytaniye ile başlarını mezahibin zincirinden çıkarıyorlar."*¹⁷⁶

¹⁷⁶ Nursî, Sözler, s. 544.

İşte bunlar namaz ve ezan gibi dinin zaruriyatını tebdil ve tağyir etmek istediklerinden dolayı elbette ki İslâm dininin rükünleri, sütunları olan büyük müçtehitlere işecekler. Heyhat değil bunlar gibi haddini bilmeyen ehliyetsiz kişiler, belki müçtehitlerden sonra gelen müfessir ve muhaddisler gibi hatta mâneviyat âleminin sultanları bile onların derece ve makamlarına çıkamamışlar ve çıkamazlar.

Bediüzzaman Hazretleri reform heveslilerine şu ikazda bulunuyor:

“Mezahibin ihtilaflı ise: Sahib-i şeriatın gösterdiği nazari düstûrların tarz-ı tefehhümünden ileri gelmiştir. “Zaruriyat-ı Diniye” denilen ve kabil-i tevil olmayan ve “Muhkemat” denilen düsturları ise, hiçbir cihette kabil-i tebdil değildir ve medar-ı içtihat olamaz. Onları tebdil eden, başını dinden çıkarıyor; يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الْقَوْسِ kaidesine dâhil oluyor.”¹⁷⁷

Bunların bir kısmı kendilerini müçtehitlerden üstün görerek, hakkı iptal, bâtılı teşvik etmeye çalışıyorlar. Hatta Kur’ân’ın bazı hükümlerini değiştirme yahut tamamen kaldırma gibi dehşetli bir cinâyete tevessül ediyorlar. İslâm dinini esasından sarsmak gibi sinsî, vicdansızca emellerine içtihadı bahane ediyorlar. Din nâmına ortaya atıkları her türlü yanlış fikirlerini millete böylece kabul ettirmeye çalışıyorlar. İslâm dini ile hiçbir münasebeti olmayan Türkçe ibâdet gibi hurafelere kapı açıyorlar.

Kendilerini şeriata uydurmaya çalışacaklarına, şeriati kendi heva ve heveslerine uydurmaya çalışıyorlar. Hem de bunu iftiharla ve bir müçtehit edâsıyla icra ediyorlar.

¹⁷⁷ Nursî, Mektubat, s. 484.

Kendi arzu ve heveslerine göre içtihat yapanların hâlini Bediüzzaman Hazretleri şu sözleriyle ortaya koyuyor:

*“Şu zamanın nazarı, evvelâ ve bizzat saadet-i dünyeviyyeye bakıyor ve ahkâmları ona tevcih ediyor. Hâlbuki şeriatın nazarı ise, evvelâ ve bizzat saadet-i uhreviyyeye bakar, ikinci derecede –âhirete vesile olmak dolayısıyla– dünyanın saadetine nazar eder. Demek şu zamanın nazarı, ruh-u şeriatıtan yabani-
nidir. Öyle ise, şeriat nâmına içtihat edemez.”*¹⁷⁸

Elmalılı Hamdi Yazır’ın şu sözleri de bunların hâline tam tevafuk eder:

“İnsan ne garip mahlûktur ki, hilkat kanunlarını daima kendi tasavvuratına tatbik arzusunda bulunur. İnsan kendini diğer hayvanlardan temyiz eden akıl gibi nûrânî bir cevherin sınırladığı itidal ve hikmet dairesinden çıkmakla, vehim ve hayalin altında gizlenen hevesatının gösterdiği büyük cehâlet çölünde koşmayı kendine maksat edinirse, bu ne kadar garip bir hâldir. Hatta bu kötü düşünceyle kâinata tasavvuratına tâbi bir serap olarak inanmaya başlar.”

İnsaniyetin rûhu olan ilim ve edep, faziletlerin en büyüğüdür. Çünkü insaniyetin kıymeti bu hasletlerle kaimdir. İlim ve edepten mahrum olan insaniyet yok hükmündedir. Haksız iddialar ile, cerbeze ve gurur ile ileriye çıkan bir adam; hakikatin karşısında hem mağlup, hem mahcup olur. Çünkü nûr-u İlahî ile bakan ümmet-i Muhammed’in ferâsetleri, onun hakiki niyetini bilir ve onun cerbezmesine aldanmaz.

¹⁷⁸ Nursî, Sözler, s. 528.

İlim ve fikirde payı olmadığı hâlde içtihat dâvâsı güden insanlar; mü'minlerin nefretini kazanacağı gibi, bunların ilâhî bir sadme ile mahv u perişan olmalarından korkulur.

Her kim Bediüzzaman Hazretlerinin içtihadı ait risalesini insafla muhakeme etse, bu zamanda içtihat yapmanın yanlış olacağını itirafa mecbur kalır.

Sual: Fennî ilimlerde sürekli bir yenilenme ve terakki olduğu hâlde, aynı şey dinî ilimlerde niçin olmasın? Eğer “İçtihat kapısı kapanmıştır” denilerek bu yenilenmenin önü kesilmeseydi, biz de şimdi fen ve san’atta çok ileri hedefleri yakalamıştık.

Cevap: İlim iki kısımdır:

Birisi; müsbet ilimlerdir ki, kaynağı kâinat kitabıdır. Bu kitabı okuyup, anlayacak ve ondaki gizli mânâları keşfedecek olan akıldır.

İkincisi ise dinî ilimlerdir ki, membaı ilâhî vahiydir. Muhatabı ise yine akıldır.

O hâlde medeniyete ait her kemalin kaynağı fen, ulum-u mâneviyeye ait her feyz ve inkişafın kaynağı ise dindir. Müsbet ilimlerle dinî ilimlerin sahası birbirinden farklı olduğu gibi metot ve şartları da ayrı ayrıdır. Birini diğerine kıyas etmek insanı hataya düşürür. Her iki tarafın ilim adamları ve mütehassısları ancak kendi sahalarında içtihat edebilirler. Birinin vazifesi diğerinden istenilmez, zâten beşerin fikrî ve rûhî, maddî ve mânevî terakkisi de buna bağlıdır. Malumdur ki, tekâmül ve terakkinin esası ihtisaslaşmaya ve iş bölümüne dayanır. İnsan âleminin âhenk ve intizamı da buna bağlıdır.

Birinci kısım: Müsbet ilimler: Bu ilimler telâhuk-u efkâr (fikirlerin birikimi) ve tecrübe ile tekâmül etmiş ve etmektedir. Mâzinin derinliklerinden başlayıp tadrîcen ilerleyerek bugünkü seviyesine ulaşmıştır. Yani ulum ve fûnûnun bugünkü inkişafı birkaç mütefenninin gayret ve himmetiyle meydana gelmiş değildir. Belki asırlar boyu gelip geçen binlerce erbâbı ilim ve fennin cehd ve gayretlerinin mahsulüdür. Fen ve sanata ait o gün ekilen tohumlar neşv ü nemâ bulup bugün zeminimizde çiçek açmış ve meyve vermiştir. Yani, fennî ilimler birbirini tekmil ve takviye ile bugünkü şahikalara ulaşmıştır. Mülhem keşşâfların sa'y ü gayretleriyle kıyâmete kadar da biiznillah inkişaf edecektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk insanın fıtratına kemalatın tohumlarını ekmiş ve o tohumların neşv ü neması için insana bir merak, bir iştîyak vermiştir. Bu bakımdan, o mükerrem varlık, tâ ezelden beri bu terakkinin âşığıdır. Bugün fûnûna ait sayılması mümkün olmayan harikulade eserlerin her birisi işte bu aşk ve bu sevdanın neticesi olduğu kadar, insan aklının da harika bir kerametidir. Bu nevî ilimlerdeki terakki ve tealiyi Cenâb-ı Hakk beşerin irade ve ihtiyarına bırakmıştır. Bu ilimler tecrübeye, teâvüne ve tekâmüle her zaman muhtaçtır. Şimdiye kadar, fennî ilimlerin nûruyla fikirlerini ziyâlandıran ilim erbâbı bitmez tükenmez gayretleriyle cihanın bugünkü terakkisine, insaniyetin ve medeniyetin tekâmülüne hizmet etmişlerdir ve insanlık âlemini medyûn-u şükran eylemişlerdir.

İkinci kısım: Dinî ilimler: Bu ilimlerin kaynağı Kur'ân'dır. Kur'ân ise kıyâmete kadar gelecek bütün insanların ihtiyaçlarına cevap veren engin ve zengin bir hazinedir. Dinin temel rûkûnleri tekâmül ve tecrübeye muhtaç değildir. Yani,

tevhid, nübüvvet, haşır, adalet ve ibâdet gibi dinî ve itikâdî esaslar mükemmel olarak gelmiştir ve öyle devam edecektir. Müçtehitlerin vazifesi ise o hazinede gizli olan fûrûâta ait hakikatleri keşfetmektir.

Şâyân-ı dikkat bir hakikattir ki, fûnûn-u medeniyeye ait hükümlerde erbâb-ı fen tamamen müstakildir. Yani, keşf ve icad ettikleri eserlerinde tasarruf hakkı onlara aittir; istedikleri gibi tebdil ve tağyir edebilirler. Yani bir fen âlimi tecrübelerini yaparken “acaba bu tecrübelerle din cevaz verir mi, vermez mi?” diye düşünmekle mükellef değildir. Fakat dine ait esaslar, beşer fikrinin eseri olmadıkları için, insan fikren ve ilmen her ne kadar terakki ederse etsin dine ait esasları va’z ve tespit edemez, değiştiremez. Çünkü onlar aklın mâverasında ve zekânın fevkindedir. Beşerin fikri dine ait meselelerde herhangi bir hüküm ve kanun koymak selâhiyetinde değildir. Ancak onları anlamakla mükelleftir. Dine ait hükümlere beşerin fikri tamamen hâkim değildir. Müçtehidler bu ilâhî hakikatlerin mahiyetini tebdil ve tağyir edemedikleri gibi, tenkis ve tezyid de edemezler, yani ne eksiltebilirler ve ne de artırabilirler. Çünkü onlar bu hususta mutlak selahiyet sâhibi değillerdir. Onlar sadece Kur’ân ve hadislerde herkesin keşfedemediği bir kısım sırlara vâkıftırlar. Vukûfiyet başka, hâkimiyet başkadır. Her şeye tam hâkimiyet ancak Allah’a mahsustur. Hak dinlerin müessisi yalnız Allah-u Teâlâ’dır. Tebdil ve tağyir de ancak O’nun irade ve ihtiyarına tabîdir. Yani, İslâm dini kökleri vahy-i İlâhiye gömülü, dal ve budakları ise semâlara kadar yükselen ve her asırda gelen Müslümanları meyveleleriyle gıdalandıran bir şecere-i tûbadır ki, değişmekten, bozulmaktan müberradır.

Evet, zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişmesi bir hakikat ve bir ihtiyaçtır. Ancak bu tebeddül ve tegayyür örf ve âdetlere aittir. Örf ve âdet ise insanların kendi aralarında istimal ettikleri hususî hâllerdir. Bu gibi hâllerin fikhî bir mesned olarak alınması, hakkında hiçbir şer'î delil bulunmayan mevzularda olabilir. Geçmişte faydalı olan örfî bir hâl, bugün zararlı olabilir. Böyle bir hükmü zaman nesh eder. Ama Kur'ân ve hadisler ile sâbit olan hükümler değişmezler, kıyâmete kadar bâkidirler. Çünkü onlar her zaman ter ü tazedir. Zira Kur'ân ve hadisler ile sâbit olan hükümlerde hata ve eksiklik bulunamaz. Fakat insanların örf ve âdetlerinde birtakım yanlışlıklar bulunabilir. Âdet diye bir hatada ısrar edilmez. O âdetin değişmesi elbette dinen vâciptir. Zira yanlış ananeler, münasebetsiz bid'at ve hurfelerin İslâm dini ile hiç alâkası olmadığı gibi, bunlar aklın da kabul edemeyeceği yanlışlıklardır.

Meselâ, gerek îman hakikatlerine, gerek farzlara ait emirlerin değişmesi düşünülemez. Yalnız bunların izah şekilleri akli ve nakli burhan ve hüccetlerin kuvvetiyle daha da vuzuha kavuşup, inkişaf ederek ilmelyakînden hakkalyakîne doğru gidebilir. İzah başka, değiştirmek ise daha başkadır. Beşerin mânevî terakki ve tekâmülü bu noktaya bakar.

Şunu da belirtelim ki, şahsî içtihatlar, münferit görüşler, yeni yeni ihtilaflar ortaya çıkarmaktan başka hiçbir şeye yaramaz. Bu dâvâmıza, Şîa mollaları şâhittir. Onlarda her molla kendi başına bir müçtehidir. Acaba Şîa âleminde Sünnîlerden ziyâde ne gibi terakkiler, teâlîler oldu. Bilakis, Şîiler birçok hususta Sünnîlerden pek çok noktada geridirlər. Terakki ve teâliden uzaktırlar.

Elhâsıl, bilgisayar, radyo, elektrik gibi medeniyet harikaları tabiat âleminde icmâlen mevcut olup, Cenâb-ı Hak kın kendilerine ihsan ve ilham ettiği bazı istidatlı zâtların sayesinde zuhura çıktıkları gibi; Kur’ân-ı Kerim’de bilhassa fûruâta dair mücmel hakikatler de ulemâ-i izam hazretlerinin sa’y ve cehdleriyle insanlığın istifadesine sunulmuşlardır.

İslâm ve Müsbet İlimler

Şu mühim hakikati de ifade etmek lâzımdır: Müsbet ilimler ile İslâm dini arasında herhangi bir tezat yoktur. Olması da zâten tasavvur edilemez. Çünkü İslâm dini her zaman akla hitap etmekte ve daima ilim ve fennî teşvik etmektedir. Bediüzzaman Hazretleri bu hakikati şu güzel ifadesiyle beyân etmektedir:

*“Köle efendisine ve hizmetkâr reisine ve veled pederine nasıl düşman ve muarız olabilir? Hâlbuki İslâmiyet, fûnûnun seyidi ve mürşidi ve ulûm-u hakikiyenin reis ve pederidir.”*¹⁷⁹

Bir başka eserinde şöyle buyurmaktadır:

*“Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nûru, fûnûnu medeniyedir. İksinin imtizacıyla hakikat tecelli eder.”*¹⁸⁰

Evet, akıl üzerine müessis olan bir din, beşerin menfaatine, dünyanın tamirine vesile olan fennî keşiflere nasıl karşı olabilir! İslâmiyet her zaman, ilim ve sanatın terakisine çalışan erbâb-ı fûnûnu himaye etmiştir. Avrupa’nın cehâlet ve vahşet içinde yuvarlandığı bir devrede, Müslümanlar bütün gayretleriyle ilim ve irfan sahasında fütuh

¹⁷⁹ Nursî, Muhakemât, s. 9.

¹⁸⁰ Nursî, Münazarat, RNK Neşriyat, İstanbul 2020, s. 81.

yapıyorlardı. Tebrike şâyân terakkileriyle gözleri kamaştırıp, cihanın dikkatlerini celbedip takdirlerine mazhar oluyorlardı. O devirler dikkatli bir nazarla tetkik edilirse, bu hakikatler güneş gibi tebeyyün eder. Şayet tarihle iftihar etmek bir hakikat ise bu bütün Müslümanların hakkıdır.

Hicrî III. asır ulum ve fûnûnun terakki ve teâlî devresidir. İslâm mütefenninlerinin müspet ilim ve fenlere verdikleri önem ve gösterdikleri ihtimam cidden harikadır. Hususan astronomi, cebir, matematik, tıp ve felsefe gibi ilimlerde önemli gelişmeler kaydetmişler, bu ilim ve fenlerde birçok mütehasşsılar yetiştirmişlerdir. İşte bu asırlarda harikulade bir kudretle cihanı mânen ve maddeten hükümleri altına almaya muvaffak olmuşlardır. Dünyanın en ücra köşelerinde ilim ve irfan meşalelerini yakmışlardır. Meselâ, Endülüs fatihleri İspanya'yı fetheder etmez, ilk fırsatta dâru'l-irfan olan medrese ve mektepleri te'sis ettiler. Bunlardan tezahür eden irfan nurları pek kısa bir zamanda dünyanın nazarını celbetti. Ve Avrupa'nın her tarafından Kurtuba şehrine tahsil için talebeler gönderildi. Bunların arasında prensler ve papazlar bile bulunuyordu. İşte bu hâl ilim ve fennin Müslümanlar tarafından ne kadar himaye edildiğine en güzel bir misaldir. Bu medreselerde yalnız dinî dersler değil, aynı zamanda felsefî ve fennî tedrisatlar da yapılmaktaydı. Çünkü Müslümanlar, bu yerlerin beşer için saadet ve huzurun en sağlam istinadgâhı olduğunun şuurundaydılar. Onlar, hakîki terakki ve medeniyetin ulum ve fûnûn ile olacağını pek güzel takdir etmişlerdi. Evet, medeniyete en ziyâde muvafık ve müsait olan dinin, İslâm dini olduğunda bütün âlimler ve mütefekkirler ittifak etmişlerdir. Efendimiz Hazretleri bir hadis-i şeriflerinde:

لِكَلِمَةِ الْحِكْمَةِ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا

“Hikmet, mü'minlerin kaybolmuş malıdır; onu nerede bulursa alır”¹⁸¹ buyurduğu gibi, diğer bir hadis-i şerifte de:

اطلبوا العلم ولو بالصين

“İlim, irfan tahsili için icap ederse, dünyanın uzak bir kıtası olan Çin’e bile gidiniz”¹⁸² diye emir buyurmuşlardır. Demek ki her yerde hakikati aramak ve her şeyin kemâline kavuşmak İslâmiyet’in esas şartlarından. İşte bu dâru’l-fünûnlar, Ortaçağ kilisesinin skolastik taassubunu kırmışlardı. Avrupa’nın hemen her tarafından talebeler bu dâru’l-fünûnlardan fıkren, ilmen istifade edip yetişerek, Avrupa’nın maddeten tekâmülüne mühim birer âmil oldular. Avrupa’yı cehâletten kurtaran reform ve Rönesans hareketlerinin çekirdekleri bu dâru’l-fünûnlarda atıldı. Avrupa’nın bugünkü terakkisinin temelinde işte bu ilim yuvaları vardır.

Nasıl ki, tarihte ecdadımız ilim ve irfan ile dünyaya rehber olmuşlarsa, öyle de ecdadından o rûhu miras alan nesli cedid de toparlanıp yeniden dünyaya maddî ve mânevî rehber olacaktır. Bu mevzuda Bediüzzaman Hazretleri şöyle buyurmaktadır:

¹⁸¹ Tirmizi, İlim 19; İbn Mâce, Zühhd 17.

¹⁸² İbn Hibban, İbn Cevzi gibi zâtlar bu rivâyete uydurma demişlerse de, Beyhakî, Hatib el-Bağdadi, İbn Abdi’l-Berr ve Deylemi gibi âlimler bunu hadis olarak rivâyet etmişlerdir. Ancak zayıf olduğuna da dikkat çekmişlerdir. (bk. Acluni, Keşf’ü-l Hafa, I/138) Nitekim Beyhakî bu hadisi eserine almış ve zayıf olduğunu söylemiştir. (Beyhakî, Şuabu’l- İman, II/254)

*“Milel-i mütemeddine (medenî milletlerle) ile omuz omuza müsabaka edeceğiz. ... Belki, câmi-i ahlâk-ı hasene olan hakikat-ı İslâmiyyenin ve istidad-ı fîtrînin ve feyz-i îmanın ve şiddet-i açlığın hazma verdiği teshil yardımıyla fersah fersah geçeceğiz. Nasıl ki vaktiyle geçmiştik.”*¹⁸³

Elhâsıl İslâmiyet bundan on dört asır evvel sanat, ticaret ve ziraatın önemini ortaya koymuş ve Müslümanları bu hususlarda çalışıp terakki etmeleri için teşvik etmiştir. Çünkü san’at, ticaret ve ziraat, cemiyet hayatının direği ve kıvamıdır, zâten mânen terakki de maddeten terakkiye mütevakıftır. Bundan dolayı Rasûl-ü Ekrem (a.s.m) bir hadis-i şeriflerinde meâlen şöyle buyurmaktadır.

*“Sizin en hayırlınız âhiretini dünya için, dünyasını da âhiret için terk etmeyeninizdir.”*¹⁸⁴ Aynı mevzuda diğer bir hadis-i şerif ise:

*“Hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi âhirete say ve gayret ediniz.”*¹⁸⁵

İşte Rasûl-ü Ekrem Efendimiz (a.s.m) bu iki hadis-i şerifleriyle dünya ve âhiretin muvazenesini beliğane ve hâkimane bir tarzda beyân etmiştir.

Yukarıdaki hadis-i şeriflerden de anlaşıldığı gibi, İslâm dini Müslümanlara sanayi, ticaret ve ziraat ile meşgul olmayı emrediyor. Zira millet ve memleketimizin terakki ve teâlîsiyle beraber, din ve namusumuzun muhafaza edilmesi de bunlara bağlıdır. İşte ecdadımız bu hakikatin şuuruna

¹⁸³ Nursî, Tarihçe-i Hayat, s. 54.

¹⁸⁴ Münâvî, Feyzu'l-Kadir 3, 499, 41 12.

¹⁸⁵ Münâvî, Feyzu'l-Kadir 2, 12, 1201.

kemaliyle vâkıf oldukları için, bu sahalarda say ve gayretleriyle memleketimizi bağ ve bostanlara çevirerek bütün dünyada en yüksek seviyeyi ihraz etmişlerdir.

Evet, Müslümanlar bir bölgeyi fethettikleri zaman ırk, din ve mezhep ayrımı yapmadan orada ulum ve fûnûna ait mektep ve medreseler yaparak, o bölgenin insanlarını tenvir ederlerdi. Bu noktadan bakılınca, o bölgenin insanları mağlubiyetlerini büyük bir nimet bilirdiler. Tarihte bunun misalleri çokça görülmüştür. İspanyol halkının Endülüs hâkimiyetini benimsemeleri bu misallerden yalnızca biridir.

Bugünkü müspet ilmin terakkisinin esasının İslâmiyet'e dayandığını anlamak isteyenler, Medeniyet-i İslâm Tarihi'ni¹⁸⁶ tedkik etsinler. İslâm dininin daima ulum ve fûnûnun terakkisini âmir olduğunu anlasınlar.

Mühim Bir Soru

Kader ne hikmete binaen asırlardan beri müfsit insanları İslâmiyet'e karşı musallat etmiş? Bu hâdiselerden alınacak dersler nelerdir?

Bediüzzaman Hazretleri, şer gibi görünen hâdiselerin neticesinde meydana gelen hayırları şu misal ile açıklar: “Meselâ atmaca kuşu, serçelere tasliti, zâhiren rahmete uygun gelmez. Hâlbuki serçe kuşunun istidadı, o taslit ile inkişaf eder.”¹⁸⁷ İşte bu saldırılar ve ihanetler de netice itiba-

¹⁸⁶ Corcî Zeydân, Mütercim Zeki Meğamiz, İkdam Matbaası, Dar-üs Saadet, 1328.

¹⁸⁷ Nursî, Sözler, s. 247.

riyle Müslümanların hamiyet ve gayretlerini tahrik ediyor ve istidatlarını kuvveden fiile çıkarmak istiyor.

Dini hasbî ve samimi yaşayan ve yaşatmak isteyen Müslümanlara bu hâdiseler şu dersleri veriyor:

Dinin himayetini omuzlarınıza alın, selef-i sâlihinin cadde-i nûraniyesini muhafaza edin ve o caddede yürüyün.

Dini, sadece resmî bir kalıp içerisinde görmek ve göstermek isteyenlerin insafına bırakmayın.

Mizansız, muvazenesiz muhakeme eden, ihtisas sâhibi olmadığı hâlde işin uzmanı imiş gibi görünenlere aldanmayın.

Dini, yanlış hüküm ve fetvalar ile kendileri gibi milleti de dalâlete düşürmeye gayret eden câhillerin eline terk etmeyin.

İlmî kariyer sâhibi olup da, siyasî mülâhazalar ve makamını muhafaza ile “suya sabuna dokunmayan” âlimlerin de insafına bırakmayın.

Dini hasbî ve samimi bir şekilde sunmaktan ziyâde, bir gurur-u ilmî ile kendini göstermek isteyen mağrur, mütekebbirlerin yersiz hıyanetlerine de itibar etmeyin.

Dini siyasetlerine âlet eden siyasî ağızlara da iltifat etmeyin.

Bu Millet İctihaddan Ziyâde İrşada ve İkaza Muhtaçtır

Bu dehşetli asırda gençlerimiz hariçten gelen menfi cereyanların, dalâlet ve sefâhetlerin tesiriyle, millî ve dinî seciyelerinden her gün biraz daha koparak inkıraza doğru yuvarlanırken, bütün hamiyetperverlerin bu azim tehlikeyi görüp, bu gençlerin imdadına koşmaları gerekirken, bazı içtihat heveslilerinin bütün bu tehlikelere göz kapayarak sanki milletimizin en büyük meselesi içtihat imiş gibi nazarları bu sahaya çekmeleri büyük bir basiretsizlik olsa gerektir.

Kur'an-ı Kerim'i okudukça mazide âsî ve azgın kavimlere Cenâb-ı Hakk'ın vurduğu tedip ve tazip tokatları sık sık hatırlıyor ve bugünkü pespaye gidişe 'dur' demediğimiz takdirde bu hâlin –Allah korusun– gadab-ı İlâhî'nin celbine vesile olacağından fevkalâde endişe duyuyorum. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Enfal sûresinde bizleri ikaz sadesinde şöyle buyuruyor:

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكْ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا
مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ

“Herhangi bir kavim kendi nefislerini (kendi seciyelerini) tağyir etmedikçe, Allah-u Teâla onları (nimetlerini, âfiyetlerini, huzur ve âhenklerini) değiştirmez.”¹⁸⁸

Yukarıdaki âyet-i kerimeyi teyid eden birçok vak’alar tarihte zuhur etmiştir. Lût ve Sâlih (a.s.)’in kavimlerinin ve daha birçoklarının başına gelenler hep ahlâksızlığın, sefâhatin, mânen çöküşün neticesi olarak gelmiştir. Evet, tarihin şehâdetiyle tahakkuk etmiştir ki, sefâhata maruz kalan millet ve kavimlerin kuvvet ve saltanatları zâil olup gitmiştir. Her nevi saadet ve refahın varlığı ve devamı güzel ahlâk ve âli seciyeler ile. Fert ve cemaatin huzur ve ahengi, ittihâd ve ittifakı, intizâm ve adaleti bu meziyetler ile tecelli eder. Asayiş berkemâl olur, umumî nizam tahakkuk eder. Millet ve devletimiz inkıraz ve izmihlalden mahfuz olur. Güçlü kavim ve imparatorlukların kudretleri dahi sefâhata karşı dayanamamıştır. Sefâhat bir kanser mikrobi gibidir. Bir cemiyete girdi mi, bünyeyi kısa zamanda kemirir, güçsüz bırakır ve sonunda çökertir. Bunun, tarihte sayısız misalleri vardır. Meselâ, şevket ve saltanatlarıyla cihanı tahakkümü altına alan o azametli Roma İmparatorluğu acaba şimdi nerede?

Roma İmparatorluğu bir hukuk devletiydi. Kanun hâkimiyeti fevkalâde güçlüydü. İnsanlar da bir o kadar şeref ve haysiyet sâhibiydiler; fazilet ve iffetin, terbiye ve edebin mücesssem bir numunesiydiler. Kalpleri vatan sevgisiyle dolu idi. Kadınları iffetliydi. İffet ve namusa o kadar itibar edilirdi ki, Roma’da fahişe lakırdısı dahi işitilmezdi. Fakat ne zaman ki iffetlerini yitirmeye başladılar, israf ve sefâletin

¹⁸⁸ Enfâl Süresi, (8), 53.

kucağına düştüler. Edep ve hayâyı terk ettiler, işte o zaman o koca imparatorluk inkıraz dönemine girdi. Rüşvet, bir salgın hastalık gibi devletin bünyesini sardı, kemirmeye başladı. Artık şeref ve haysiyet, namus ve iffet duygusu kalmadı. Ne hukuk hâkimiyeti ve ne de devlet kuvveti Roma'yı kurtaramadı. Sefâhat ve sefâletlerde boğuldular, iktidar ve itibardan düştüler. Nihayet o yüz milyon nüfuslu muhteşem saltanat hak ile yeksan oldu. Kuvvet ve saltanatla, kanun hâkimiyetiyle bu mikrobun karşısında duramadılar.

Yunan medeniyetine gelince, o akla ve fikre fevkalâde itibar eden bir medeniyet idi. Öyle ki, herkes bir derece mütefekkir ve edipti. Biz bugün 20. asırda başörtülü kızlarımızı üniversite kapılarından geri çevire duralım, Eflatun Milat'tan dört asır önce, akademisinin kapısına "Matematik bilmeyen buraya giremez" levhasını koymuştu. Akla ve hakikate o kadar itibar edilmekteydi. Nihayet, Epikür çıktı, şehvî arzuları terviç ederek gençliği dejenere etti. Artık, millet süflî arzuların zevk ve neşesiyle sarhoş oldu. İdareyi elinde tutan birtakım câhil ve ehliyetsiz kimseler, fikir ve ilim erbâbını zindanlara tıktı, zehirledi, vatanlarından sürdüler. Sefâhet, medeniyet diye takdim edildi. Şehvet, aklı esir etti ve ahlâkı çökertti. Şeytanları dahi şaşırtan cinâyetler sergilediler. İnsaniyetperver ve faziletli, âlicenap vicdanlara kilit vurdular.

Bunun bir başka misali de Endülüs'te yaşandı. İslâm'ın yaşanması ve hayata hâkim kılınmasıyla servet ve ihtişamın zirvesine çıkan ve Avrupa'ya ilim ve irfanda üstadlık eden Endülüs Emevî Devleti'nin de en önemli inkıraz sebebinin, yine ahlaksızlık ve sefâhat olduğunu görüyoruz.

Emevîler, Avrupalıların desiselerine kapıldıktan sonra, fazilet ve ahlâklarını tadrîcen kaybetmeye başladılar, kuvve-i şehevîye haddini tecavüz etti; rezalet fazilete üstün geldi ve sekiz asır boyunca teâlîden tekâmüle, tekâmülünden saadete ulaşan bu millet, işte bu sefâhat mikrobu sebebiyle inhi-zamdan sefâlete, sefâletten inkırazı yuvarlanıp gitti. Ve nihayet, o talihsiz âkıbet gelip çattı, tarihin solgun yaprakları arasına, bedbaht ellerle izmihlali yazıldı.

Evet, ruh ve ahlâk cihetiyle tefessüh etmiş ve çürümüş batı, bu necip milletin gençlerini de hayvanî ve şehevî duyguların esiri edip dalâlet ve sefâhatte boğmak için bütün gücü ile çalışırken, gençlerimizin îman ve ahlâkını sarsacak bu dehşetli tehlikeye karşı âlicenap, âlim ve mütefekkirlerimizden gençlerimizde dinî ve millî şuuru inkişaf ettirmek, onları ahlâk ve fazilet ile mücehhez kılmak için çalışmaları en büyük vazifedir.

Malumdur ki, her zamanda olduğu gibi, hususan bu zamanda îman ve Kur'an'a hizmet çok mühimdir. O hizmeti yapmak her şeyin başında gelir. Çünkü gençlerimizin kalpleri îman hakikatleri ile tenvir ve tahkim edilmezse, âhirette ebedî saadeti kaybedecekleri gibi, dünyada da cemiyet hayatı için bir zehir hükmüne geçer. Evet, îmansızlık ve sefâhat huzur ve refahı değil, anarşiyi tevli eder. Ebnayı cinsine merhamet ve şefkati olan himmet ehli bu tehlikeye karşı çare aramayı her işin üstünde görür.

Hakikat bu iken îman hizmetini bırakıp, buna nispeten yüz derece aşağı olan meselelerle meşgul olmak ne derece doğrudur? Akıl sâhiplerinin idrakine havale ederiz.

Bediüzzaman Hazretleri bu meseleyi şöyle ifade ediyor:

“Dinin zaruriyatı ki, içtihat onlara giremez. Çünkü kat’î ve muayyendirler. Hem o zaruriyat, kut ve gıda hükmündedirler. Şu zamanda terke uğruyorlar ve tezelzülde dirler ve bütün himmet ve gayreti, onların ikamesine ve ihyâsına sarf etmek lâzım gelirken, İslâmiyet’in nazariyat kısmında ve selefin içtihadat-ı sâfiyane ve hâlisanesiyle, bütün zamanların hâcatına dar gelmeyen efkârları olduğu hâlde, onları bırakıp heveskârane yeni içtihatlar yapmak, bid’akârane bir hıyanettir.”¹⁸⁹

“Hayat-ı ebediyeyi kazanmakta en birinci vâsıta ve saadet-i ebediyenin anahtarı imandır; ona çalışmak lâzım geliyor.”¹⁹⁰

Bugün, hariçten gelen menfî cereyanlar, sefâhat ve dalâletler, âlem-i İslâm’ı pek ziyâde mutazarrır etmektedir. Her insan gücü nisbetinde bu tehlikeleri bertaraf etmek için gayret etmek mecburiyetindedir. Bu hem dinî, hem de insanî ve vicdanî bir mükellefiyettir. Bu mükellefiyeti deruhte edecek âlicenab insanlar semâdan inmeyeceğine göre, elbette ki bu milletin sinesinden doğacaktır. Yani bu vazife millet olarak hepimizindir.

Fertleri tenvir etmek, namus ve iffetlerini, haysiyet ve şereflerini maddî mânevî zararlardan muhafaza etmek, saadet ve selâmetlerine çalışmak vazifesi hükümetlerden ziyâde bu milletin âlicenap, fedakâr, gayyur ve hamiyetperver fertlerine ve bilhassa ilim adamlarına aittir.

¹⁸⁹ Nursî, Mesnevî-i Nuriye, s. 88.

¹⁹⁰ Nursî, Mektubât, s. 67.

Bu millet, bugün içtihadattan ziyâde irşat ve nasihate muhtaçtır, zâten irşat umumî bir ihtiyaçtır. İnsan, kusur ve hatadan berî olamaz. Evet, tebliğ ve hâlisane nasihatın ehemmiyeti pek büyüktür. Mü'min, İslâm kardeşliğinin lâzımı olarak kardeşinin eksik ve hatasını münasip bir lisanla tamir etmelidir. Aksi hâlde onu ikaz ve irşat etmezse, onu boynundaki akrepten haberdar etmezse, kardeşine hıyanet etmiş olur.

Ehl-i himmet, âlicenap ve fedakâr zâtlara düşen vazife ise içtihat dâvâsından ziyâde, sefâhat ve dalâletin içinde yuvarlanan milletin ve gençliğin elinden tutmak olmalıdır.

Akıl ve kalbi mârifet nurlarıyla tenevvür etmiş fertlerden mürekkep bir millet, dâima tekemmüle doğru huzur ve temkin içinde adım atar. İrfan ve faziletten nasibi olmayan bir kavmin tarihi, şan ve şerefi ne olursa olsun hariçten gelen menfî cereyanlar ve sefâhat rüzgârlarıyla yıkılır gider, yaşama hakkını kaybeder. Evet, bir milleti teşkil eden fertlerin hayatlarının âhenktar bir sûrette tanzim edilmesiyle umumî saadet teminat altına alınabilir. Malumdur ki, hayatın esası, rüknü, membaı ilimdir, irfan ve fazilettir.

Her millet kendine mahsus birtakım örf, âdet, anane ve seciyelere mâliktir ki, o milletin diğer milletlerden temayüzü, bekası, terakki ve teâlisi bunlara bağlıdır. İnkırazını da mezkûr meziyetlerin bozulmasında aramak icap eder. Binaenaleyh bir millet yabancı kültür ve cereyanların tesirinde kaldığı müddetçe, millî rûhundan, kültüründen, dininden, faziletinden ve necabet-i milliyesinden yavaş yavaş koparak yıkılmaya mahkûm olur.

Bu asırda Müslümanlar dalâlet ve sefâhatin ve bunların neticesi olan zillet ve sefâletin pençesinden kendilerini muhafaza etmek için bu gibi ehl-i himmet âlimlere muhtaçtır. Bu ulvî hizmet için öyle kudsî himmet sâhipleri lâzım ki, gençlerin kalblerini hakikatlere celbetsinler. Öyle ulvî dehâlara ve fedakâr mücâhitlere ihtiyaç var ki, akılları teshir edip nefis-i emmarenin şehvânî arzularından kurtarsınlar. Evet, himmetini yüksek tutmak îmanın en şanlı bir tecellisidir.

Evet bu zamanın en büyük iki tehlikesi îman zafiyeti ve ahlaksızlıktır. Bediüzzaman Hazretleri, Hazret-i Eyyûb (a.s.) bahsinde, milletimizin maruz kaldığı bu büyük hastalığı şöyle tasvir ediyor:

“Hazret-i Eyyûb Aleyhisselâm’ın zâhirî yara hastalıklarının mukabili, bizim bâtinî ve rûhî ve kalbî hastalıklarımız vardır. İç dışa, dış içe bir çevrilsek, Hazret-i Eyyûb’dan daha ziyâde yaralı ve hastalıklı görüneceğiz. Çünkü işlediğimiz her bir günah, kafamıza giren her bir şüphe, kalb ve rûhumuza yaralar açar. Hazret-i Eyyûb Aleyhisselâm’ın yaraları, kısacık hayat-ı dünyeviyesini tehdit ediyordu. Bizim mânevî yaralarımız, pek uzun olan hayat-ı ebediyemizi tehdit ediyor.”¹⁹¹

Eşref Edip ile yaptığı mülakatta bu endişesini “Dünya, büyük bir mânevî buhran geçiriyor. Mânevî temelleri sarsılan garb cemiyeti içinde doğan bir hastalık, bir veba, bir taûn felâketi gittikçe yeryüzüne dağılıyor” sözleriyle dile getirir.

Bu büyük tehdit ve tehlike karşısında, “Karşımda müthiş bir yangın var. Alevleri göklere yükseliyor. İçinde evlâdım

¹⁹¹ Nursî, Lem’alar, s. 10.

yanıyor, îmanım tutuşmuş yanıyor. O yangını söndürmeğe, îmanımı kurtarmağa koşuyorum”¹⁹² diye feryat etmiş ve bütün ömrünü bu hastalığın tedavisine hasretmiştir.

İşte hepimize, bilhassa ilim adamlarına düşen vazife bu hastalığın tedavisine çalışmaktır. Zira bu mesele içtihat mes’elesinden binlerce defa ehemmiyetlidir. Her şuurlu insanın bunu idrak etmesi gerekir.

Gençlerimizin îmansızlık ve sefâhat belalarından kurtarılması, ancak ilim ve hikmet dairesinde yapılacak umumî bir irşad hareketiyle mümkündür. Evet, insanları ikaz ve irşad etmek dinen vâcip olduğu gibi, akıl nokta-i nazarından da lâzımdır. Zira mârufu emr ve münkeri nehyetmek vazifesi hepimizin en büyük vazifemizdir. Îman ve ahlâkı tahrip faaliyetleri organize olmuş komitelerce icra edildiğinden, bu tehlikeye karşı her Müslümanın uyanık olması ve ıslah hususunda elinden gelen gayreti göstermesi gerekir. Ancak bu vazifeyi deruhte ederken, evvela emrettiği şeyleri kendisinin yaşaması, nehyettiği şeylerden de yine öncelikle kendisinin içtinap etmeleri gerekir ki, nasihatleri tesir etsin, insanlara faydalı olabilsin. Onların akıllarında hikmet, kalblerinde mârifet uyandırmaya vesile olsunlar. Böyle olmadığı takdirde edilecek nasihat, söylenecek söz, hadd-i zâtında hikmete muvafık olsa bile tesiri mahdud kalır.

Şu da unutulmamalıdır ki, nasihatın rûhu hüsn-ü niyet, şartı da hüsn-ü tâbirdir. Zira güzel tâbir hüsn-ü tesirin lâzımıdır. Hâlis bir niyet ile yapılan nasihat Allah’ın izniyle tesirini gösterecektir.

¹⁹² Nursî, Tarihçe-i Hayat, s. 12.

İnsanların seviyesine uygun ve muvazeneli bir şekilde tatlı beyân ve güzel ifade ile edilen nasihatler, her zaman tesirini gösterir. Güzel bir fikir, tatlı bir ifade ile insana sihir gibi tesir eder.

Son olarak şunu da ifade edelim ki, milletimizi mânen çökertmeye çalışan dâhili ve hârici düşmanlar, gençlerimizin bir kısmını sefâhatin kucağına atmışlarsa da, îmanlarını sarsamamışlardır. Çünkü bu milletin kalbinde ezelden beri Allah'a karşı bir muhabbet mevcuttur. Bunun izalesi mümkün değildir. Günah ve isyanlar ile zedelense bile, bir himmet ve gayret ile tedavisi mümkündür. İctihâdî dedikodularla vakit geçirmek yerine, himmet ve gayretler bu noktaya hasredilmelidir.

Dört İmam

İnsan hangi meslekte olursa olsun Allah'ın yardımına muhtaçtır. Çünkü onun tevfiği olmaksızın hiçbir şey meydana gelmez. Cenâb-ı Hakk'ın ihsanıyla İslâm dinini kuvvetlendirmek ve himaye etmek için tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi ilim dallarında birçok âlim yetişmiştir. Lûtf-ü İlâhiye ile kemale gelen bu zâtlar İslâmiyet'in teâlî ve terakkisinden başka bir şeyle iştigal etmemişlerdir. İslâmiyet'in yücelmesini kendileri için en büyük bir gaye addetmişlerdir. Bu âlimler makâsıd-ı şeriaya fevkalâde vâkıf oldukları gibi, adalet, merhamet, sehâvet gibi güzel meziyetlere de sâhiptirler. Bu bahtiyarların en güzidesi, en ulvîsi, içtihat istidadına hâiz olmak ve fıkıh ilmini tedvin edip ortaya koyan müçtehidîn-i izam efendilerimizdir. Bu zâtlar ahlâk ve faziletin şefkat ve merhametin, gayret ve himmetin birer mücessem timsalidirler. Bugün dünyanın her tarafındaki Müslümanlar bu dört imâma medyûn-u şükrandırlar. Bu dört imâmı, dört hane sâhibi olarak tasavvur edecek olursak, bütün Müslümanlar bu hânelerin etrafını sararak mânevî gıdalarını onların sofralarından almaktadırlar. Dört imam içtihat ilminde en ileri oldukları gibi; zühd, ahlâk ve fazilette de en önde gelen kimselerdi. Bu müçtehidin-i izam içerisinde de dört büyük imâmın hususi bir inâyete mazhar oldukları ve

ıçtıhatlarının da bütün insanların ihtiyaçlarına daha muvafık olduğu tebeyyün etmiştir. Çünkü gerek onların asrında, gerekse daha sonra yetişen müçtehitlerin ne mezhepleri ve ne de tâbileri kalmadığı hâlde, bu dört imâma ait mezhepler dünyanın dört kıtasında devam etmiş ve etmektedir. Allah-u Teâlâ, hikmetinin gereğı olarak bunları seçmiş, yardım kapılarını sonuna kadar açmıştır. Bu ilâhi yardımın kıyâmete kadar da devam etmesi rahmetinin gereğı olmuştur. İşte bu yüce imamların güzel meziyet ve ulvî seciyelerini bütün teferruatıyla ortaya koymak için, ciltler dolusu kitap yazmak gerekir. Kitabımızın hacmi buna müsaade etmediğinden, birer özet vermekle iktifa edeceğiz.

İmâm-ı Azam Ebû Hanife (H.80-H.150)

Ehl-i Sünnetin dört büyük imâmından birincisidir. Hanefî mezhebinin kurucusu ve Ehl-i Sünnet'in reisidir. Kûfe'de dünyaya geldi. Ailesinden çok üstün bir terbiye ve din eğitimi aldı. Daha dört yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i tamamiyle ezberledi.

Daha yirmi yaşına gelmeden, ilim ve irfanda bir benzeri dahi bulunmayacak seviyeye geldi. Şöhreti cihanı kapladı.

İmâm-ı Azam, Allah-u Teâlâ'nın rızasından başka bir düşüncesi olmayan büyük bir âlimdi. Dinden soranlara İslâmiyet'i dosdoğru şekliyle bildirir, taviz vermez, bu yolda hiçbir şeyden çekinmezdi. O, kitaplarına, ders halkalarına ve fetvalarına herhangi bir siyasî düşünce karıştırmadı. Zira O, en sevmediğı şey olan siyasetten şiddetle kaçınırdı. Nefsânî arzu ve menfaat, şahsî dostluk ve düşmanlık gibi unsurlar da asla kitaplarına tesir etmemiştir.

Ayrıca kuvvetli şahsiyeti, keskin zekâsı, üstün aklı, en-
gin ilmi, heybeti, geniş muhakemesi, muhabbeti ve cazibesi
ile karşılaştığı herkese tesir eder, gönülleri cezbederdi.

İmâm-ı Azam, İslâm dinine yaptığı hizmetleriyle
İslâmiyet’i îman, amel ve ahlâk esas olmak üzere bir bütün
hâlinde insanlara yeni bir üslup ile sunmuş, şüphesi ve bo-
zuk bir düşüncesi olanlara cevaplar vermiş, Müslümanları
çeşitli fitneler ve propagandalarla zaafa düşürmek, parça-
lamak isteyenleri hüsrana uğratmış, önce itikatta birlik ve
beraberliği sağlamış, ibâdetlerde, günlük işlerde Allah-u
Teâlâ’nın rızasına uygun olan hareket tarzının esaslarını ve
şeklini tespit etmiştir. Böylece haklı olarak ikinci asrın mü-
ceddidi unvanını almıştır.

Buhârî ve Müslim’deki bir hadis-i şerifte:

إِنَّ الدِّينَ لَوْ كَانَ مَنْوُطًا بِالثُّرَيَّا لَنَا لَهُ رِجَالٌ مِنْ أَبْنَاءِ فَارَسَ

“İman, Süreyya yıldızına çıkırsa, Farsoğullarından biri el-
bette alıp getirir”¹⁹³ buyrulur. İslâm âlimleri bu hadis-i şerifin
İmâm-ı Azam hakkında gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁴

Hazretin kendilerinden hadis ve fıkıh ahzedip, aldığı
zevat dört bin kadardır. Bu harikulâde durum başka kim-
selere nasip olmamıştır. İmâm-ı Azam, müfessirlerin ikinci
tabakası ricalindendir. Âyat-ı Kur’âniye’nin ihtiva ettiği dini
mesâil ve hakayıkı anlamak ve anlatmak kudreti en ziyâde
müçtehitlerde tebarüz etmektedir. Bu cihetle Hazret-i İmam,

¹⁹³ Bkz. Buhârî, Tefsir; Müslim, Fedailu’s-sahâbe; Tirmizî, Tefsiru’l-
Kur’ân.

¹⁹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Mevahibu’r-
Rahman fi Menakib-i İmam Ebû Hanife en-Numan.

“Üstadü’l Müfessirin” unvanına bihakkın lâyıktır. Ebû Hanife, Şeriat-ı Muhammediye’nin bir rükn-ü azamıdır.

İmâm-ı Azam Ebû Hanife’nin, Şeriat-ı Muhammediye’ye hizmet hususunda, sahabîden sonra dengi olmadığını, diğer müçtehit imamların da üstünde olduğunu söylememiz, malumu ilam kabilindedir. Fazilette, irfanda ve fikirde bir ferd-i ferit olduğunu çoğu fukaha kabul ve itiraf etmektedir. Sanki Ebû Hanife Hazretleri, İslâm dinini himaye etmek için yaratılmıştır. Kendisi hakkında, İbni Mübarek Hazretleri şöyle buyurmaktadır: “İmam Ebû Hanife, her ilimde mukteda bih olmaya herkesten daha lâyıktır. Çünkü O ilim ve şeriate ait hiç kimsenin keşfedemediği ilmi ve derin sırları keşfetmiştir.” Süfyan-ı Sevrî Hazretleri ise: “Din ve ilme ait müşkülâtı hâl ve izah hususunda derece-i kemale erenlerin birincisidir. Herkes onun ilmüne ve irfanına, akıl ve ızanına, zühd ve takvâsına hayret ederlerdi” buyurmuşlardır.

Tahavî ve başkalarının da açıkça ifade ettiği gibi Ebû Hanife, içtihat sahasında kendi yetiştirdiği kırk kadar seçkin ve güzide talebeleriyle istişareden sonra en isabetli ve en sağlam görüşü tercih ederdi. Şiddet-i dehâsına rağmen, kendi reyî ile hiç hareket etmezdi.

لَهُمْ وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ

“İşlerde onlarla meşveret et”¹⁹⁵ ferman-ı İlâhisine imtisalen her mes’eleyi bu talebeleriyle müşavere eder, sonra karar verirdi. Talebelerinin içtihadına fevkalâde hürmet gösterirdi.¹⁹⁶

¹⁹⁵ Âl-i İmrân Sûresi, (3). 159.

¹⁹⁶ Hatip Bağdadi (Tarih-i Bağdad’ında 14-247) İbni Kerrame’ye isnatla der ki: “Bir gün biz Vekî’in yanında iken adamın biri “Ebû Hanife hata

Onun mezhebinden olmayan arkadaşı Muhammed b. İshak ise, bu büyük imam hakkında “Karada-denizde, şarkta-garpta, yakın-uzak ilim, onun (r.a) müdevvenatıdır” der. İmam Şâfiî ise şöyle der: “İnsanlar fıkhıta Ebû Hanife’nin aile efradı gibidirler. Hiçbir valide Ebû Hanife gibi akıllı bir oğul dünyaya getirmemiştir.” Evet, fıkıh, onun ve arkadaşlarının eliyle olgunlaşarak, kimseye söz bırakmayacak seviyeye ulaştı. Allah sa’ylerini meşkûr eylesin...

İsmi Nu’mân’dı, fakat ulemâ ona İmâm-ı Azam vasfını layık görmüş ve bütün eserlerini bu sıfatla zikretmişlerdi. Künyesi Ebû Hanife’dır. Peder-i muhteremlerinin ismi Sâbit’tir. Hicri 80 yılında dünyaya teşrif etmiş, uzun ve bereketli fakat meşakkatli bir ömürden sonra Hicri 150’de Bağdat’ta âhirete irtihal etmiştir.

Uzuna yakın orta boylu, esmer, siyah gözlü idi. Daima mütebessimdi, saf kalpli, güzel seciyeli, affedici bir zât idi. Takva, ihlâs ve sadakatte hadd-i kemâlde idi. Geceleri ma-bedine girer, ağlayarak ibâdetle meşgul olurdu. Tefekkür-ü daimiye sâhip ve kelâmında daima Hakk’a isabet ederdi. Sö-zün doğrusunu söyler, her meseleyi hak ile fasl ederdi. İlim ve hikmetin feyyaz bir membaı idi. Onun âli hususiyetlerinden birisi de sahî ve cömert olmasıydı. Allah yolunda malını seve seve infak ederdi. Talebelerinin iâşesini bizzat

etmiştir!” dedi. Bunun üzerine Veki’ “Ebû Hanife nasıl hata edebilir ki; onunla beraber Ebû Yusuf ve Züfer gibi kıyasta imam, Yahyâ b. Ebi Zâide, Hafs b. Giyas, Hibban, Mündel gibi hadis hâfızları, Kasım b. Maatı gibi lûgat âlimi, Davut Tai ve Fudayl b. İyaz gibi züht ve vera sâhibi insanlar var. Doğrusu cülesası bu gibi zevat olanın hemen hemen hata ihtimali yoktur. Nasıl olsun ki? Hatası olsa hemen kendisine red ve iade edilirdi.

kendi karşılar, fukaraya muavenetten lezzet alırdı. Sâhib-i servet olduğu hâlde, dünya onu hiçbir zaman kendine çekemedi, dünyanın şaşaa ve zinetinden nefret ederdi.

Belâgat ve insicam cihetiyle, ifadesi şirin ve metin idi. Çok sükût edip az konuşur idi, lâkin sükûtunda mânâ, kelâmında hikmet bulunurdu. Mâlâyânî ile asla iştigal etmezdi. Bu hususta taaccüp edenlere:

ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ

“Bu Allah’ın fazlıdır. Dilediğine verir”¹⁹⁷ diye cevap verirdi.

Her nerede bulunsa, etrafını faziletle ulemâ ve fudala kuşatırdı. Tahsil erbâbı her cihetten koşup, onun rahle-i tedrisine gelirlerdi. Sohbetine başladığında, herkes kemâl-i edeple dinlerdi. İcabına göre her fenden bahsederdi. Fesâhat ve belâgatından udeba ve buleğa, ilim ve marifetinden ulemâ, ahkâm-ı şeriyeye ait meselelerinde fukaha, hikmetinden hükema, mâneviyatından evliya istifade ve istifaza ederlerdi.

İmâm-ı Azam büyük bir müçtehid olduğu gibi, büyük bir muhaddisti. Dört bin kadar üstaddan ders alan, zekâ ve hâfıza itibarıyla de harikalardan sayılan İmâm-ı Azam’ın hadis ilmindeki ihata-i külliyesini takdir etmemek layık mıdır?

Ebû Yusuf onun hakkında: “Ben hadis, tefsir ve izah hususunda Ebû Hanife’den daha âlim birisini görmedim”

¹⁹⁷ Cuma Sûresi, 62/4.

derken, Yahyâ b. Maîn de şöyle demiştir: “Ebû Hanife fevkalade itimâda şâyân bir zâttı. Yalnız hıfzetmiş olduğu hadisleri rivâyet eder, hıfzetmediklerini rivâyet etmezdi.”

Bu muazzam imâmın vücudu bütün İslâm âlemi için bir rahmet olmuştur.

İmâm-ı Azam hayatı boyunca hiçbir felaket karşısında sarsılmadı. Her bir musibeti derin bir tevekkül ile karşıladı. İnandığını, doğru bildiğini söylemekten asla çekinmezdi. Güçlü bir ideal ve sarsılmaz bir cesaret sâhibi idi. Bu ideal uğrunda birçok sıkıntılar çekmiş ve mahrumiyetlere katlanmıştır. Gerek Emevî ve gerekse Abbasî halifelerinin kadılık teklifini reddetmiş, inandığı hak uğruna eziyet, zulüm ve işkenceyi tercih etmiştir.

İmâm-ı Azam Hazretlerini diğer müçtehitlerden mümtaz kılan haller, sıfatlar ve meziyetler pek çoktur:

Birincisi: Sahabe-i kiramdan bazılarını görüp sohbetlerinde bulunmasıdır. Başta Hadim-i Nebvî Enes b. Mâlik Hazretleri olmak üzere, yine sahabiden Abdullah Ebû Evfa, Sehl b. Sâ'd, Ebû Tufeyl gibi sahabîlerin sohbetiyle müşerref olmuştur.

Tâbiîn Hazretlerinin zamanında içtihat ve fetva gibi en mukaddes bir vazifeyi deruhte etmekle büyük bir imtiyaz kazanmıştır. Yani, tâbiîn zamanındaki insanların hürmet ve muhabbetlerini layıkıyla celbetmiştir.

İmâm-ı Yusuf, İmâm-ı Muhammed, İmâm-ı Zufer gibi fakahayı yetiştirmiş ve onlara hocalık etmiştir.

İkincisi: İbâdet ve ubudiyette, takva ve amel-i sâlihte emsalsiz olduğunu birçok ulemâ zikretmektedir. Hatta

ömrünün bir dakikasını bile boşa geçirmeden ilim ve ibâdete, zühd ve takvâya inhisar ettirmiş olmasıdır.

Üçüncüsü: Fıkıh ilmini herkesten evvel, bablara ve fassıllara ayırıp tertip ederek ortaya koyduğu gibi, içtihadı ait kaide ve prensipleri de ilk defa belirleyen yine odur.

Dördüncüsü: Kendi mezhebinin, diğer mezhepler daha ortaya çıkmadan; Hind, Çin, Rum ve Mâverâünnehir gibi beldelerde intişar etmesidir.

Beşincisi: Talebelerini kendi kazancından yedirip içirerek okutmasıdır ki, bu hâdise tevâtür derecesinde kâfidir.

Altıncısı: Diğer büyük müçtehitlerin İmâm-ı Azam hakkındaki takdirşinas senâlarıdır.

İmâm-ı Mâlik Hazretlerine, İmâm-ı Azam Hazretlerini nasıl bilirsiniz diye sorulduğunda: “O öyle bir zâttır ki, faraza bu direği altın iddia etseydi, kat’i hüccetlerle isbattan âciz kalmazdı,” cevabını vermiştir. Sözüünün sonunda İmâm-ı Azam Hazretleri için “Sübhanallah, O’nu diğerlerine kıyas etmek mümkün değildir. Vallahi ben ömrümde onun mislini görmüş değilim,” diyerek onun son derece yüksek bir ikna kabiliyetine sâhip olduğuna işaret etmiştir.

Ahmet b. Hanbel Hazretleri ise: “O’nun zühd ve takvası hiçbir kimseye müyesser olmayan bir mertebededir. Fıkıh ilmi ise O’na, talebelerine ve yetiştirdiği fukahaya mahsus bir sanat-ı celiledir” buyurmuşlardır.

İmâm-ı Yusuf ise: “Kur’ân-ı Kerîm’in esrarını anlamada bir dengi yoktu. O, yetişmiş olduğu Sahabe-i Kiram’a hakkıyla hayru’l-halef olmuştu. Fakat kendilerine hakkıyla hayru’l-halef olmayâ lâıyk bir fert nazarımda yoktur. Onun yüksek

şânı güneş gibi âşikârdır. Onun dâmenine (eteğine) asırlardan beri toz konmamıştır” buyurmuş, ayrıca şöyle demiştir: “Aklın kemâlini ve mürüvvetin tamamını ben Ebû Hanîfe’de gördüm.”

İmâm-ı Azam ilm-i fıkıh ve usûl-ü dinde birçok eserin vücuda gelmesine vesile olmuştur.

Başta İmâm-ı Mâlik, Şâfiî, Süfyan İbn Uyeyne, Abdullah b Mübârek, Süfyan-ı Sevri, Zehebî, İmâm-ı Şa’rânî gibi zatlar olmak üzere pek çok âlimin, onun ilmi, irfanı, hizmeti, ubudiyeti, zühd ve takvası hakkında nihayetsiz medh ve senâları vardır.

Biz bu eserimizde erbâb-ı irfana kanaat verecek kadar deryadan bir katre ile iktifa ediyoruz.

İmâm-ı Şâfiî (H.150-H.204)

Asıl adı Muhammed’dir. Fakat ulemâ ona İmâm-ı Şâfiî ismini lâıyk görmüştür ve bu isimle iştihar bulmuştur. Babasının adı İdris’tir. İmâm-ı Şâfiî hazretleri H.150 yılında, İmâm-ı Azam’ın âhirete irtihal buyurduğu gün dünyaya teşrif etmiştir.

Kısa fakat bereketli bir ömürden sonra H.204 senesinde Mısır’da âhirete göç etmiştir.

Daha çocukluk devresinde iken, ilme olan iştiyakından dolayı ilim meclislerini daima takip eder, dinlediği hakikat ve mârifete ait meseleleri kaydederdi.

İmâm-ı Şâfiî hazretleri bir süre Medine’de İmâm-ı Mâlik hazretlerinin rahle-i tedrisinde bulundu. Muvatta ismiyle meşhur hadis kitabını 13 yaşında iken hıfzına alarak, İmâm-ı

Mâlik'in huzurunda dinletti. İmâm-ı Mâlik onun bu kavrayışına hayran oldu ve şöyle dedi:

"Takva yolunu tut. İstikbâl sana çok şeyler vadediyor. Büyükle bir şöhrete ve şâna sâhip olacaksın."

İmâm-ı Mâlik Hazretlerinin bu basiretli görüşü, buyurduğu gibi tahakkuk etmiş ve onun şöhreti güneş gibi âlem-i İslâm'ın her tarafında tecelli etmiştir.

Bu zâtın ilim sofrasından istifade ve tefeyyüz etmek için etraftan yüzlerce ilim adamı gelirdi. Misafirlerin sayıları bazen yedi yüze baliğ olurdu.

Kevserî, O'nun hakkında şöyle buyurmuştur:

"Sonra Şâfiî (r.a) geldi de belli kariyerleri olan ilim erbâbından nicesini bir araya getirdi. Bu zâtlar, Hazret-i Şâfiî'nin Müslim bin Halid ve benzeri Mekkeli hocalarından aldığı ilme katkıda bulundular. Müslim bin Halid ki onun hocası Cureyc, onun hocası Ata ve onun da hocası İbni Abbâs'dır. Vakıa yerle gök, Şâfiî'nin ashâbıyla, ashâbının sâhipleri tarafından doldu taşı ve âlemi ilimle doldurdular."

İmâm-ı Şâfiî Hazretleri heybetli ve mehabetliydi, onun bu celaldarane hareketleri etrafındaki insanlara tesir ederdi.

İmâm-ı Şâfiî, gecelerini üç kısma ayırırdı. Bir kısmında uyur, bir kısmında namaz kılar, kalan kısmında da ilimle iş-tigal ederdi. Her gece Kur'ân-ı Kerim'i hatmederdi. İmâm-ı Şâfiî'nin Tabakatı'nda, İmâm-ı Şâfiî'den şu mânidar nakil mevcuttur:

"Kendimi bildim bileli hiç yalan söylemedim. Ne doğru, ne de yalan bir iş için yemin etmedim."

Ayrıca insanın mânevî kemâlatına vesile olacak şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Kalbine ilâhî bir nur penceresinin açılmasını isteyen kimse, şu üç şeyi yapsın:

1. *Günün muayyen bir vaktinde huzura dalıp tefekkürde bulunsun.*
2. *Midesini pek fazla doyurmasın.*
3. *Sefîh kimselerle düşüp kalkmayı bıraksın.*

O’nun vasiyetlerinden biri de şudur:

“Halkı tamamen râzı ve memnun etmek çok zordur. İçinizden biri bütün halkı kendisinden memnun etmek isterse, yapamaz. Böyle bir şeyin yolunu bulmak çok zordur. Kul daima Rabbini râzı ve memnun etmeye bakmalı. Billhassa ihlas sâhibi olmaya dikkat etmeli. Yaptığı her iyi amel, Allah’la arasında kalmalı. Gururlanmak, âdi ve bayağı kimselerin vasfıdır. İnsanların en değerlisi, kendi kendisine bir kıymet biçmeye kalkmayandır. Ve fazilet bakımından insanların en değerlisi, kendisine bir ilim ve fazilet süsü vermekten sakınanlardır.”

Ehl-i sünnetin dört büyük mezhebinden biri olan Şâfiî mezhebinin imâmı ve kurucusudur. Hanefî mezhebinden sonra en çok mensubu bulunan mezheptir.

İmâm-ı Şâfiî, İmâm-ı Mâlik’in ve İmâm-ı Muhammed’in derslerine devam ederek, İmâm-ı Azam ve İmâm-ı Mâlik’in içtihat yollarını öğrenip bu iki yolu birleştirdi ve böylece ayrı bir içtihat yolu kurmuş oldu.

İmâm-ı Şâfiî, on üç yaşındayken Harem-i Şerifte, “Bana istediğinizi sorunuz” derdi. Yaşı on beşe balığ olduğunda fetva vermeye başlamıştı.

İçtihat iktidarına sâhip olan nice fakihler, onun açtığı içtihat tarikini takip edip; kendi namlarına içtihat etmeğe lüzum görmemişlerdir.¹⁹⁸ Dört büyük müçtehidten biri olan Ahmed b. Hanbel ondan ders alırdı.

Ahmed İbni Hanbel Hazretlerinin oğlu Abdullah demiştir ki: “Ben babama sordum, Şâfiî nasıl bir zâttır ki sen ona bu kadar çok dua ediyorsun?” Babam dedi ki: “Oğlum! Şâfiî, dünyalar için güneş, insanlar için âfiyet mesabesindedir. Bak bunların yerine kaim olacak bir şey var mıdır?”¹⁹⁹

İmâm-ı Şâfiî şöyle buyurur:

“Üç meziyete sâhip olanın îmanı kâmil olur.

1. Emr-i bil ma’ruf yapmak, yani Allah’u Teâlâ’nın emirlerini yapmak ve yaymak.

2. Nehy-i ani’l münker yapmak, yani Allah’u Teâlâ’nın yasaklarını yapmamak ve yapılmaması için uğraşmak.

3. Her işinde Allah’u Teâlâ’nın dinde bildirdiği hudutlar içinde bulunmak.

“el-Ümm” ve “er-Risâle fi’l-usûl” O’nun en meşhur eserlerindendir.

İmâm-ı Şâfiî Hazretleri, Peygamber Efendimizin (a.s.m) sünnet-i seniyyesine itibar etmeyen ve sahabîlerin nurlu

¹⁹⁸ Bilmen, Hukuk-u İslâmiye Kamusu, c. I, s. 406.

¹⁹⁹ Bilmen, Hukuk-u İslâmiye Kamusu, c. I, s. 404.

yolunu takip etmeyenlerin, havada yürüseler bile doğru yolda olamayacaklarını ifade eder.

İmâm-ı Mâlik (H.93-H.179)

Mâlik bin Enes Hazretleri, pek büyük bir müçtehit-tir. Ehl-i sünnet arasında ikinci asr-ı hicriden beri kemal-i ittifak ile kabul edilmiş dört büyük mezhepten birinin müessisidir.²⁰⁰

Hicretin 93. senesinde dünyaya geldi ve H.179. senesinde âhirete irtihal etti. Cennetü'l-Bakî'te defnedildi.

Konuştığı her cümle delile istinat ederdi. Bu hususta büyük bir itibar kazanmıştı. Herhangi bir meselede “Evet” veya “Hayır” dedi mi, artık Ona “Bunu niçin söyledin ve nereden aldın” gibi sorular sorulmazdı.

İlim ve irfanını, 300'ü tâbiünden olmak üzere toplam 900 âlimden tahsil etti. Ona göre ilim, çok rivâyetin ezberi değildi, kişinin gayreti neticesinde Allah'ı Teâlâ'nın kalbe ilham ettiği bir nurdu.

İmâm-ı Mâlik hazretleri, ilim talebinde bulunan şahıslara şunları tavsiye ederdi.

1. *Sakin ve vakarlı olmak.*
2. *Kalbini mehâfetullah ile doldurmak.*
3. *Kendine itaat ve itibar etmeyen kimselerin yanında konuşmamak.*

²⁰⁰ Bilmen, Hukuk-u İslâmiye Kamusu, c. I, s. 400.

İmâm-ı Mâlik, muhitindeki bütün âlimlerden faydalanmış ve ilim uğrunda büyük fedakârlıklar göstermiştir. Bu hususta her türlü zorluğa katlanmış ve her şeyini harcamış, hatta tahsil uğruna evini dahi satmıştır.

Medine-i Münevvere’de Emir bulunan Câfer İbni Süleyman, kendisine bir meseleden muhalefet ettiğinden dolayı, İmâm-ı Mâlik Hazretlerine yetmiş kırbaç vurdurmuştu.

Hazreti İmam, kırbaçlar vuruldukça:

اللهم اغفر لهم فانهم لا يعلمون

“Yâ Rabbi! Onları affet, çünkü onlar bilmiyorlar” diyordu. Nihâyet bayılıp düşmüş, sonra ayılınca da: “Şâhit olunuz, ben hakkımı, beni döğene helal kıldım” demiştir.²⁰¹

İmâm-ı Şâfiî’nin, İmâm-ı Mâlik’ten ders almış olması, büyük imâmın şeref ve üstünlüğünü ifade etmeye kâfidir.

O derslerinde vakar ve ciddiyet sâhibi olup, lüzumsuz sözlerden tamamen uzak kalırdı. Bu hususu ilim tahsil edenler için de şart koşardı.

Bir talebesi şöyle dediğini nakleder:

“İlim tahsil edenlere vakarlı, ciddi olmak ve geçmişlerin yolundan gitmek gerekir, ilim sâhiplerinin bilhassa ilmi müzakereler esnasında kendilerini mizahtan uzak tutmaları gerekmektedir. Gülmemek ve sadece tebessüm etmek, âlimin uyması gereken âdaptandır.

²⁰¹ Bilmen, Hukuk-u İslâmiye Kamusu, c. I, s. 401-402.

Hazret-i İmâm, ilim bakımından ne kadar yüksek ise, ahlâk, zühd, fazilet, takva ve kerem bakımından da öyle yüksekti.

Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz isimli eserinde bu büyük İmâmı şöyle anlatır:

“Uzun bir ömür, yüksek bir mertebe, parlak bir zihin, çok geniş bir ilim, keskin anlayış, sahih rivâyet, dirâyet, adalet, sünnet-i seniyyeye ittiba, fetvada sıhhat yönünden önde gelen bir zâttı.”

Fetva vermede aceleciliği sevmez, çok kere “bilmiyorum” derdi ve “ilmin kalkanı bilmiyorum demektir,” buyurdu.

İlim ve irfanda mütebahhir olan ve bir milyon hadis-i şerifi hıfzında tutan bir zât, kendisine sorulan kırk meseleden otuz altısına “lâ edrî,” (bilmiyorum) diye cevap vermiştir.

En meşhur eseri Muvatta olmakla beraber, daha birçok eseri mevcuttur.

İmâm-ı Ahmed (H.164-H.241)

Ahmed-İbni Hanbel 164 tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. 241 tarihinde yine Bağdat'ta darü'l-bekaya irtihal etmiştir. Menâkıbına dair pek çok kitaplar yazılmıştır.

15-16 yaşlarındayken akranları arasında ciddiyeti, çalışkanlığı, haramlardan kaçması, sabrı ve güzel ahlâkı ile temâyüz etti. Daha kırk yaşına gelmeden hadis ilminde ve fetvada başvurulacak kaynak oldu. Pek çok ilim adamı yetiştirdi.

Hakkıyla vâris-i Peygamber olan bu büyük İmam, daha küçük yaşlardan itibaren asil ve şuurlu ebeveynlerinin destekleriyle hem din ilimlerini; hem de sarf, nahiv, şiir, belâgat vs. gibi diğer ilimleri mükemmel bir tarzda öğrenmişti.

İmâm-ı Ahmed hazretleri tâ küçüklüğünden beri geceleri ihyâ edip, gece namazını hiç bırakmamıştır.

Peygamber Efendimizin (a.s.m) sünnetini tam mânâsıyla yerine getirmeye çalışırdı. Yirmi dört saatte mutlaka Kur'ân-ı Kerîm'i hatmederdi. Sohbetinde bulunduğu mecliste, dünyaya dair işler konuşulmazdı.

Mu'tezile mezhebinden olan halife; Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dair kendinden fetva istemiş ve İmâm-ı Ahmed'den istediği cevabı alamayınca onu hapse attırmıştır. Tam 28 ay hapis yatmış ve şiddetli işkence görmüştür.

Halife Mütevekkil zamanında hapisten çıkarıldı ve serbest bırakıldı. Halife Mütevekkil Kur'ân'ın mahlûk olmadığını ilân etti ve İmam aleyhindeki menfî cereyanı durdurdu. Bu sûretle Mutezile de susturulmuş oldu.

70 yıllık uzun, semeredar ve meşakkatli bir ömür sürdü. Halk tarafından sevildi, sayıldı. Ölüm döşeginde iken binlerce insan onu ziyarete geldi. Onun ölümü ise bir başka ibretli manzarayı gözler önüne sermişti. Şöyle ki: Cenazesine yüz bine yakın insan iştirak etti. Bu müthiş manzarayı gören ve bu hâl karşısında hayretler içinde kalan birçok Yahudi, Nasranî ve Mecûsî Müslüman oldu.

Ehl-i Sünnetin amelde dört hak mezhebinden biri olan Hanbelî mezhebinin kurucusudur.

Hadis ilminde zamanının en büyük âlimi olan Ahmed b. Hanbel Hazretleri üç yüz binden fazla hadis-i şerifi senetleriyle birlikte hıfzetmişti.

Talebelerinin ve kendisine sual soranların müşküllerini hâllerken ortaya koyduğu ve takip ettiği usûller Hanbelî mezhebinin temel kaidelerini oluşturur.

700 bin hadis içerisinde seçerek 30 bin hadis-i şerif içeren Müsned'i, O'nun en meşhur eseridir.

Hatime

Kitabımızda gerek içtihadı, gerekse sünnet-i seniyyeye ait bazı meseleleri inâyet-i İlâhiye ile izah etmeye gayret ettik.

Allah-u Teâlâ inzâl ettiği Kur’ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimize ilham ettiği sünnet-i seniyye vasıtasıyla bu dini ikmâl etmiştir. Bu hakikati Cenâb-ı Hakk:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

“Bugün sizin dininizi ikmal ettim”²⁰² âyet-i kerimesiyle ümmet-i Muhammed’e beyân etmiş, dinin esası olan îmanın rükünlerini, ibâdetin kısımlarını, ahlâk kânunlarını, içtihadı ait kaideleri, meşveretin fayda ve ehemmiyetini tâlim etmiştir. Bundan sonra artık kıyâmete kadar bu dini tebdil ve tağyir etme ihtimali kalmadı. Çünkü İslâmiyet semâvî dinlerin en sonuncusu ve en ekmelidir. Âlemin intizamını temin eden en müessir metotlar bu dindedir. Getirdiği metotlar, düsturlar ihtiyarlamaz ve eskimez. Her zaman ter ü tazedir. Zaman geçtikçe daha da gençleşsin.

²⁰² Mâide Sûresi, (5), 3.

İslâmiyet, îman ve fûruata ait hükümlerden teşekkül eden, beşerin ahvalini hakkıyla ıslâha kâfi bir kanunlar mecmuasıdır. Ehl-i ilm ve ehl-i fikri, ma'rufu emir ve münkeri nehiy vazifesiyle mükellef kılmıştır. Çünkü beşeriyetin saadet ve selameti bu iki şeye tevakkuf eder.

İnsanların refah ve saadetlerine, ahenk ve intizamlarına ait en mükemmel kanun ve prensipleri Kur'ân ve hadisler ihtiva etmektedir. Bunlar olmaksızın kalpleri huzur ve saadete kavuşturan bir fazilet ve irfanın temin edilmesi de âdeta imkânsızdır. Bu hüküm ve hakikatlerin birçokları Kur'ân ve hadis-i şeriflerde sarahaten belirtilmiş olsa da, bazılarında sadece remiz ve işaret ile iktifa edilmiştir. Bediüzzaman Hazretleri de bu gerçeği şöyle ifâde eder: *"Elfaz-ı Kur'âniye, öyle bir tarzda vaz'edilmiş ki, her bir kelâmın, hattâ her bir kelimenin, hattâ her bir harfin, hattâ bazan bir sükûtun çok vücuhu bulunuyor. Her bir muhatabına ayrı ayrı bir kapidan hissesini verir."*²⁰³

Malumdur ki, Cenâb-ı Hakk bu kâinatı en mükemmel şekilde yarattı. Kâinat kitabını ikmâl ettikten sonra ondaki bazı ince hikmetleri, sırları insan aklının araştırmasına, taharrisine ve tetebbusuna bırakmakla akla bir vazife vermiş oldu. Fen âlimleri ve ilhâma mazhâr olan bazı kâşifler, kâinat kitabındaki bu ince sırları keşfederek beşerin istifadesine sundular.

Aynen öyle de, Cenâb-ı Hakk bu Din-i Mübîni de Kur'ân ile ikmâl etti. Lâkin O'ndaki birçok remiz ve işaretlerin keşfini de din âlimlerinin gayret ve çalışmalarına bıraktı. Bu âlimlerin bir kısmı tefsir sahasında, diğer bir kısmı kelâm sahasında çalışarak Kur'ân'daki ince mânâları

²⁰³ Nursî, Sözler, s. 423.

keşfettikleri gibi, müçtehitler de Kur'ân-ı Âzîmüşşan'ın fıkha taalluk eden hükümleri üzerinde ihtisas kesbettiler ve yaptıkları içtihatlar ile bütün Müslümanlara bu sahada yol gösterdiler, müşkülâtlarını hâll ettiler ve istinbât-ı ahkâm ile ilgili temel prensipleri vaz' ettiler.

Demek oluyor ki, âyetle buyrulan “dinin ikmâl olması” hakikatine bütün bu çalışmalar dâhildirler. Nitekim Rasûlullah Efendimiz de (a.s.m):

يوزن يوم القيامة مداد العلماء ودم الشهداء؛ فيرجح مداد
العلماء على دم الشهداء

“Âlimlerin (kalemlerinin) mürekkebi, şehitlerin kanları ile muvazene edilecektir”²⁰⁴ buyurarak, bu çalışma ve gayretleri teşvik ve tebrik etmiştir.

Evet, İslâmiyet umûmî ve fitrî bir dindir. Onun o kutsî ahkâmı bütün beşeriyete şâmindir. Kıyâmete kadar bütün insanları kudsî dairesine celb edecek meziyet ve sıfatları hâizdir. İşte müçtehitler bu meziyetlere kemâliyle mazhâr olmuşlardır. Ehil olmayan kimselerin içtihat nâmına ortaya attıkları şahsî kanaatler, İslâmiyet'in o cihanşümûl, kutsî hakikatlerini ihata ve temsil etmekten çok uzaktır. Çünkü onların fikirleri yetersiz ve bilgileri nâkıs olduğu için, hükümleri de ihatasız ve noksandır.

İslâm dininin bütün kânun ve prensipleri bir vücudun âzâları gibi birbirlerini teyit ve tekml ederek mükemmel bir ahenk içerisinde insanlığın terakki ve tekemmülünü tekeffül etmiştir. İslâm dini, müntesiplerini vifak, ittifak, muhabbet

²⁰⁴ Suyûtî, el Câmiu's Sağir, nr 10026; İbn Abdilberr, Câmiu Beyânî'l-İlm, nr. 139.

ve uhuvvete dâvet eden bir fazilet dinidir. Adalet, istikâmet, iffet, şefkat, izzet, metânet ve nezâhet gibi hakikatleri ihtiva eden engin ve zengin bir din-i mübindir. Bu hakikat Kur'ân-ı Âzîmüşşan'da şöyle nazara verilir:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَذَ
كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

“De ki: Rabbim’in sözleri (ilim ve hikmeti) için derya mürekkep olsa ve bir o kadar da ilâve getirsek dahi, Rabbim’in sözleri bitmeden önce deniz tükenir.”²⁰⁵

Hem Cenâb-ı Hakk’ın vücud ve vahdaniyetine, sıfatlarının vüsat ve azametine dâir en mükemmel ve berrak malumat ancak ve ancak bu yüce dindedir. Bundan dolayı bu din-i mübinin haricinde hakiki bir saadet, bir hayır, bir huzur bulmak âdeta mümkün değildir. Bu din-i mübinde reform yapmayı düşünen insanlar, ya onun hakiki ulviyetini ve mahiyetini anlayamayan gâfillerdir veya bu dinin düşmanlarıdır.

Cenâb-ı Hakk İslâm dininin ikmâlini beyân ettikten sonra *وَأَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي* “...ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım”²⁰⁶ âyetiyle, insanlara bahşetmiş olduğu nime-tini beyân etmiştir. Yani din-i İslâm ile size hidâyet yollarını gösterdim buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk’ın insanlara ihsan etmiş olduğu nimetlerin sonsuz olduğu herkesin mâlumudur. Ancak insanları dünya ve âhirette mes’ud edecek, onların tekâmülüne ve-sile olacak en büyük nimet îman nimetidir.

²⁰⁵ Kehf Sûresi, (18), 109.

²⁰⁶ Mâide Sûresi, (5), 3.

Her şeyi yoktan var eden Zât-ı Zülcelâlin varlığına, birliğine, sıfat-ı mukaddesesine, kemâl-i kudret ve celâl-i kibriyasına îman etmek, cennetlerin fevkinde bir nimet-i uzmâdır. Zira Cenâb-ı Hakk'ı bilmek, O'nu noksan sıfatlardan tenzih etmek ve Şân-ı Ulûhiyetini idrak etmek, İslâm dininin temeli olduğu gibi insanlığın yaratılışının da en büyük gayesidir. Bediüzzaman Hazretleri bu hakikati şu şekilde ifade etmiştir:

“Hilkatin en yüksek gayesi ve fıtratın en yüce neticesi îman-ı billahtır. Ve insaniyetin en âlî mertebesi ve beşeriyetin en büyük makamı, îman-ı billah içindeki mârifetullahtır. Cinn ü insan en parlak saadeti ve en tatlı nimeti, o mârifetullah içindeki muhabbetullahtır. Ve ruh-u beşer için en hâlis sürür ve kalb-i insan için en sâfi sevinç, o muhabbetullah içindeki lezzet-i rûhâniyedir. Evet, bütün hakikî saadet ve hâlis sürür ve şirin nimet ve sâfi lezzet elbette mârifetullah ve muhabbetullahtır.”²⁰⁷

İşte bu mârifetullah bir nurdur ki, hangi bir ârifin kalbinde tecelli ederse, o kalp nazargâh-ı İlâhi olur. Zevk-i imân ve feyz-i irfan o sayede her an inkişaf edebilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk gayr-ı mütenâhi bir Vâcibü'l-vücud olduğu gibi, O'nun Şânı Ulûhiyetine taalluk eden mârifetlerin de hadd-i payanı yoktur.

Cenâb-ı Hakk insaniyet için en büyük nimet olan İslâm dinini tamamladığını ifade buyurduktan sonra:

وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

²⁰⁷ Nursî, Mektubât, s. 243.

*“Sizin için İslâm dinine râzı oldum”*²⁰⁸ ifadesiyle âyet-i kerimeyi devam ettirmiştir. Yâni İslâm dini ve onun ihtiva ettiği hakikatlere bizim için razı olduğunu ifade etmiştir. Demek ki, ind-i İlâhîde en makbul olan din, din-i İslâm’dır. Zîra bu din, tevhid esasına müsteniddir. Evet, başta Peygamber Efendimiz (a.s.m) olmak üzere bütün enbiya, sahabîler, müçtehitler, mücedditler, evliya ve asfiya bu dini kabul edip baş tâcı etmekle hidâyet asumanının güneşi olan İslâm dininden tefeyyüz etmişlerdir. Şu hâlde Allah’ın razı olduğu böyle bir dinden hangi akıl sâhibi razı olmayabilir! Allah’ın razı olduğuna razı olmayıp; reform adı altında onun mukaddes dinini tebdil ve tağyire çalışmak dalâlettir.

İslâmiyet bütün bâtil itikatları, efsane ve hurafeleri kökünden yıkmıştır. Bunları ve benzerlerini yeniden ihyâya kimsenin gücü yetmeyecektir.

Elhâsıl, medeniyet ve faziletin, huzur ve refahın en büyük esas ve istinatgâhı Cenâb-ı Hakk’ın razı olduğu İslâm dinidir. Bu din, müntesiplerini tefekküre dâvet ederek fikirlerini tenvir ruh ve vicdanlarını fazilet ve irfan ile tezyin etmiştir. Hâkim olduğu kalpleri kin, haset gibi her türlü kötü hasletlerden arındırıp muhabbet, şefkat, merhamet ve âlicenaplık gibi güzel meziyetlerle firdevsî bir hâle çevirmiştir. Bu sayede ahenk ve intizam getirmiştir.

İslâmiyet’in özüne vâkıf olan ecdadımız, O’nun yüksek hakikatlerini takdir ederek asırlarca zaferden zafere, saadetten saadete, faziletten fazilete koşmuşlardır. Kendi terakkiyelerine engel olan cehâlet, hurafe ve sefâhat gibi mânileri bu din-i İslâm’ın sayesinde bertaraf etmişlerdir.

²⁰⁸ Mâide Sûresi, 5/3.

Fethettikleri memleketleri ülkeleri birer medeniyet merkezi hâline getirmişlerdir. Bu diyarların her köşesinde nurlar saçan muazzam mâbetler, medreseler, dâru'l-fünûnlar tesis etmişler ve bu daru'l-irfanlarda intişar eden mârifetin ziyâlarıyla millet ve memleketlerini nurlandırmışlardır. Bunlar hiçbir cihetle inkârı mümkün olmayan tarihî hakikatlerdir.

Allah'ın lutf-u kereminden ümidimiz kavidir ki, pek yakın bir zamanda ilim-irfan güneşi bütün ulviyet ve şaşılasıyla tulû ederek memleketimizi ve âlem-i insaniyeti biiznillah tenvir edecektir.

Bibliyografya

Kur'ân-ı Kerim.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ,
Müessesetu'r Risale, Beyrut-Lübnan 2012.

Ahmed Emin, Fecru'l- İslâm.

Aynî, Umdetu'l-Kârî.

Babanzâde Ahmed Nâim, Sahih-i Buharî Muhtasarı
Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, DİB Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Tefsir Tarihi, Doğu Ltd. Şti.
Matbaası, Ankara, 1960.

_____, Hukuk-u İslâmiye Kamusu.

Birgivi, et-Tarikat-ül-Muhammediye.

el-Buti, M. S. Ramazan, Mezhepsizlik , (Ter: Durmuş
Ali Kayapınar), Sebat Basımevi, Konya, 1976.

Denizkuşları, Doç. Dr. Mahmut, Sünneti Terk,
Kur'ân'la Amel Mes'elesi.

Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, Hisar
Yayınevi, İstanbul 1976.

Fahreddin-i Râzi, Tefsîr-i Kebir, Akçağ Yayınevi,
Ankara, 1990.

İbn Abdilberr, Câmiu Beyâni'l- İlm.

İbni Âbidîn, Dürrü'l-Muhtar Haşiyesi, Mısır, H. 1386.

İbni Kayyim el-Cevziyye, İ'lâmü'l-Muvakkûin.

İbni Teymiyye, Minhâcü's Sünnne.

İmâm-ı Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Din, Bedir Yayınevi.

İmâm-ı Şa'rânî, Mizanü'l-Kübra, Berekât Yayınevi,
İstanbul 1980.

Kâsımî, Kavaidu't-Tahdis.

Kevserî, Muhammed Zâhid, Makâlât-ı Kevserî, Mısır,
1388.

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Mevahibu'r-Rahman fi
Menakib-i İmam Ebû Hanife en-Numan.

Mehmed Vehbi, Hulâsatü'l Beyân Fi Tefsirü'l Kur'an,
Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, Şehzâdebaşı, 1341-1343.

Mer'i, Dr. Hasan Ahmet, el-içtihat Fi's-şeri'at-il
İslâmiye, Riyad, 1984-1404.

Mevdûdî, Hazret-i Peygamber, Tercüme: Ahmed Asrar,
Pınar Yayınları, İstanbul 1985.

Muhammed Seyyid, Medhal, Matbaa-i Amire, İstanbul
1333.

Münâvî, Feyzü'l-Kadîr (Şerhü'l-Câmiü's-Sağîr).

Müslim, el-Câmiu's-Sahih.

Nursî, Said, İşaratü'l İ'caz, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Kızıl İ'câz, Envar Neşriyat.

_____, Lem'alar, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Mektubat, RNK Neşriyat, İstanbul 2018.

_____, Mesnevî-i Nuriye, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Muhakemat, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Münâzarat, Sözler Yayınevi, İstanbul 2010.

_____, Münazarat, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Sözler, RNK Neşriyat, İstanbul 2005.

_____, Sözler, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

_____, Sünûhat, RNK Neşriyat, İstanbul 2006.

_____, Tarihçe-i Hayat, RNK Neşriyat, İstanbul 2020.

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türdav A.Ş.

Suyûti, el Câmiu's Sağir.

Suyûtî, Miftâhu'l-Cenne.

Şâtıbî, el-Muvafakat, İz Yayınları, İstanbul 1999.

_____, el-İ'tisâm.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1935.

_____, “Ulûm-u İslâmiye” Beyanü'l-Hak Mecmuası,
Sayı 9, s. 181.

_____, “İçtihad” Beyânü'l-Hak Mecmuası, Sayı 27, c.
2-3, s. 622.

Zeydân, Corcî, Mütercim Zeki Meğamiz, İkdâm
Matbaası, Dar-üs Saadet, 1328.

Konu ve Yer İndeksi

A

Abbassiler 170
Afrika 47
ahkâm 11, 65, 69, 101, 103,
104, 112, 157, 200, 214
aklî deliller 82
Arabistan 91
Ashâb-ı Suffa 169
Ashâb-ı Tahriç 40
Asr-ı Saadet 129, 170
Asya 47, 141, 180
ateizm 9
Atlas Okyanusu 94
Avrupa 87, 94, 180, 181, 182,
188

B

Bağdat 90, 199, 209
Belâgat 200
Benî İsrail 13
Beşeriyet 42, 43
Buhara 90

D

Dört İmam 195

E

Edille-i Şer'îyye 101
Emevî 170, 188, 201
Emevîler 170, 189
Endülüs 90, 94, 181, 184,
188
evrimcilik 9

F

faraziye 77
felsefe 53, 181
fen 21, 81, 176, 178
fer'î hükümler 19, 28, 148
fidye 25
fıkıh 28, 29, 31, 32, 35, 37,
41, 46, 59, 60, 61, 63,
90, 91, 92, 109, 128,
134, 139, 149, 195,
197, 199, 203
Fukaha-i İzam 12
Fukaha-i Seb'a 60

G

Garb 87, 88

H

Habeşistan 95
Hanbelî 51, 61, 68, 210, 211
Hanefî 41, 61, 84, 149, 151,
155, 196, 205
Hâricîler 104, 124
Havariç 124
Havariyyun 76
Hicaz 103
Hıristiyan 75, 77, 80, 83, 95
hurafe 80, 217

I-İ

İçtihat 15, 17, 22, 23, 25, 28,
32, 33, 42, 43, 45, 47,
55, 88, 92, 154, 155,
165, 176, 206
ilim 11, 13, 17, 19, 20, 21,
22, 23, 34, 35, 37, 38,
47, 51, 52, 55, 56, 57,
59, 60, 61, 62, 80, 81,
82, 87, 89, 90, 91, 93,
94, 96, 103, 109, 110,
129, 133, 135, 141,
146, 148, 151, 155,
159, 162, 164, 168,
169, 170, 171, 175,
176, 177, 180, 181,
182, 188, 190, 193,
195, 196, 198, 199,
200, 202, 203, 204,
205, 207, 208, 209,
215, 218

İncil 75, 76

Irak 61

İslâm 9, 10, 12, 13, 14, 18,
23, 24, 31, 40, 42, 47,
50, 52, 55, 56, 62, 66,
67, 70, 72, 73, 75, 77,
79, 80, 83, 85, 89, 90,
91, 93, 94, 95, 96, 98,
102, 104, 106, 108,
109, 110, 112, 123,
124, 125, 126, 127,
133, 134, 140, 141,
142, 146, 148, 150,
151, 152, 153, 156,
157, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 173,
174, 178, 179, 180,
181, 183, 184, 188,
190, 191, 195, 197,
198, 201, 204, 214,
215, 216, 217

İspanya 94, 181

İstanbul 16, 17, 18, 21, 24,
29, 90, 95, 141

İstikamet 35

K

kadı 44, 48, 138

Kafkas 94, 95

Katolik Mezhebi 76

Kitâb-ı Mübin 16

Kûfe 61, 196

Kur'ân 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 19, 21, 22, 23,

24, 27, 28, 29, 30, 31,
33, 34, 38, 42, 43, 49,
50, 53, 56, 66, 67, 69,
71, 75, 77, 78, 79, 81,
86, 88, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111,
112, 113, 119, 120,
123, 124, 130, 133,
134, 135, 138, 146,
147, 148, 149, 153,
159, 160, 162, 165,
166, 167, 168, 170,
174, 177, 178, 179,
180, 186, 189, 196,
197, 202, 204, 210,
212, 213, 214, 215

Kurtuba 90, 181

Kuşeyri 170

Kütüb-ü Sitte 133, 134

L

Lehistan 95

M

mahbub-u kulub 35

Mâlâyânî 200

Matematik 188

Materyalizm 9

Mâverâünnehir 94, 202

Meclis-i Şûra 140

Mecûsî 210

Medine 18, 60, 169, 203, 208

Mekke 169

Mesâlih-i Mürsele 149

metafizik 78, 80, 81

mezhep 13, 40, 58, 62, 67,
68, 75, 76, 80, 84, 86,
98, 108, 164, 184

Mısır 39, 60, 61, 203

muallim-i ukul 35

muamelat 27, 28

Müçtehid-i fi'l-me'sele 40

müçtehidîn-i izam 62, 88,
139, 154, 162, 167, 195

Müçtehit 12, 30, 31, 32, 39,
41, 59, 89, 159

müderris 44

Muhkemat 174

mürebbi-i nüfus 35

N

Nasara 79

Nasranî 210

Neseî 123, 128

Nevâfil 118

nev-i beşer 9, 118

Nil 94

O

Osmanlılar 95, 170

R

Ramazan 21, 64, 72, 73, 92

rehber-i umumî 9

Risâlet 42

Rızâ-i Bârî 36

Roma 187, 188

S

Sünnet 118

Şâfiî 34, 35, 40, 57, 58, 60,
61, 62, 64, 84, 98, 155,
170, 199, 203, 204,
205, 206, 208

Sahabe-i Kiram 12, 14, 34,
38, 44, 49, 55, 92, 93,
170, 202

san'at 21, 183

sefâhat 87, 147, 152, 188,
189, 190, 191, 193, 217

Şehâdet 90

Şehristanî 170

Selçuklular 95, 170

semâvî 11, 81, 124, 212

Şemsü'l-eimme el-Hülvânî
40

Şeriat-ı Îsâ 100

Şeriat-ı Muhammediye 100,
148, 198

Şer'î hükümler 27

Şîa 179

siyer 46, 119

Sünnet 12, 24, 27, 48, 50, 52,
58, 92, 104, 105, 106,
108, 110, 112, 116,

118, 119, 120, 124,

138, 146, 149, 196

Sünnet-i Nebeviye 27

Sünnet-i Seniyye 12, 50, 104,
105, 112

T

tabiatperestlik 9

Tabiatüstü 81

Tâbiîn 14, 55, 59, 201

Takvâ 32

Tebe-i Tâbiîn 14

Tıp ilmi 10

U

ulemâ 40, 44, 55, 56, 62, 88,
91, 94, 95, 133, 141,
166, 167, 171, 180,
199, 200, 201, 203

ulülemr 113, 115

ulûm-u âliye 95

Ulûm-u diniye 171

Ümmet-i Muhammed 15,
42, 51, 92, 136

Üstadü'l Müfessirin 198

Usûl-ü Fıkıh 32, 39

Usûl-ü Hadis 128

V

Vesvese 119

Y

Yahudi 210

Yunan 188

Z

Zaruriyat-ı Diniye 174

Şahıs İndeksi

A

Abdulkadir-i Geylani 61
Abdulkerim Zeydan 32
Abdullah b. Abbâs 51
Abdullah b. Mes'ud 51
Abdullah b. Mübârek 203
Abdullah b. Ömer 51
Aclûnî 17, 61, 219
Âdem 9
Ahmed bin Hanbel 36, 170
Ahmed Cevdet Paşa 170
Akşemseddin 95
Ali İbni Hasan 127
Ali Ulvi Kurucu 156

B

Babanzâde Ahmed Nâim
Efendi 125
Bediüzzaman 16, 24, 34, 43,
53, 65, 66, 67, 74, 76,
77, 79, 87, 102, 103,
116, 127, 129, 131,
132, 140, 141, 146,
147, 155, 158, 160,
162, 174, 175, 176,

180, 183, 184, 190,
192, 213, 216

C

Câbir 121, 127
Câfer İbni Süleyman 208
Cessâs 40
Cevzî 61, 129, 132
Cüveyni 170

D

Darekutnî 128

E

Ebû Bekir er-Râzî 40
Ebû Hamza 127
Ebû Hanife 34, 40, 58, 59,
64, 106, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 203
Ebû Hasan el-Kerhî 40
Ebû Kureyb 127
Ebû'l-Haseni Şazeli 61
Ebû'l Kasım Abdulkerim
Kuşeyri 170
Ebû Nuaym 128

Ebû's Suud Efendi 170
 Ebû Tufeyl 201
 Ebû Yusuf 37, 40, 61, 199,
 200
 Ebû Zehra 18
 Eflatun 188
 Elmalılı M. Hamdi Yazır 43
 Enes b. Mâlik 201
 Epikür 188
 Eşref Edip 192

F

Fahreddin-i Razî 19
 Fatih 95

H

Hafs İbni Ömer 127
 Halife Mütevekkil 210
 Harun Reşid 98
 Hazret-i Ebû Bekir 25, 26,
 27, 144
 Hazret-i Eyyûb 192
 Hazret-i İsa 76
 Hazret-i Mûsâ 100, 122
 Hazret-i Ömer 26, 27, 51,
 144
 Hızır Bey 170
 Hüseyin-i Cisri 156
 Hz. Peygamber 12

I-İ

İbni Abbâs 127, 204
 İbni Âbidîn 39, 41, 61
 İbni Cevzî 129, 132
 İbni Haldun 92
 İbni Hazm 58
 İbni Hibban 128, 129
 İbni Kemal 88, 91, 95, 170
 İbni Kudame 61
 İbni Mâce 127
 İbni Mes'ûd 61
 İbni Mübarek 198
 İbni Şihab ez-Zühri 170
 İbnü'l-Hacib 61
 İkrime 127
 İmam Davud 58
 İmâm-ı Ahmed 36, 57, 58,
 64, 209, 210
 İmâm-ı Ali 144
 İmâm-ı A'meş 37
 İmâm-ı Azam 36, 57, 58,
 69, 169, 170, 196, 197,
 198, 199, 200, 201,
 202, 203, 205
 İmâm-ı Ebû Bekir b. Münzir
 58
 İmâm-ı Ebû Yusuf 37, 40, 61
 İmâm-ı Evza'î 58
 İmâm-ı Gazzâlî 29, 61, 62,
 72, 169, 170
 İmâm-ı Hanbelî 40, 49

İmâm-ı Mâlik 32, 37, 40, 57,
58, 60, 64, 72, 98, 170,
202, 203, 204, 205,
207, 208

İmâm-ı Muhammed 40, 61,
201, 205

İmâm-ı Şâfiî 35, 40, 57, 58,
60, 62, 64, 98, 203,
204, 205, 206, 208

İmâm-ı Şârânî 16, 17, 63,
74, 203, 204

İmâm-ı Serahsi 40, 150, 170

İmâm-ı Sufyan es-Sevrî 58

İmâm-ı Suyûtî 61

İmam Muhammed İbn-ül
Cerir et-Taberî 58

Irbâd b. Sâriye 120

K

Kadıhan 61

Kudûri 61

L

Lût 187

M

Mâlikî 61, 149

Mehmed Âkif 131

Mehmed Vehbi Efendi 111

Mevdûdî 117

Mevlânâ 85, 165

Molla Gürani 95

Molla Hüsrev 88, 91, 170

M. Seyyid Efendi 29

Muaz İbni Cebel 48, 138

Muhammed Zâhid Kevserî
72

Muhammed bin Hazm 25

Muhammed Şeybani 170

Muhammed Seyyid 29, 59,
60, 72, 79

Muhtar İbni Gassan 127

Muhyiddin-i Arabî 61

Mûsâ İbni İmrân 122

Müslim bin Halid 204

Mustafa Sabri 156

Ö

Ömer Nasuhi 32, 156

P

Pezdevî 170

R

Ramazan el-Bûti 72, 73

Ravh İbni Ferec 127

S

Sa'dî 85

Sâlih 187

Şâtıbî 21, 106, 110

Sehl b. Sâ'd 201
Şeyh Abdullah Diraz 20
Seyyid Şerif Cürcânî 88
Şirazî 170
Süfyan b. Uyeyne 37
Süfyan-ı Sevrî 198
Süleyman 208

T

Teftâzânî 61, 91
Tevfik Fikret 131

Ü

Übey bin Kâ'b 51

Y

Yahyâ b. Maîn 201

Z

Zehebî 125, 203, 209
Zenbilli Ali Cemali 170
Zerkani 61
Zeyd bin Sâbit 51
Zülkarneyn 62

